

**МЕГАТРЕНД УНИВЕРЗИТЕТ БЕОГРАД
ФАКУЛТЕТ ЗА МЕНАџМЕНТ ЗАЈЕЧАР**

Милош М. Николић

**СТРАТЕГИЈСКО УПРАВЉАЊЕ
ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА
ПЧИЊСКОГ ОКРУГА У ЦИЉУ
ЕКОНОМСКОГ И ЕКОЛОШКОГ
РАЗВОЈА – СТУДИЈА СЛУЧАЈА ГРАДА
ВРАЊА**

Докторска дисертација

Зајечар, 2018.

**МЕГАТРЕНД УНИВЕРЗИТЕТ БЕОГРАД
ФАКУЛТЕТ ЗА МЕНАџМЕНТ ЗАЈЕЧАР**

Милош М. Николић

**СТРАТЕГИЈСКО УПРАВЉАЊЕ
ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА
ПЧИЊСКОГ ОКРУГА У ЦИЉУ
ЕКОНОМСКОГ И ЕКОЛОШКОГ
РАЗВОЈА – СТУДИЈА СЛУЧАЈА ГРАДА
ВРАЊА**

Докторска дисертација

Ментор

**Проф. др Драган Михајловић
Редовни професор**

Кандидат

**Милош Николић
Мастер менаџер
Д/001/15**

Зајечар, 2018.

Изјава о ауторству

Потписани-а **Милош Николић**
број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Стратегијско управљање природним ресурсима Пчињског округа у циљу економског и еколошког развоја – студија случаја града Врања

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Зајечару, _____

I. Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Милош Николић**

Број уписа: 2015.год.

Студијски програм докторских студија - Менаџмент природних ресурса

Наслов рада

Стратегијско управљање природним ресурсима Пчињског округа у циљу економског и еколошког развоја – студија случаја града Врања

Ментор **Проф.др Драган Михајловић, редовни професор, ФМЗ**

Потписани **Мастер менаџер Милош Николић**

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла факултету и универзитету.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталних библиотека, у електронском каталогу и у публикацијама Мегатренд Универзитета.

Потпис докторанда

У Зајечару, _____

САДРЖАЈ

РЕЗИМЕ.....	1
ABSTRACT.....	2
УВОД.....	3
I МЕТОДОЛОШКО-ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА	6
1.1. ФОРМУЛАЦИЈА ПРОБЛЕМА ИСТРАЖИВАЊА	6
1.2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА.....	6
1.3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА (НАУЧНИ И ДРУШТВЕНИ)	7
1.4. ХИПОТЕЗЕ ОД КОЈИХ СЕ ПОЛАЗИ У ИСТРАЖИВАЊУ.....	10
1.5. НАЧИН И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА	11
1.6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА	12
II ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ СТРАТЕГИЈСКОГ УПРАВЉАЊА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА.....	14
2. ПОЈАМ И ДЕФИНИСАЊЕ СТРАТЕГИЈСКОГ ПЛАНИРАЊА РАЗВОЈА.....	16
2.1. КАРАКТЕР ПЛАНИРАЊА РАЗВОЈА ГРАДОВА	20
2.1.1. Општа теорија планирања	20
2.2. Специфичности планирања регионалног и градског планирања.....	21
2.3. Врсте и методе градског планирања	21
2.4. Структуре планова и компетентност планера	28
2.4.1. Компетентност планера развоја	29
2.4.2. Домети теорије развоја региона и градова.....	31
3. СИСТЕМАТИЗОВАЊЕ ИНТЕГРАЛНОГ ПЛАНИРАЊА РАЗВОЈА ГРАДОВА	33
3.1. Структурирање система интегралног планирања.....	33
3.1.1. Структура планских принципа.....	35
3.1.2. Фазе израде интегралне стратегије развоја региона и градава.....	37
4. ЕФИКАСНОСТ ПРАКСЕ СТРАТЕГИЈСКОГ ПЛАНИРАЊА	41
5. ЗНАЧАЈ И УЛОГА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА	43
6. ВРСТЕ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА	43
7. ЕКОНОМСКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА.....	46
7.1. Приказ стања природних ресурса у Републици Србији.....	50
7.2. Географски положај	51
8. ПРИРОДНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ СРБИЈЕ	53
8.1. Минерални потенцијал – налазишта и производња метала.....	53
8.2. Налазишта и производња неметала	55
8.3. Водни потенцијал Србије	55

8.4. ЕНЕРГЕТСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ	64
9. ПРИРОДНИ РЕСУРСИ ПЧИЊСКОГ ОКРУГА КАО ПОТЕНЦИЈАЛ РАЗВОЈА	69
10. ПОКАЗАТЕЉИ ЕКОНОМСКОГ И ЕКОЛОШКОГ РАЗВОЈА КОМПАТИБИЛНИ СА НАЦИОНАЛНОМ СТРАТЕГИЈОМ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	70
11. ЦИЉЕВИ ЛОКАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА ВРАЊА И ПЧИЊСКОГ ОКРУГА	72
12. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИРИ У ОБЛАСТИ СТРАТЕГИЈСКОГ УПРАВЉАЊА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА ЗА ДЕЛОВАЊЕ НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ	73
III ЕКОЛОШКА СВЕСТ КАО ДЕТЕРМИНАНТА КОРИШЋЕЊА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА	75
1. НАСТАНАК И РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ	75
2. ЕКОЛОШКА СВЕСТ ГРАЂАНА У СРБИЈИ	75
3. НАЧИН МЕЊАЊА ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ ГРАЂАНА	76
4. УЛОГА МЕДИЈА НА РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ	77
5. ЕКОЛОШКО ОБРАЗОВАЊЕ И ЕКОЛОШКА КУЛТУРА	78
СПЕЦИЈАЛНИ ДЕО	81
IV ЛОКАЛНИ АКЦИОНИ ПЛАН РАЗВОЈА ПРИМЕНОМ ЕКОНОМСКИХ И ЕКОЛОШКИХ ПОКАЗАТЕЉА РАЗВОЈА - СТУДИЈУ СЛУЧАЈА ГРАДА ВРАЊА	81
4.1. ЛОКАЛНИ АКЦИОНИ ПЛАН РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА	81
4.2. РАЗВОЈ ПРИВРЕДНИХ ГРАНА И ОБЛАСТИ ЗАСНОВАН НА КОМПАРАТИВНИМ ПРЕДНОСТИМА У ПРИРОДНОМ БОГАТСТВУ ПРОСТОРА	83
4.3. ЕКОНОМСКИ ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВОЈА	84
4.3.1. ПОКАЗАТЕЉИ ЗАПОСЛЕНОСТИ	84
4.4. РАЗВОЈ ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ ИНИЦИЈАТИВЕ	85
V ИСТРАЖИВАЊЕ РАЗВОЈНИХ ПРОЈЕКТА ПЧИЊСКОГ ОКРУГА И ГРАДА ВРАЊА	86
5.1. ПРОСТОРНО ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ	86
5.2. СТАЊЕ, ПОТЕНЦИЈАЛ И КВАЛИТЕТ ПОСТОЈЕЋИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА ПЧИЊСКОГ ОКРУГА	88
5.2.1. ГЕОЛОГИЈА	88
5.2.2. ХИДРОГРАФСКИ РЕСУРСИ	89
5.2.3. КЛИМАТСКЕ ОДЛИКЕ	92
5.2.4. БИОДИВЕРЗИТЕТ	95
5.2.5. ЗАШТИЂЕНА ПРИРОДНА ДОБРА	97
5.2.6. ЗЕМЉИШТЕ	98
5.3. ДЕМОГРАФСКИ ФАКТОРИ	100
5.3.1. СТАНОВНИШТВО ОБРАЗОВАЊЕ	101
5.4. ЕКОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ И СТАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	106
5.4.1. ИНДИКАТОРИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	107
5.4.1.1. КВАЛИТЕТ ВОДЕ	107
5.4.1.2. ЗАГАЂЕЊЕ ВАЗДУХА	109
5.4.1.3. ЗАГАЂЕЊЕ ЗЕМЉИШТА	110
5.4.1.4. УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ	111

5.4.1.5. Утицај енергената на животну средину	112
5.5. ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЕКОНОМСКУ И ЕКОЛОШКУ ЕКСПЛОАТАЦИЈУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА У СВРХУ РАЗВОЈА ОКРУГА - ПРИОРИТЕТИ РАЗВОЈА.....	114
5.6. ПРОЦЕНА, АНАЛИЗА И ПРЕПОРУКА УЛАГАЊА У РАЗВОЈНЕ ПРОЈЕКТЕ, СА ПОСЕБНИМ АКЦЕНТОМ НА ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ И ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	114
5.7. ИНДУСТРИЈСКА ПРЕДУЗЕЊА	116
5.8. СЕКТОРИ ПРИВРЕДНЕ ЛОГИСТИЧКЕ ПОДРШКЕ РАЗВОЈА ИНДУСТРИЈЕ	119
5.8.1. Пољопривреда.....	119
5.8.2. Саобраћајна инфраструктура	120
5.8.3. Комунална инфраструктура.....	125
5.8.4. Управљање отпадом	126
5.9. СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА И ЦИВИЛНИ СЕКТОР.....	127
5.9.1. Култура, образовање и информисање	129
VI ПРИОРИТЕТИ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ ГРАДА ВРАЊА	130
6.1. ЦИЉЕВИ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ	131
6.2. ГРАНЕ - НОСИОЦИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА	132
6.3. ПРИОРИТЕТИ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ ГРАДА ВРАЊА	133
6.4. ИНВЕСТИЦИЈЕ У ПРИВРЕДИ	134
6.4.1. Слободна зона	134
VII ИСТРАЖИВАЊЕ РАЗВОЈНИХ ПРОЈЕКТА ПЧИЊСКОГ ОКРУГА И ГРАДА ВРАЊА	141
7.1. ПРОЦЕС ДОНОШЕЊА СТРАТЕГИЈСКИХ ОДЛУКА ПРИЛИКОМ ДЕФИНИСАЊА И ПОРЕЂЕЊА ПРОЈЕКТА.....	141
7.2. МЕТОДЕ ПЕСТ И SWOT НЕОПХОДНЕ ЗА ОДЛУЧИВАЊЕ	142
7.3. ВИШЕ КРИТЕРИЈУМСКО ОДЛУЧИВАЊЕ	147
7.4. ЕЛЕСТРЕ МЕТОД ПРИ РАНГИРАЊУ ПРОЈЕКТА	149
7.5. МЕТОДА АНКЕТЕ И АНКЕТИРАЊЕ	149
VIII ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ.....	151
8.1. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА	151
8.2. ВАРИЈАБЛЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	152
8.3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	153
8.4. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА ВЕЗАНИ ЗА СТРАТЕГИЈСКО УПРАВЉАЊЕ ОДРЖИВИМ РАЗВОЈЕМ ЗАПОСЛЕНИХ У ПРИВРЕДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА И ИНСТИТУЦИЈАМА У ГРАДУ ВРАЊУ	153
8.5. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА - СТРАТЕГИЈСКО УПРАВЉАЊУ ОДРЖИВИМ РАЗВОЈЕМ ЗАСНОВАНОМ НА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА У ПЧИЊСКОМ ОКРУГУ	157
8.6. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА СТАВОВА СТАНОВНИКА ГРАДА ВРАЊА О МОГУЋНОСТИ УСАГЛАШЕНОГ ЕКОНОМСКОГ И ЕКОЛОШКОГ РАЗВОЈА ГРАДА.....	165
9. АНАЛИЗА ГЛАВНИХ КОМПОНЕНТИ И ДОКАЗА.....	175
10. ПРЕДЛОЗИ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА.....	193

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	195
ЛИТЕРАТУРА	202
ПРИЛОЗИ.....	206

ПРИЛОГ 1 – АНКЕТНИ УПИТНИК О СТРАТЕГИЈСКОМ УПРАВЉАЊУ ОДРЖИВИМ РАЗВОЈЕМ ЗАПОСЛЕНИХ У ПРИВРЕДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА И ИНСТИТУЦИЈАМА У ГРАДУ ВРАЊУ.....	206
---	------------

ПРИЛОГ 2 – АНКЕТНИ УПИТНИК О СТРАТЕГИЈСКОМ УПРАВЉАЊУ ОДРЖИВИМ РАЗВОЈЕМ ЗАСНОВАНОМ НА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА У ПЧИЊСКОМ ОКРУГУ.....	208
--	------------

ПРИЛОГ 3 – АНКЕТНИ УПИТНИК ЗА СТАНОВНИКЕ ГРАДА ВРАЊА О МОГУЋНОСТИ УСАГЛАШЕНОГ ЕКОНОМСКОГ И ЕКОЛОШКОГ РАЗВОЈА ГРАДА.....	210
--	------------

РЕЗИМЕ

Природни ресурси сваке земље одређују богатство и положај у светском економском поретку, позицију моћи, као и политички утицај. Са друге стране, природни ресурси земље јесу заједничко богатство: коришћење, привредна примена и економска валоризација треба да буду планирани, усмерени у правцу општег привредног просперитета, али и наменски контролисани у скалу са принципима одрживог развоја..

Највећи значај и користи од локалног привредног стратешког развојног планирања у Пчињском округу и самом градском центру – граду Врању, састоји се у:

- Делотворном суочавању и управљању променама на простору Врања
- Оспособљавање локалне власти да препозна потребе заједнице и да адекватно на њих одговори
- Већа повезаност заједнице и стварање партнерства на више нивоа
- Основ за јачање регионалног повезивања
- Смањење трошкова и ефикасна контрола финансијских ефективности
- Ефективно и ефикасно управљање ресурсима у складу са тенденцијом одрживог развоја
- Лакши приступ развојним фондовима републике Србије, ЕУ, инвеститора
- Делотворни друштвени и политички развој.

Овим радом циљ је да се укаже на значај и могућности примене стратешког менаџмента у привредном развоју конкретног Пчињског региона. То би водило много бољем искориштавању компаративних предности региона као и подизању конкурентности привреде региона. Одрживо коришћење природних предности регије води до серије позитивних утицаја. Повећање стопе запослености на виши ниво као и квалитетнији живот становника Пчињског региона су неки од есенцијалних синергетских ефеката услед побољшаног искориштавања компаративних предности конкретног региона.

Кључне речи: *стратегија, стратегијско управљање, природни ресурси, одрживи развој*

ABSTRACT

The natural resources of each country determine wealth and position in the world economic order, position of power, as well as political influence. On the other hand, the country's natural resources are a common good and common wealth: use, economic application and economic valorization should be planned, directed towards the general economic prosperity, but also deliberately controlled in a scale with the principles of sustainable development.

The greatest significance and benefits from the local economic development strategic planning in the Pcinja District and the city center - the city of Vranje, consists of:

- Effective facilitation and management of change in the territory of Vranje,
- Empower local authorities to recognize community needs and respond adequately to them,
- Greater community co-operation and multi-level partnership creation,
- The basis for strengthening regional connectivity,
- Reducing costs and effective control of financial effectiveness,
- Effective and efficient management of resources in accordance with the tendency of sustainable development,
- Easier access to the development funds of the Republic of Serbia, the EU, the investors,
- Effective social and political development.

The purpose of this paper is to point out the importance of the ability to apply strategic management in the economic development of a particular region. This would lead to a much better exploitation of the comparative advantages of the region as well as to the competitiveness of the region's economy. The optimal exploitation of the comparative advantages of the region inevitably leads to a number of synergetic effects. Raising the employment rate to a higher level as well as a better life of the residents of the Pcinj region are some of the essential synergetic effects due to the improved exploitation of the comparative advantages of the particular region.

Keywords: *strategy, strategy management, natural sources, sustainable development*

УВОД

Привредни развој и укупни просперитет сваке државе је условљен, у првом реду природним условима који представљају најчешће окосницу развоја региона и државе. У општем случају природни услови обухватају специфичности државе везане за климу, расположиво водно и рудно богатство, затим - пољопривредни, шумски и енергетски потенцијал, али и све остале предности и особености краја. Србија је територијално мала држава, али поседује квалитетне природне потенцијале. У том смислу, посебну важност има водни потенцијал (реке, језера, подземне воде, термоминералне воде); пољопривредно земљиште, рудно и шумско богатство. “Природни ресурси су предмет изучавања многих наука, међу њима и економије. Нови приступ управљања природним ресурсима и њиховим тржишним валоризацијама, те спровођење концепта одрживог развоја, наметнули су потребу да се економским аспектима у будућности поклати већа пажња.”¹

Природни ресурси могу да се посматрају са различитих аспеката. Тако на пример, према времену трајања, природни ресурси се могу посматрати као: необновљиви, стални и обновљиви. У општем посматрању природних ресурса Пчињског региона обухватићемо најширу слику природног богатства и то без категоричних разврставања, без стриктног праћења подела. Ноторна је чињеница да је користећи природне вредности а при томе обликујући их према потребама, људи су опстајали и развијали се као културно, социјално, економска и духовно бића. При томе, развој различитих техника и технологија, јесте олакшао живот и рад савременог човека, али, довео је и до брже експлоатације човекове околине, бржег исцрпљивања расположивих природних ресурса. Сигурно је да је човек променио лице Земље више него било која друга жива врста, али је и брзина промена је све већа.

У овом раду посебна пажња је посвећена најважнијим факторима развоја привреде, с тим што је највећи део посвећен природним факторима као окоснице развоја привреде датог региона. У оквиру природних фактора издвојени су географски положај Пчињског округа, који је, то ћемо одмах нагласити, веома повољан, затим минерални потенцијали којима регион обилује, и могу се користити за даљи раст и развој. Посебно су значајни водни и енергетски потенцијал, који ће у наредним годинама сигурно да имају значанију улогу у развоју региона, као и пољопривредни и шумски потенцијал који се у овом региону Србије користи од давнина. „Привредни живот се одувек у мањој или већој мери, ослањао на ресурсе из природе. Човек је на бази достигнутих сазнања, те расположиве технике и технологије одвајао природне ресурсе од природе, прерађивао, дорађивао и прилагођавао својим потребама. Тиме су они постали витални сегмент привредног развоја, али и свеукупног цивилизацијског преображаја.“²

Стратегија привредног развоја Пчињског региона обухвата утврђивање различитих начина за остваривање мисије и циљева развоја конкретног региона. У

¹ Николић, Р., Михајловић, Д., *Економија природних ресурса* Факултет за менаџмент у Зајечару, 2017.

² Исто

питању је својеврсна вештина остваривања привредних циљева региона односно рационално реаговање на све привредне догађаје у окружењу. Примена стратегијског менаџмента у регионалном привредном развоју треба да омогући благовремено и рационално реаговање привреде региона на све промене у привредном окружењу у коме делују привредни субјекти региона. То подразумева и спровођење одређених, унапред осмишљених и планираних корака као што су анализа привредног окружења, привредно усмеравање региона, формулисање стратегије привредног развоја региона, имплементацију дефинисане стратегије и спровођење стратегијске контроле.

Рањивост енергетског система Србије је велика, због тога, посебна пажња би треба да се посвети планирању и имплементацији превентивних мера за непредвиђене временске неприлике, да би се обезбедила енергетска безбедност у региона и државе у целини. Србија мора да побољша енергетску ефикасност уопште и да тако редукује енергетску потрошњу. Требало би повећати употребу ОИЕ, што ће смањити употребу других примарних енергетских извора. Ревитализација постојећих ХЕ и изградња малих хидроелектрана би требало да буду приоритетне активности.

„У основи, полази се од тога да се даљи привредни раст заснива на рационалном коришћењу примарних ресурса, замени необновљивих обновљивим ресурсима, увођењу супститута, а посебно потреби рециклаже секундарних сировина. Истовремено, то је приступ који обезбеђује одрживи привредни развој.“³

Град Врање налази се у јужној Србији, у централном делу Пчињског округа. У функционалној организацији простора Републике Србије има истакнуто место као носилац, иницијатор и регулатор регионалног развоја, на шта указују број становника и насеља, делатности и друго. У природно-индустријски потенцијал града Врања спадају: геологија, хидрологија, клима, биодиверзитет, заштићена природна добра, земљиште. Сектори који доприносе развоју индустрије су: друштвени сектор, привредни сектор, комунална инфраструктура, саобраћајна инфраструктура. Као приоритете, на које би град требао да обрати посебну пажњу ако жели да побољша садашњу позицију издвајају се: слободна зона и изградња фабрике намештаја *Ditre Italia*. Разлози за неразвијеност града Врања су вишеструки: санкције, бомбардовање, транзиција и неуспела приватизација генерално, готово свих великих, привредних система на овом подручју.

Као кључни проблем који спречава убрзање економског раста, пораст запослености и поправљање животног стандарда грађана, идентификована је недовољна финансијска снага и малобројни привредни субјекти, као и недовољан прилив инвестиција.

Везано за привредни опоравак, посматрано према осталим регионима Србије, Пчињски округ је у додатно отежаној позицији из неколико разлога. Први је што је овај округ као и регион југоисточне Србије, коме територијално припада, историјски био међу слабије развијеним регионима, како у СФРЈ, тако и у Србији. Други је што се овај регион и Пчињски округ налази у непосредном суседству Косова, те

---

³ Исто.

инвеститори имају одређене резерве (не нужно оправдане) везане за безбедносну и сигурносну ситуацију у региону. Трећи је што је ова област географски удаљена како од најзначајнијих тржишта на које наша земља пласира свој извоз (чланице Уније), као и домаћег тржишта (нпр. Београд), што се манифестује код избора места за инвестирање. Четврто, у Пчињском региону приватизација друштвених предузећа текла спорије него у осталим деловима Србије, па локалну економију оптерећује велики број привредних субјеката не раде. Наведени фактори представљају чиниоце на које локалне власти не могу непосредну да утичу.

Недостатак регионалне власти са јасним ингеренцијама, која би објединила развојни потенцијал региона и спровела одговарајућу координисану политику развоја јесте фактор који утиче на споре промене и отежану привредну координацију Пчињског региона са другим регионима у Србији.

Треба рећи и да су неке од општина у Пчињском округу већ одмакле у стварању стимулативне пословне климе (град Врање), а да некима тек предстоји озбиљан и интензиван рад како би искористиле своје потенцијале (Владичин Хан). Остале општине такође имају потенцијал за убрзавање економског раста, али ће њихов развој у кратком и средњем року зависити с једне стране од ослањања на привреду других општина које су окосница раста региона, а с друге накоришћење својих специфичних компаративних предности (нпр. пољопривреда) без значајног ослањања на прилив нових инвестиција.

Пчињски округ има значајне неискоришћене потенцијале за привлачење инвестиција. То је у вези са потенцијалом становништва, географским распоредом и историјатом привредне делатности. Међутим, како би се ови потенцијали заиста и искористили, неопходан је озбиљан рад, снажно лидерство и јасна визија локалних политичких челника. Снажно лидерство, постављање инвестиција као приоритенте активности општина, уз фокусиран рад и енергију могу да направе разлику, као што показују примери већег броја успешних општина у Србији.

Град Врање предузима значајне кораке у планирању сопственог одрживог развоја града у складу са постојећим законским оквирима и савременим европским и светским токовима. Суштински елемент је јачање локалних капацитета, развој свести у циљу локалног одрживог развоја.

Да би се инвестиције у економски развој заиста и десиле, неопходно је да локалне власти преузму иницијативу и учине кораке да своју понуду инвеститорима (земљиште, физичку инфраструктуру, јасну администрацију, уређена имовинско правна питања) ускладе са потребама инвеститора. Овај процес није ни брз ни једноставан, али ако се посматра одговорно и са пуном посвећеношћу, резултати неће изостати. Стратегија одрживог развоја Града Врања уважава циљеве Стратегије Одрживог развоја Лисабонске стратегије и Нове Лисабонске стратегије, као и Миленијумске циљеве.

За Републику Србију, најважнији документ у овој области јесте оквирни национални стратешки документ, а то је свакако Стратегија одрживог развоја, која дефинише одрживи развој као циљно оријентисан, дугорочан, непрекидан, свеобухватан и синергетски процес који утиче на све аспекте живота (економски, еколошки и институционални) на свим нивоима. У овој Стратегији се потенцира израда

модела који на квалитетан начин задовољава друштвени-економске потребе и интеесе грађана, док истовремено уклања и/или знатно смањује потенцијалне ефекте који угрожавају животну околину и расположиво природно богатство..

„Висок степен исцрпљивости природних добара у другој половини двадесетог века све више доводи у питање њихово даље коришћење, а тиме и перспективу развоја привреде на глобалном нивоу. У том смислу, а ради заштите примарних природних добара, оријентација је на рационалном коришћењу необновљивих добара материјалних потенцијала, затим, употреби алтернативних извора енергије, супститута, преради-рециклажи секундарних сировина и коришћењу соларне енергије. Управо то је суштина једног савременог концепта који се реализује на овом плану, а то је концепт одрживог развоја. При томе, садашње раздобље привредног и друштвеног развоја могло би се назвати „периодом одрживог развоја“.⁴

У последње време се често говори о «економији заснованој на знању. Европска унија у оквиру своје Лисабонске стратегије, али и Србија, у оквиру своје Стратегије одрживог развоја, планирају даљи економски развој кроз привреду која економски просперитет заснива на образовању и сазнању. При томе се подразумева да се развој темељи на високо обученој радној снази као значајном иновативном потенцијалу који подразумева кумулирано искуство у напредним и високим техникама и технологијама које мора да прати и образовни систем земље. Република Србија има потенцијал, који је незадовољавајући, није на оном степену развоја где би сва пажња могла да се стави на економију засновану на знању. У том смислу економски раст још увек мора да се базира на перформансама традиционалних сектора: извозу добара ниске додате вредности, пољопривреди и слично. Дакле иако потенцијално планира да се специјализује у секторима примењених технологија и услуга, у почетном периоду су нам перспективе и могућности скромнији; у кратком року привреда Пчињског округа мора се фокусирати на физичку производњу, за чије су нам оживљавање потребне инвестиције.

---

⁴ Исто, стр.23

I МЕТОДОЛОШКО-ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИРИ

ИСТРАЖИВАЊА

1.1. ФОРМУЛАЦИЈА ПРОБЛЕМА ИСТРАЖИВАЊА

Међусобна повезаност привредног друштвено-економског развоја са стањем животне средине у савременом добу је неопходност. Успостављање природне равнотеже, оптималних пословних учинака и услова животне средине, постало је саставни део економске, политичке, легислативне, институционалне и културне реалности савременог света. Стратегијским управљањем се управо уређује заједнички поредак обезбеђења животног окружења који ствара могућност за унапређење положаја људи у односу на опстанак и напредак у очуваној околини и складну кореалцију између економског напретка и животне средине, у свету као и код нас, а менаџмент природним богатствима постиже се планирањем одрживог коришћења и очувања њиховог квалитета и разноврсности. Пчињски регион, који има стратешку друштвено-политичку позицију у Републици Србији, заузима простор као ресурс, а његово интегрално коришћење утиче на стање друштвено-економског, одрживог и легислативног развоја. Комплементарно, хармонизовано и интегрално располагање привредним богатством уоквирује се стратегијским планирањем. „Иначе, реч „ресурс“ у основи има вишеструко значење. У најширем смислу под ресурсима се подразумевају различити извори природе, или активности друштва, тј. извори географске и друштвене средине. Сама реч „ресурс“ своје најједноставније значење води од латинске речи *resurgere* – избијати на површину.“⁵

1.2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

„Стратегијско управљање природним ресурсима Пчињског округа у циљу економског и еколошког развоја – студија случаја града Врања“ представља истраживање и проучавање релевантних фактора уравнотеженог економског и еколошког развоја заснованог на природним, компаративним предностима Пчињског региона са седиштем у Врању. Предмет истраживања је примена економско-еколошких инструмената у заштити, очувању и унапређењу животне средине применом принципа, модела и процеса стратегијског планирања у управљању природним ресурсима. Еколошке детерминанте привредне активности региона и града Врања никако не смеју да се превиде, о њима се мора водити рачуна, на свим нивоима, како локално, тако регионално и у оквиру читаве државне територије. Тренутни избор инструмената регулација усаглашеног економског и еколошког развоја, очигледно да је недовољан и субоптималан и мора да се

---

⁵ Исто, стр. 25, према Миленковић, С. *Ресурси у економији* Економски факултет у Крагујевцу, 2000, стр. 6

унапреди преобликовањем постојећих инструмената стратешког менаџмента природним богатством територије града Врања и Пчињског региона. Главни позитивни ефекти економско-еколошких инструмената коришћења природних ресурса и унапређења човекове околине, може се остварити децентрализацијом одлучивања у примени неких од инструмената, а суштинска децентрализација локалних самоуправа значи и увођење инструмената попут буџета намењеног искључиво за управљање природним ресурсима, али и став да локална заједница / локална самоуправа треба да повећа удео у располагању средствима прикупљеним од накнада за загађења, еколошких такси и пореза. Приступ и обрада података прикупљених у истраживању, која су рађена за потребе ове дисертације, реално ће да понуде нове елементе методолошког карактера којима се друштвено-економски критеријуми истраживања природних ресурса уводе у фундаменталну анализу обликовања инструмената заштите животне средине. Оваквим приступом, постиже се конкретан допринос афирмацији интердисциплинарног и холистичког начина у истраживању, разумевању и унапређењу савремене еколошке реалности са акцентом на достизање еколошких стандарда који већ постоје, али који такође морају стално да се унапређују.

1.3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Суштински циљ и задатак овог истраживања је дефинисан темом „*Стратегијско управљање природним ресурсима Пчињског округа у циљу економског и еколошког развоја – студија случаја града Врања*“ у том светлу, повезаност економских циљева максимизације ефикасности коришћења ресурса.

Специфичан циљ истраживања је и указивање на научни значај, актуелност и мултидисциплинарност теме докторске дисертације, реализацијом дефинисаног плана и динамике истраживања.

Посебан циљ истраживања јесте изучавање и примена адекватних решења изведених на основу истраживања на научном нивоу а која би допринела успешном позиционирању стратешког управљања првенствено природним ресурсима, као компаративним предностима региона на географској мапи Републике Србије, уз уважавање концепта хармоније у економском и еколошком развоју максималним ангажовањем постојећих и коришћењем нових и иновираних инструмената стратешког управљања развојем. При томе, општи приоритет је на анализи специфичности кључних активности управљања природним ресурсима, као што су вредновање природних ресурса округа, анализа могућности за повећање стандарда становништва, процедура и праксе у управљању природним ресурсима, у општем случају и конкретно у посматраном региону и остваривање ефеката развоја на свим нивоима – од појединца, газдинстава, привредних друштава, округа и читаве националне економије. Дакле, циљ истраживања јесте и да се истражи, објасни и укаже на могућност одрживог развоја Пчињског округа са седиштем у граду Врању. У вези са овим циљем, биће идентификоване могућности интеграције економског и

еколошког развоја, како би се развој округа, а тиме и југа Србије, одвијао према основном постулату одживог развоја: обезбедити потребе савремених генерација, уз очување природних потенцијала за будуће нараштаје.

Проучене карактеристике стратешког управљања природним ресурсима у општем, дају важни ослонац његове импликације на управљање променама у области економског развоја округа са посебним акцентом и на еколошку одрживост развоја. Такође, циљ ових проучавања јесте да се дефинишу и препоруче модели економског и еколошког развоја округа, са посебним освртом на случај града Врања, процеси и фазе поменутог развоја, извори финансирања и легислатива код коришћења природних ресурса у сврхе економског развоја.

Дисциплинарно, предмет истраживања дисертације припада научном пољу друштвено хуманистичких наука, ужој научно области менаџмент, стратегијски менаџмент, као и научним дисциплинама стратешко управљање природним ресурсима и економије.

На основу истраживања потенцијала природних ресурса Пчињског округа са посебним освртом на студију случаја града Врања, отварају се нове развојне шансе и могућност новог и самозапошљавања, што води ка економском препороду округа. Наравно, један од акцената је и перманентна едукација становништва које живи на овом територијалном подручју Србије, и то у правцу развоја и унапређења еколошке свести, уз поштовање принципа одживог развоја. Код реализације основног циља истраживања, направимо поделу на две основне групе циљева:

Научни циљеви истраживања у овој докторској дисертацији су: *дескрипција, класификација и типологизација* стратешког менаџмента природним изворима уз њихову промоцију у светлу компаративних развојних предности посматраног простора, *научно откриће* најефикаснијег модела стратегијског управљања која ће омогућити већу и квалитетнију сарадњу локалне самоуправе, надлежних институција, медија и друштва као целине, усмерену на брже развијање јавне свести у локалу и промоцији потпунијег коришћења расположивих природних ресурса са економског и еколошког аспекта. На основу научних достигнућа у свету у овој области и перцепције грађана града Врања, посебан ниво научног циља представљаће *научно објашњење* елемената модела стратегијског управљања уз примене савремених модела на промоцији и развоју свести за убрзани економски развој усаглашен са еколошким изазовима и политичким приликама у Јужној Србији и Пчињском округу, са тежиштем на граду Врању.

Друштвени допринос истраживања докторске дисертације јесте креирање и имплементација новог модела унапређења стратегијског управљања у реалном окружењу, те су с тога и резултати истраживања веродостојни и применљиви у датим условима. Идеја је да модел који је предложен у докторској дисертацији, доприноси унапређењу области савременог управљања. С тим у вези, указује се на изузетан значај метода и техника пословне интелигенције за подршку стратегијском менаџменту у креирању најприхватљивијег решења симбиозе економског и еколошког развоја, при чему је акценат на максимизацију профита али не на рачун и противно принципима одживог развоја, већ обрнуто, у складу са опште прихваћеном идејом да економски и еколошки развој морају да теку упоредо.

Друштвени циљ јесте стварање научне основе за доношење оперативне стратегије у функцији бржег развоја уз промоцију постојећих, богатих али до сада веома мало економски валоризованих и искоришћених потенцијала, посебно у експлоатацији ОИЕ као што је геотермална енергија Врањске Бање, богатство у био-маси у региону Јужне Србије, која ће омогућити стварање доброг локалног привредног амбијента за даљи развој града Врања и Републике Србије у целини. Дакле, значајне позитивне промене у одрживом развоју Пчињског округа уследиће као ефекат деловања великог броја фактора, пре свега овде се мисли на крупне промене у остваривању економског просперитета у складу са многим ограничавајућим факторима средине, у првом реду природних ресурса који су ограничени по капацитету а такође, могу да се користе према становишту одрживости. Поред тога, мора се водити рачуна и о ограничењима социјалног окружења, јер развој конкретног округа не сме и не може да се одвија у условима интензивног коришћења природних ресурса, који је карактеристичан за досадашњи развој. Превазилажење ових ограничења треба да значи настанак новог периода у друштвено-економском развоју округа се седиштем у граду Врању, који указује на нову природу развоја засновану на стратегијском управљању ресурсима. То подразумева и суштинску промену у односу према природним ресурсима али и према окружењу. При томе, промена мора бити опште прихваћена, са позитивним друштвеним импликацијама, као једини и најбољи пут у превазилажењу социјалних разлика у погледу благостања појединаца, породица, привредних друштава и шире друштвене заједнице. Едукација становништва о неопходности хармонизације економског и еколошког развоја региона и града Врања, при томе, има значајну улогу.

Временски, предмет истраживања обухвата период од 2009. до 2017. године, о друштвеној свести природних ресурса Пчињског округа и студија случаја града Врања, са акцентом на стратегијско управљање у циљу економског и еколошког развоја.

Просторно, предмет истраживања докторске дисертације обухватиће територију града Врања и околних општина Пчињског округа. Испитаници у научном истраживању биће старосне доби од 18–65 година, док ће број испитаника бити 300. Истраживање ће бити спроведено путем анкетних упитника у периоду од 01.10.2017. до 01.03.2018. године, с тим што ће се компарација података извршити са доступним подацима од 2009. године, па до краја истраживања.

1.4. ХИПОТЕЗЕ ОД КОЈИХ СЕ ПОЛАЗИ У ИСТРАЖИВАЊУ

У складу са постављеним предметом и циљевима истраживања, у дисертацији се полази од једне опште (генералне) и четири посебне хипотезе:

- **Општа (генерална) хипотеза гласи (Х-0):**

„Што је управљање природним ресурсима Пчињског округа оптималније, то је извеснији економски и еколошки развој, округа у целини и града Врања“.

Генералну хипотетичку тврдњу ћемо поткрепити посебним хипотезама:

-**Прва посебна хипотеза истраживања (Х-1) гласи:**

„Што је еколошка свест менаџмента у привредним организацијама града Врања на вишем нивоу, то ће се и природним ресурсима лакше управљати на одрживи начин“.

-**Друга посебна хипотеза истраживања (Х-2) гласи:**

„Што је већи економски развој града Врања, то ће стопа запослености бити већа“.

-**Трећа посебна хипотеза истраживања (Х-3) гласи:**

„Што је виша стопа запослености то је и економска моћ већа“.

-**Четврта посебна хипотеза (Х-4) гласи:**

„Што је економска моћ већа, то ће и квалитет живота грађана Пчињског округа бити бољи“.

Дакле, у дисертацији ћемо настојати да докажемо да ослањање на природне ресурсе у економској сфери деловања Пчињског управног округа може да доведе до развоја региона, уз ограничење да се привредне активности заснивају на одрживом управљању природним ресурсима. Ако се природним ресурсима и њиховој економској валоризацији и експлоатацији приступи са становишта стратешког управљања, то ће да доведе до економског просперитета региона са језгром у граду Врању.

Економски напредак региона мери се, између осталог, стопом запослености што опет утиче на пораст животног стандарда становништва региона, њихово опредељење да сопствену будућност сагледавају опстанком и останком у овом региону, а не као до сада масовним напуштањем, што се првенствено односи на образоване, младе људе. Људски и кадровски ресурс региона своју перспективу види у покретању и реализацији сопствене предузетничке идеје, првенствено са ослонцем на природне ресурсе региона, уз поштовање и свест о еколошком аспекту код обављања привредних делатности.

1.5. НАЧИН И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

У току истраживања примењени су основни, општи научни методи и технике прикупљања података, теоријски и методолошки принципи, који су уобичајени у друштвеним наукама, што подразумева коришћење метода теоријског и практичног истраживања. Од основних метода примењене су аналитичке и синтетичке методе. Домаћа и страна научна и стручна литература биће коришћена уз примену општих научних метода, индуктивне и дедуктивне методе, ради указивања на повезаност и узајамну условљеност проучаваних појава. Такође, у раду ће бити коришћене методе синтезе, метода класификације и дескрипције, компаративна и статистичка метода.

Од метода и техника прикупљања података примењене су: статистичке методе и анализа садржаја извора примарних и секундарних података и грађе, применом технике анкетања и интервјуа. Примарна истраживања природних ресурса Пчињског округа и студија случаја града Враћа обављена је на терену – описом и пописом расположивог природног потенцијала са економском валоризацијом. Обављено је и експлораторно истраживање, како би се добио увид у суштину проблема стратегијског управљања природним ресурсима, и на тај начин помогло изналажењу идеја за решавање проблема, као и дескриптивно истраживање, које ће започети дефинисањем проблема. Главни задатак је да корисно послужи у препознавању развојних шанси одабраног округа, са пратећим позитивним трендовима везаним за смањење сиромштва уз већу запосленост становништва и то применом тржишне валоризације. У складу са постављеним циљем, сва примарна истраживања обављена су како лично, структурисаним и неструктурисаним инструментима и техникама истраживања (применом анкете и упитника), тако и тзв. *on-desk* истраживањем, односно уз коришћење и проучавање доступне архивске и новије грађе, студија случаја и осталог материјала у изворном или електронском облику, других истраживача, агенција, регионалних комора. Рад је подложен третману математичко статистичких метода: метод тренда, метод корелације, регресионе анализе, модус, медијана, затим, методама анализе по апсолутном износу (нпр. приходи, смањење незапослености) као и у релативним односима (%). Коришћени су научни и стручни методи а у циљу што квалитетнијег истраживања и презентације добијених резултата.

Из групе основних метода сазнања у докторској дисертацији су примењене готово све базичне научне методе са тежиштем на методама: анализе, синтезе и индуктивно-дедуктивна метода.

Методом анализе обављена је анализа стручне и научне литературе, домаће и стране, у области стратегијског управљања, управљања природним ресурсима релевантним за израду докторске дисертације, из које ће се предмет истраживања раставити на делове и тражити односи и везе између делова.

Методат синтезе извршена је систематизација теоријског знања у правцу од посебног ка општем на основу елемената добијених у процесу анализе како би се добила нова целина.

Примена **индуктивно-дедуктивне методе** у овој докторској дисертацији има за циљ да истраживање усмери од општег ка појединачном, али и од

појединачног ка општем како би се извршила систематизација знања из области предмета истраживања и дошло до одређених закључака.

Из групе опште научних метода у докторској дисертацији су примењене статистичка метода, компаративна метода и метода моделовања.

Статистичка метода је примењена за сређивање и обраду званичних статистичких података и утврђивање статистичке повезаности између зависних и независних варијабли истраживања и потврђивања хипотеза истраживања.

Компаративна метода је примењена да би се извршило поређење нивоа развијености еколошке свести између наше земље и земаља које су достигле задовољавајући ниво коришћења природних ресурса, пре свега, ради утврђивања сличности и разлика у примени модела економског развоја заснованог на природним ресурсима и развоју и унапређењу еколошке свести.

Метода моделовања је коришћена у циљу конструкције научно-истраживачког модела најефикасније стратегије управљања у промовисању на територији Јужне Србије са тежиштем на Врању.

Из групе метода за прикупљање података у докторској дисертацији су коришћене, пре свега **метода испитивања**, применом технике анкетног испитивања и инструмента анкетног упитника на већем узорку испитаника, старости од 18-65 година, као и применом **технике интервјуа** за који је унапред припремљена основа за научни разговор са релевантним и компетентним испитаницима.

У раду је примењена **метода анализе садржаја**, социолошки истраживачки поступак за изградњу прецизне, објективне систематичне евиденције о стратегијском управљању природним ресурсима. Методом садржаја је извршена анализа различитих метода стратегијског управљања и система релевантних за опис предмета истраживања. SWOT анализа представља и добро аналитичко средство за упоредну компарацију и добро сагледавање интерних снага и слабости, али и екстерних прилика и претњи.

Статистичка анализа ће се потврдити применом χ^2 (хи квадрат) теста који служи за потврђивање или одбацивање постављених хипотеза.

1.6. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

Очекивани резултати докторске дисертације огледа се у следећем:

- Сачињен је преглед прелиминарне литературе из области значајних за истраживање. Користиће се савремени литературни извори најеминентнијих домаћих и страних истраживача из области стратегијског управљања природним ресурсима у сврхе економског и еколошког развоја региона.
- Објашњен је значај мултидисциплинарности теме истраживања, указивањем да стратегијско управљање природним ресурсима има своју економску али и еколошку конотацију и утицај на одрживи развој на свим нивоима економје, од појединца до националне заједнице.
- Реализован је преглед научне области са досадашњим значајним резултатима репрезентних студија, ради бољег и свеобухватнијег разумевања истраживања.

- Резултате истраживања моћи ће да користе стејхолдери из различитих интересних сфера као подршка стратегијском управљању (академка заједница, јавни сектор, приватни сектор, итд.).

Научни допринос дисертације јесте доказ да је на основу сагледавања економског потенцијала природних ресурса у Пчињском округу, према савременим методама анализе које доприносе унапређењу стратегија економског развоја који мора бити усаглашен са циљевима заштите животне средине, и то на принципима одрживог развоја. На тај начин, могуће је подићи ниво профитабилности конкретног Пчињског округа и града Врања. При томе, примениће се SWOT анализа, Benchmarking, Реинжињеринг, Делфи метод - како би се проблему дефинисаном темом обезбедио квалитативан и квантитативан приступ и самим тим и очекивани резултати. Непосредним увидом у стање и капацитете природних ресурса Пчињског округа са акцентом на град Врање, сматрамо да ће се научни допринос проширити и на тај начин што је стратегијско управљање развојем ове конкретне територије бити обогаћено новим предложеним елементима економског и еколошког развоја који ће бити сугерисани нашим истраживањем, што ће имати и директну последицу у смислу да се Пчињски округ, који се сада налази на самом дну лествице округа по економском положају, на основу резултата истраживања и студије случаја, довести до промене стања набоље, у смислу унапређења и пораста показатеља развоја, што ће имати директну позитивну импликацију у повећању броја запослених и смањењу сиромаштва. Тема докторске дисертације јесте актуелна, како за сам Пчињски округ са центром у граду Врању, тако и за економско-еколошки равномерни развој Републике Србије. Допринос овог научног истраживања јесте и у томе да се укаже на неопходност стратегиског управљања природним ресурсима на одређеном простору како би се задовољили економски критеријуми и показатељи раста и развоја, али и подигао степен еколошке свести у погледу заштите и очувања природних ресурса на датом простору. У овом раду ћемо доказати да стратегијско управљање природним ресурсима јесте неопходност на одређеном простору како би се задовољиле потребе локалног становништва у смислу пораста броја запослених, тако да, поред природних енергетских и минералних ресурса, посебан ресурс који ће бити такође обрађен јесу и људски ресурси, јер од квалитета овог специфичног ресурса зависи ефикасно и ефективно пословање. Само стратегијским управљањем природним ресурсима могуће је да се повећа ниво запослености у округу и граду Врању, као и животни стандард становништва. Посебан допринос се огледа и у томе што се стратегијским управљањем природним ресурсима развијају све привредне гране и области, почев од енергетике, пољопривреде, рударства и занатства, па све до саобраћаја, трговине и туризма. Дакле, с обзиром на резултате истраживања могу се очекивати и адекватна решења и пројекти за развој Пчињског округа са посебном студијом случаја града Врања. У том смислу, испитивањем природних ресурса конкретног простора и њиховим стављањем у економско-еколошки концепт, могао би се подржати развојни и одрживи потенцијал простора, и то у смислу успостављања одрживе конкурентске предности, засноване на богатству и разноврсности природних ресурса.

II ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ СТРАТЕГИЈСКОГ УПРАВЉАЊА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА

2.1. ПОЈАМ И ДЕФИНИСАЊЕ СТРАТЕГИЈЕ И СТРАТЕГИЈСКОГ УПРАВЉАЊА

Појам „стратегија“ преузет је из војне терминологије у којој представља војсковођу, док је за менаџмент искоришћен буквалан превод који значи: водити војску, имати правац акције, средишнутачкука којој је усмерена акција, односно стратегијски правац акције. У *Вебстер-овом* речнику⁶ стратегија се дефинише као наука о планирању, спровођењу војних операција. Значајни елементи у војној стратегији: ограничени извори који се могу користити; неизвесност о намери и способности противника; немогућност коришћења алоцираних извора; неопходност координације увремену и на дистанци; неизвесност о контроли иницијативе; критична природа о међусобном мишљењу. Основу за развој концепције пословне стратегије поставили су Оскар Моргестерн и Џон фон Нојман⁷ (који су поставили темељ Теорији игара још 1944. године - која би се могла означити и као Терија стратегије, јер се она бави стратегијама у односима и понашању људи у условима неизвесности) и Форестер (Индустријска динамика).

У литератури из области менаџмента најчешће је заступљено мишљење да је **стратегијска** одлука која пружа смер првенствено опстанка а затим и раста и развоја предузећа или и читаве националне економије - ако се посматра на макро нивоу, у условима турбулентног окружења и тржишта. Стратегија обично тражи захтева ново организационо структурирање и значи смишљену акцију у окружењу. Сврха стратегије је избор пословне делатности, алокација извора и стварање одрживе конкурентске предности.

Избор пословне делатности везан је за ефективност и зависи од производа, тржишта и технологије и од категорије потрошача чије се потребе морају задовољити.

Алокација извора је проблем који је оријентисан је на ефикасност пословања. С обзиром да су извори предузећа ограничени и због немогућности да се једном алоцирани поново користе, битно је да се избор пословног подручја и алокацију извора псимултано врши. Стварање одрживе конкурентске предности значи да се остваре повољнији пословни резултати у односу на учеснике у привредном пословању.

Способност и брзина прилагођавања променама су критичне за пословни успех у савременој привреди. Карактеристика стратегије је постојање стратегијске

⁶ <https://www.merriam-webster.com/about-us>

⁷ Према: Божо Стојановић, Теорија игара: елементи и примена, Службени гласник и Институт за европске студије, Београд, 2005. Џон фон Нојман и Оскар Моргенстерн, Теорија игара и економско понашање, 1944.

ситуације која подразумева конкурентски однос између учесника у поједином тржишту.

Према широко прихваћеном становишту, стратегија значи реализацију остварење задатака задатака предузећа и прихватање праваца акције и алоцирање извора неопходних да се спроведу ти циљеви. Дакле, стратегија је фундаментална управљачка одлука која обухвата циљеве, политике иначе њиховог реализовања у привредној пракси.

Према ужем схватању стратегија је пословна одлука којом се дефинишу базични начини остваривања циљева. Често подразумева усмеравање правца понашања привредних субјеката у међународним економским односима. Стратегија указује на изворе које треба мобилисати, полази од циљева да би указала најбоље начине, својом рационалношћу обезбеђује да се лимитирани ресурси реалоцирају у реализацији стратешких акција. *Стратегијом се одређује:*

- Однос према окружењу
- Структура пословне компетентности
- Методи праваца деловања и њихова брзина
- Ниво и врста флексибилности предузећа

Стратегијски менаџмент је становиште којим се детерминише стратегијско планирање и стратегијска акција онда када постоји отпор окружења које се брзо мења, а заснован је на основу повратне спреге која контролише и усмерава стратегије и акције. Ефективност зависи од нивоа развијености стратегијског менаџмента. *Стратегијски менаџмент подразумева неколико поља активности, то су:*

- Стратегијска анализа – неопходна за разумевање промена у окружењу
- Стратегијски избор – који се ослања на анализи и стварању визије које омогућавају избор и разматрање реалних и алтернативних праваца акције
- Стратегијску промену – које представља сврху анализе и избора, уколико примена изабраног правца не доведе до жељене позиције пословна активност се не може оценити позитивно и условљене сустратегијске промене.

Стратегијско управљање је сачињено од позиционирања привредног система преко стратегијског планирања могућности и правременог како стратегијског, тако и оперативног управљања развојем.

Аспекти стратешког менаџмента јесу следећи:

- Постављање циља коме се тежи
- Формулисање стратегије за реализацију постављених циљева развоја
- Имплементација одабране развојне стратегије
- Стратегијска контрола у циљу корекције уочених слабости и пропуста у планирању и имплементацији планова развоја.

Стратегијски менаџмент⁸ представља основу усмеравања пословања у турбулентној средини. Укључује доношење одлука о мисији, циљевима, правцима и начинима њиховог остваривања, алокацији ресурса, као и стварање система

---

⁸Настанак стратегијског менаџмента везује се за 1950- ту годину када су фондација *Форд* и корпорација *Карнеги* финансирале школу за бизнис.

подршке. То је научна дисциплина која се јавила повећања турбулентности и комплексности окружења. Стратегијски менаџмент као наука и као вештина подразумева континуиран процес прилагођавања предузећа променљивој окружењу у коме окружење врши перманентан утицај на предузеће, али важи и обрнуто. *Стратегијски менаџмент се развијао под утицајем различитих научних дисциплина, као што су:*

- биологија (теорије еволуције и револуције);
- економија (посебно у делима Јозефа Шумпетера и Едварда Чемберлина и аутора из области индустријске организационе теорије);
- теорије контингенције, које су такође омогућиле корисне радове за анализу стратешког менаџмента

Стратегијски менаџмент је изазов, јер је у питању много више од једноставног постављања циљева и од захтева запосленима да их достигну. Мисија и циљеви се одређују у складу са спољним окружењем, тј. шансама и претњама, и са унутрашњим снагама и слабостима. Циљеви представљају оно што се жели постићи, и не приказују начин “како”. Овај проблем дефинише стратегија, односно активности система којима се тежи да се остваре резултати према зацртаној мисији, визији и циљевима система, као и спољашњим окружењем. *Као што се из већ наведеног може закључити, стратегија као акција има неколико фаза:*

Прво, формулисање стратегије,

Друго, примена стратегије (стратегија у акцију)

Треће, стратешка контрола (модификовање стратегије и примене да би се остварили резултати)

Једном планирана и/или примењена стратегија стално захтева модификацију, у складу са променама у окружењу. Ове промене је тешко, понекад и немогуће предвидети.

Процес стратешког управљања захтева узаност лидерства, предузетништва и менаџмента, али и познавање веза са средином, сазнања из финансија, производње, маркетинга, као и познавања људи и организације рада.

2.2. СТРАТЕГИЈСКО ПЛАНИРАЊЕ РАЗВОЈА

Без доброг стратегијског плана нема ни доброг управљања. Конституција данашњих планирања привредног развоја све више је прожета токовима и последицама примењених научно-технолошких сазнања и светске укупне глобализације. У таквим околностима регулисање живота и развоја је постало врло сложено. Ово се нарочито односи на све неопходније ефикасно планирање развоја градова, с обзиром на то да се у томе морају поштовати бројни унутрашњи (интерни) и спољашњи (екстерни) фактори окружења, а њихово дејство и утицај је претежно међусобно повезан.

Поводом тога, неопходно је истакнути да се економски развој на разне начине одувек планирао. Од давнина, план развоја је диктиран од стране конкретне власти. Са развојем друштвених снага и производних односа у капитализму на

планирање развоја, поред и даље водеће улоге државне власти, почео је да јача утицај и других чинилаца моћи, првенствено планера привредног развоја, а када се томе приђе са становишта планирања развоја региона или конкретног града, онда су ту неизбежни утицаји градских партнера (носилаца привредне, образовне, здравствене, културне и друге моћи), уз учешће и утицај градског становништва. То је утицало да се у конституисану теорију планирања укључи и стратегија планирања развоја региона и градова, као њен саставни, сложени и најважнији сегмент локалног економског развоја. У том смислу, крај XX века и прве деценије новог века такође су обележене изразитом потребом стратегијског планирања развоја и то на свим нивоима.

У суштини, сам начин планирања економског развоја аутономно третира развој појединих сегмената са становишта првенствено територијалног распореда, у смислу планирања простора, инфраструктуре, привреде, друштвених делатности, да би се дошло до целине и планирања привредног развоја на државном нивоу. У таквом планирању пажња се посвећује паралелном развоју ширег окружења, почевши од округа, државе, ближе међународне заједнице све до међудржавних интеграција и економских асоцијација. Све ово указује да су у таквом начину стратегијског планирања економског развоја главну улогу имају актери политичке власти који се, у том процесу ослањају на стручну помоћ и на ангажовање стручњака различитих профила. Једино се тада може говорити о целисходном, сврсисходном и мудрој стратешком планирању развоја привреде региона, државе и шире заједнице. На такво планирање развоја свакако да су утицали и наравно и у будућности ће још израженије да утичу и остали фактори моћи, као што су републичка, регионална и градска администрација и удружења, уз све изразитију улогу грађана који све више постају свесни своје позиције и улоге у планирању развоја. Овакав начин планирања развоја, функционално гледано, добија све више универзални облик планирања, јер је он знатно уважава међусобне корелационе везе и односе између конститутивних сегмената и веза са његовим ширим друштвеним окружењем. Ови процеси су посебно изражени почетком XXI века и надаље, са убрзавањем научног и технолошког прогреса и јачањем светских глобализационих процеса.

Посматрани интегративни процеси развојног планирања настао је као последица понуде све већег броја научника који су сматрали да парцијалну методу планирања развоја градова која се показала као неефикасна треба заменити интегралном методом, која се, са друге стране показала као врло ефикасна, јер поштује стварање интерне и екстерне корелације у планирању и реализовању привредног развоја.

У савременим, веома турбулентним временима у изради стратегијских планова развоја користе се обе планске методе и то како парцијална метода нарочито у мање развијеним подручјима, тако и нова интегрална метода која се примењује у развијеним земљама. При томе, посебно треба нагласити да по свим својим карактеристикама интегрални метод је потпунији. Ту треба напоменути да постоји ограничење у вези са применом интегралне методе и то због учестале промене захтева и испуњавања специфичних услова који су превасходно везани за

временски фактор и ограничења који он намеће. У те услове нарочито спада комплетирање тек успостављене теорије интегралног планирања развоја градова и обезбеђивање компетентних планера за примену те методе. Управо из тих разлога, ради покушаја доприноса да се интегрално стратешко планирање развоја што брже и што ефикасније теоријски и практично имплементира и да се докажу побољшљива према парцијалном планирању, за тему овог рада изабрано је истраживачко проучавање интегралног начина планирања развоја и то у методолошком и логистичком смислу.

За стратегијско управљање неопходно је успостављање важних процеса у које се убрајају:

- процес производње и расподеле богатства који треба да води до стварања нове вредности;
- процес демографске репродукције, који условљава просторни развој али и потребна материјална добра;
- процес континуираног развоја који проистиче из тежње за бољим животом заједнице;
- процес концентрације и мобилности становништва што је последица тежње људи ка могућности њиховог ширег кретања;
- процес демократизације као последице опште тежње за демократизацијом у глобалним размерама;
- процес успостављања, одржавања и усавршавања комуникације као тежње за широком и интензивном комуникацијом.

Посматрани у свом здруженом дејству, ови процеси доводе до брзог функционисања али и до сложених, узависних активности што може да узазове интересне сукобе, који се морају решавати на адекватан начин. Главна карактеристика при томе је да се они протеком времена стално мењају и трансформишу, што са своје стране опет захтева каналисање њиховог деловања. С тим у вези, треба рећи да се дејство посматраних процеса мора узимати у обзир приликом стратешког планирања развоја, нарочито у садашњим турбулентним променама, посматрано првенствено са становишта утицаја фактора који делују из окружења, како ужем, тако и ширем друштвеном окружењу, у нашем случају Пчињском округу и граду Врању.

Сложеност система планирања развоја проистиче из тога што одређени чиниоци у пракси изазивају разне конфликте. *У том смислу чиниоци који утичу на сам процес и сврсисходност планирања односе се на појединце и групе за које је карактеристичан следећи утицај:*

- положај у процесима интегративног планирања када чиниоци у неједнакој мери располажу материјалним ресурсима;
- одбрана сопствених интереса када сваки актер тежи да заштити своје интересе;
- одржавање односа са другим актерима али првенствено у циљу очувања сопствених интереса;

- очување свог идентитета што подразумева тежњу актера да свој идентитет заштите и ојачају;
- нуђење развојних пројеката којима се тежи да се процес развоја реализује на начин који одговара главним актерима.

Према томе, савремене актере развоја у основи чине:

- стручни актери који брину о уређењу и развоју користећи при томе своју компетентност;
- политички актери који инсистирају да развој одговара декларисаним циљевима;
- економски актери (власници компанија, установа, рентијери и др.) који теже да у развоју остваре или заштите своје интересе;
- грађански актери (грађанске организације, социјални покрети, удружења) који теже да развој примере побољшању свог положаја.

Ови актери и стејкхолдери се групишу према различитим критеријумима у специфичне друштвене струје, с тим што они истовремено чине важне елементе економске кохезије а каналисање тих утицаја првенствено зависи од развијености и демократизације односа међу актерима развоја.

Нераздвојивост простора и времена у планирању развоја представља тезу којом се указује на све снажнију повезаност свих фактора, нарочито у процесу комплексног развоја науке и технике и савременог драстичног развоја комуникационих и информационих технологија. Стратегијско пројектовање развоја захтева посебно познавање и разумевање потреба становништва како би се оне, у складу са објективним могућностима, узеле у обзир приликом израде стратегијских планова развоја.

Развојна моћ проистиче из чињенице да она постоји и да се не сме препустити стихији и импровизацији, већ њено одређење мора бити добро осмишљено и систематично, с тим да треба да буде комплементарно уклопљено у развој државе, а све чешће и у развој међународног окружења. Конкретан развој данас зависи од моћи кључних градских актера у које спадају: политичка, стручна, економска, административна и грађанска моћ.⁹

С обзиром на то, степен усклађености наведених актера развоја очигледно зависи од мноштва различитих фактора. У томе је, нарочито последњих деценија, у свету најчешће случај да између посматраних актера развоја влада дисхармонија у којој се појављује надмоћност неког од фактора у односу на остале¹⁰. *У томе су могући различити облици надмоћности међу којима су најчешћи следећи:*

- надмоћност политичког фактора, проистиче из лаког политичког наметања праваца развоја градова с обзиром на слабо развијене остале факторе развоја;
- надмоћност стручног фактора када има капацитета да лако наметне своје виђење развоја;
- надмоћност економског фактора развоја када се морају респектовати компаративне предности засноване на природним ресурсима.

⁹Gidens, E., *Европа у глобалном добу*, Агора, Београд, 2009, стр. 47-52.

¹⁰Gidens, E., *Op.cit*, str. 56.

Изложене тезе о савременом развоју, истовремено позивају на потребу новог начина стратешког планирања развоја јер се због данашње, најчешће интересне дисхармоније посматраних актера развоја у пракси често јављују промашаји у планирању и реализацији развоја. Отуда превазилажење ових тешкоћа у данашњем развоју првенствено захтева да се њихов развој истраживачки пројектује и да се он пре имплементације подвргне валоризацији развоја.

Овакав приступ развоју подразумева да се он заснује на принципима теорије научних истраживања која препоручује примену двофазног поступка – где се првом фазом обухвата пројектовање истраживања развоја, а другом извођење тог истраживања које се завршава израдом адекватног стратешког плана развоја.¹¹ Услед садејства данашњег све убрзанијег развоја науке и технологије, с једне, и економских интереса, са друге стране, свакодневно се умножавају промене у окружењима свих које имплицитно захтевају адекватне промене у стратешком планирању и управљању развојем, при чему се првенствено мисли на хармонију економског и еколошког развоја.

2.3. КАРАКТЕР ПЛАНИРАЊА ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА РЕГИОНА И ГРАДОВА

2.2.1. Општа теорија планирања

Стратешко планирање, као пројектовање будућих фактора везаних за одређену намеру, представља свесну активност предвиђања будућег развоја разних друштвених група, организација и државе, да би се њиме у последњим деценијама обухватало пројектовање развоја шире међународне заједнице (регионалних савеза, међународних институција и др.).¹²

Паралелно са тим, захваљујући конституисању и напретку науке, развијала се и теорија планирања као специфична научна област коју карактерише изразита мултидисциплинарност. Ово се нарочито односи на планирање успостављања нових и развој постојећих друштвених организација и заједница у оквиру чега се користе многе комплементарне научне дисциплине, као што су: просторне науке, техничке науке, друштвене науке, математичке науке, пројектне науке итд.

Стратешким планирањем је могуће да се на време избегну или минимизирају будућа негативна дешавања која осујећују остваривање њихових интереса, односно да тиме омогуће реализацију својих компаративних предности.

---

¹¹Radovanović, T., *Metodologija naučnih istraživanja*, Alfa centar, Pančevo, 2008, str. 47-75.

¹²Адижес, И., Како решити кризу управљања, Глобус, Загреб, 1989; Адижес, И., Како управљати у време кризе, Асее, Нови Сад, 2009; Ackoff, R., *Corporate Planning*, Wiley – Inter Science, New York, 1996.и др.).

2.2.2. Специфичности планирања регионалног и градског развоја

У односу на општу теорију планирања, стратешког планирање развоја региона и градова припада категорији сложеног планирања које има изражене своје специфичности:

- Регион и посебно град представља урбанизовану целину коју карактерише мноштво развојних сегмената и одређен број градских актера са диференцираним својим интересима када је у питању планирање његовог развоја;
- Планирање развоја региона и градова одвија се кроз борбу регионалних и градских актера да заштите своје интересе, при чему превагу имају они актери који поседују већу реалну;
- У текућем планирању развоја уопште територијалне заједнице користе се посебне планске методе (најпре парцијална и у последње време интегрална метода) које нису карактеристичне за друге врсте планирања;
- Методама стратешког планирања развоја региона и градова треба истовремено обухватити могући развој његових сегмената и њихово прикладно уклапање у развој шире друштвене заједнице у неком планском периоду;
- Ангажовани планери развоја региона и градова морају имати адекватну компетентност која је најчешће вишег нивоа у односу на друге планере.

Као што се види, текуће стратешко планирање развоја региона и градова је изразито деликатно и суочено са бројним проблемима. Управо дате слабости су знак да теорија планирања регионалног развоја и развоја градова касни у односу на захтеве конкретне праксе.

2.3. ВРСТЕ И МЕТОДЕ ПЛАНИРАЊА РЕГИОНАЛНОГ И ГРАДСКОГ РАЗВОЈА

Текућа теорија планирања развоја свих врста организација (предузећа, друштва, локалне заједнице, државне заједнице итд.) артикулише врсте тих планова на разне начине. У томе је могуће посматране планове поделити на два скупа: фундаментални и изведени скуп. Први скуп планова се даље може рашчланити на планове по аргументованости, сврси и временском обухвату. Други скуп планова се односи на планове посматране са аспекта третиране делатности, обима улагања, просторног обухвата и др.¹³ Са аспекта оригиналности планова, они се надаље могу артикулисати на креативне и репродуктивне планове. Креативне планове карактерише изражена оригиналност у њиховој изради, насупрот чега

---

¹³Baye, M., *Management Economics & Business Strategy*, Mc Graw – Hill, New York, 2009; Campbell, D. i dr., *Business Strategy*, Mc Millan, New York, 2011; Јовановић, Верица, *Планирање бизниса у кризним условима привређивања (докторска дисертација)*, ПУ „Апеирон“, Бања Лука, 2012, стр. 25-48. и др.).

репродуктивни плановисе сачињавају на основу узорних модела. У планској пракси креативни планови су значајно ређи од репродуктивних планова.

Конечно, према временском обухвату, планови свих врста организација (привредних, непривредних, територијалних и других) се стандардно деле на: а) дугорочне, б) средњорочне и в) краткорочне. Са аспекта планирања развоја градова као предмета овог рада, ова подела је најважнија па ће се зато њој надаље посветити дужна пажња.

а) Дугорочним плановима градског развоја првенствено се обухвата временски период дужи од 5 година (на пример: планови градова за наредних 5, 10, 20 и више година). Унутар тога, с обзиром на текуће убрзавање свих врста промена у свету и последично скраћивање развојне предвидљивости, последњих деценија се скраћују временски обухвати дугорочних планова развоја (најчешће на 5 и 10 година). Овим плановима се у основи идејно пројектује даљи развој градова, у чему се у синтези идентификује будућа визија и мисија конкретног града. Управо зато се они у теорији планирања све више зову стратегијама развоја градова.¹⁴

У временски дужим периодима (преко 5 година) разлози данашњег све чешћег коришћења синтагме „стратегички план“ у односу на синтагму „дугорочни план“ нарочито у развоју градова су вишеструки. Међутим, детаљнија анализа тога показује да до тога долази из потребе сагледивости и еластичности предмета чији се развој планира.

Када је у томе реч о сагледивости планских решења, треба истаћи да је свет последњих деценија дефинитивно зашао у фазу турбулентних промена које су последица дејства примене све интензивнијег развоја науке и технологије и тежње националних држава да у светском економском и политичком поретку заузму што боље место. У таквим општим кретањима сагледивост промена у окружењу и у самом предмету планирања је временски све краћа и садржајно све тежа, што узрокује да се планирање развоја било каквих организација нужно врши за краће временске периоде (на пример: уместо за наредних 20 на 10 година или са 10 на 5 година итд.). Управо зато раније круто поимање дугорочног плана који је подразумевао дугачке временске обухвате (најпре 15 и више година) почело се релативизирати и поступно трансформисати у краће временске периоде којима је више одговарао појам стратегијског уместо дугорочног планирања.

Ово се нарочито односи на планирање развоја територијалних делова друштвене заједнице (међународних регија, држава, градова, општина итд.) – где је сагледивост даљих екстерних и интерних кретања све тежа, па се зато прибегава обухватању краћих планских периода односно употреби појма стратегијског уместо дугорочног планирања. То показује савремена планска пракса у свету где се за планирање у дужим временским периодима скоро по правилу користи термин стратегијског а не дугорочног планирања.

Са друге стране, преовлађујућа данашња употреба термина стратегијског уместо дугорочног планирања проистиче и од начина дефинисања планских

---

¹⁴ Јовановић, В., *Планирање бизниса у кризним условима привређивања* – докторска дисертација, ПУ „Апеирон“, Бања Лука, 2013.

решења. Наиме, некадашњем поимању дугорочног планирања планска решења су имала крута и детерминишућа опредељења. Међутим, услед текућих убрзаних промена чије дејство се све теже детектује, нужно се прибегава утврђивању еластичних планских решења са разним алтернативама, што се нарочито односи на временски дуже планове развоја друштвених делатности (науке, културе, здравства, образовања, социјалне заштите и др.) унутар конкретних делова територијалне заједнице (градова, општина, државе и др.).

Из тих разлога дугорочни планови по својој класичној дефиницији одударају од наведеног еластичног планирања, а све то се логички смешта у контекст стратегијског планирања где се већа пажња посвећује конкретизацији планирања и изналажењу решења за могућа скретања у прихватању дејства будућих промена. Поводом тога и овде ваља указати да се принцип еластичности планирања нарочито мора користити у веома сложенем дугорочном планирању развоја територијалних делова друштвене заједнице (градова), што са своје стране доприноси да се такви планови називају стратегијским, а не дугорочним.

Наравно, ово су два главна разлога данашњег претежног коришћења стратегијског у односу на дугорочно планирање, с тим што се у оба ова случаја ради о временски дужем распону планирања. Поред њих, могуће је идентификовати и неке друге разлоге за такву праксу, али су они свакако мање значајни од наведених.

Дугорочни планови заправо представљају идејну основу даљег развоја града која ће се конкретизовати изведеним плановима за краће временске периоде. У том контексту, суштина дугорочних (стратегијских) планова развоја градова практично проистиче из опште теорије планирања с тим што се она до сада није развијала у специфичну планску теорију унутар тога. Наиме, убрзане промене које су захватиле свет током XX века имплицитно су узроковале промене и у теорији планирања. Ово посебно важи за дугорочно планирање које се све више назива стратегијским планирањем.

Планирање на базичан начин представља прву фазу у еволуцији стратегијског приступа и примењено је у условима релативно стабилних и предвидивих кретања у окружењу. Основна брига менаџмента организације у таквим условима је изналажење начина да се смање трошкови, односно произведе што више добара по ценама нижим од конкуренције како би се остварио што већи профит. Отуда је основна карактеристика овог приступа анализа претходног пословања и сагледавања грешака или идентификовање могућности за редуковање расхода на свим нивоима.

Насупрот томе екстерно оријентисано планирање за полазну активност узима анализу средине, а уместо краткорочних планова предност даје средњорочним плановима, али на претпоставкама статичке алокације ресурса на одабрана подручја пословања. Примена овог система је била доста широка у времену када је анализом пословних дешавања у прошлости и уочавања законитих тенденција у њиховом кретању било могуће релативно сигурно предвидети наступајуће тржишне промене.

*Паралелно са развојем ових фаза, према Ансофу и Донелу (Ansoff, I., Donell, E., *Implanting Strategic management*, Prentice Hall, London, 1990, str. 13-20), развијали су се*

пратећи облици менаџмент система који се у теорији најчешће разврставају на четири нивоа:

- менаџмент систем помоћу контроле;
- менаџмент систем помоћу екстраполације;
- менаџмент систем помоћу антиципације промена;
- менаџмент систем флексибилног (брзог) одговора.

Ови нивои имају своје карактеристике везане за претходно наведене фазе у којима су се и развијали. За фазу базичног планирања карактеристичан је систем контроле, док је за фазу екстерне оријентације највећу примену имао систем екстраполације и антиципације промена.

Унутар тога, када су кризна дешавања почела да буду учестала и када је постало очигледно да се ушло у доба „свакодневне и трајне турбуленције и појачаног хаоса“¹⁵ у новонасталим околностима остало сасвим мало традиције на коју би се могли наслонити.¹⁶ *Интензитет промена је био изразито јак, а последице које су тиме изазване вишеструке и испољавале су се пре свега у следећем:*

- нагло повећаним тешкоћама изазваних потребом предвиђања проблема и благовременог реаговања ради њиховог правилног решавања;
- потребама бржег реаговања у налажењу одговора на наступајуће промене;
- потребама изналажења флексибилног и благовременог начина реаговања на изненађења која не могу да се предвиде.¹⁷

Одговор на ове тешкоће нађен је у унапређењу стратегијског приступа управљању у оквиру којег су се искристалисале основне карактеристике садашњег стратегијског менаџмента, а који почиње да препознаје и примењује све већи број организација – посебно великих. Карактеристика овог система је да уважава комплексност окружење и неопходност флексибилног односа у пословном деловању ради што бржег и ефикаснијег прилагођавања свим променама. У теорији постоје различита мишљења о томе које су главне карактеристике, односно кораци у стратегијском планирању. Неки аутори сматрају да полазиште процеса треба да представља анализа окружења (Setro и др.) а други за основу узимају дефинисање мисије и визије (Higgins i Vins). *Ипак, ако се узме у обзир и начин примене ове врсте планирања у пракси, преовлађује став по коме су основни кораци стратегијског планирања следећи:*

- анализа средине, тј. релевантног окружења;
- усмеравање организације (града, предузећа ка окружењу и др.);
- формулисање стратегије (сходно потенцијалу и захтевима окружења);

---

¹⁵Kotler, P., Caslione, J., Каотика – управљање и маркетинг у турбулентним временима, Мате, Загреб, 2009, стр. 3.

¹⁶Гербер, Мит о предузетништву, Чаробна књига, Београд, 2010, стр. 121.

¹⁷Ansoff, I., Donell, E., Op. cit, str. 8-12.

- имплементација стратегије (примена стратегије кроз оперативне планове);
- контрола стратегије (праћење и усмеравање примене стратегије).

У томе се прве три активности (анализа средине, затим дефинисање мисије и циљева организације, као и само формулисање стратегије) сматрају есенцијалним делом стратегијског планирања, а стратегијска имплементација и стратегијска контрола супратећи део овог процеса који у суштини има континуирани карактер. Ово отуда што се он непрекидно обнавља, сагласно променама у окружењу и потребама организације да изнађе адекватне, односно делотворне одговоре на те промене.

Логично је да је за реализацију есенцијалног дела процеса стратегијског планирања задужен стратегијски менаџмент, а за помоћни део, оперативни менаџмент. Међутим, у пракси није могуће направити ову јасну диференцијацију посебно када је реч о улози стратегијског менаџмента. Разлог за то је у континуираном и интегративном карактеру ове врсте планирања и неопходности да се непрекидно посматра, анализира и вреднује како се дефинисана стратегија остварује у пракси. Међутим, пошто ново време тражи нове људе, поставља се питање да ли су садашњи менаџери у организацијама довољно спремни и способни да нови приступ примене у пракси. У стратегију треба укључити све изворе организације и мобилисати их да се обезбеди његов раст, указујући при томе на правац развоја који омогућује ефикасно остваривање циљева.¹⁸ Суштински гледано, стратегија развоја привредног субјекта представља плански документ који је нарочито потребан за вођење пословања у турбулентном пословном окружењу.¹⁹

Разуме се, између стратегијског развоја привредног субјекта и града постоји пуна начелна аналогија, али и одређене разлике.

Приликом израде стратегије развоја сваке организације и сегмената друштвене заједнице (града, општине, насеља и др.) нарочити значај имају процене:²⁰

- развојних токова окружења (достигнутог развојног степена, државних планских опредељења, развојних трендова релевантног дела међународне заједнице и др.);
- сопственог развојног потенцијала (материјалне основе, географских карактеристика, радне компетентности расположивих кадрова и сл.);
- развојних шанси (којима ће се подстицати и подизати сопствене компаративне предности и одакле ће се идентификовати стратегијски правци развоја).

¹⁸Милосављевић, М., Савремени стратегијски менаџмент, Мегатренд универзитет, Београд, 2005, стр. 56.

¹⁹Grandov, Z., Op.cit., str. 76.

²⁰ Grandov, Z., Op.cit., str 99-100.

Такве промене морају се респектовати не само приликом одређивања будућих праваца развоја, већ и приликом избора начина на које ће се они реализовати.²¹ Разуме се, обављање оваквих процеса захтева адекватну компетентност ангажованих планера. Све ово заједно упућује на неопходност по којој локалне друштвене заједнице и привредни субјекти морају доносити своје развојне стратегије уколико имају намеру да се надаље успешно развијају, што нарочито важи за текуће турбулентно време које ће неодређено надаље трајати у читавом свету.

Теорија савременог планирања је доста унапредовала у одређивању новог стратегијског приступа у управљању организацијама. Ипак, ови теоријски домети још увек нису довољно заживели у пракси. Посебно је остало нејасно и недоречено како стратегијски принцип, који је начелног карактера, треба конкретизовати кроз оперативне планове. *Збирно посматрано, достигнућа савремене теорије стратегијског планирања су следећа:*²²

- у потпуности је констатована неопходност новог приступа у управљању и вођењу развоја локалних заједница и других организација у турбулентним условима привређивања;
- дефинисани су основни критеријуми стратегијског приступа у планирању у условима сталних промена, који мора да буде комплексан, интегративан и флексибилан;
- утврђени су општи оквири и елементи стратегијског планирања, односно дефинисано је што треба да садржи и како се доноси стратегија развоја, како се имплементира и контролише;
- унапређен је процес и усавршени су бројни модели доношење одлука, односно дефинисања начина за остваривање и контролу остваривања постављених стратегијских циљева;
- констатовано је да ново време захтева нове људе и да ће од њиховог знања, вештина и иновативности зависити опстанак организација;
- нису једнообразно пројектовани модели израде стратегијских (дугорочних) планова као и њихови односи према средњорочним и краткорочним плановима;
- нису унапређени модели и облици образовања планера за овладавање новим стратегијским приступом развоја локалне заједнице и разних других организација.

Као што се види, гледано са аспекта планирања развоја градова, изложена теорија стратегије тог развоја се сада налази у фази завршног конституисања и

---

²¹ Fogg, D., *Tea-Based Strategic Planning*, Аасов, New York, 2010; Hael, G., Будućност енацента, Асее, Нови Сад, 2009; Јакић, Б., Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године, Пројекат (књига ИИ), Београд, 2002, и др..

²² Јовановић, Б., Радојевић, М., Прилагођавање планирања бизниса кризном привређивању, ЕМЦ, Реунион, Но4/2012, Бања Лука; Лојаничић, Р., Пословно планирање, Секом books, Нови Сад, 2007.

једино она пружа праву шансу да се помоћу ње ефикасно пројектује текући развој градова у садашњим и будућим турбулентним временима.²³

а) Средњорочни планови развоја градова и других организација којима се обухвата период од око 3 до 5 година, треба да се заснивају на уважавању претходно утврђених развојних стратегија. Међутим, у томе постоји принципијелна разлика између средњорочних планова развоја градова (такође општина и државе) и разних других организација (привредних и непривредних). Наиме, заједничка карактеристика свих ових друштвених групација је да оне кроз време застаревају и адекватним плановима и њиховим имплементацијама систематски треба вршити њихово ревитализовање и оплемењивање.

б) Краткорочни (или оперативни) планови су неопходни и код развоја градова и код развоја других организација. Они заправо представљају операционализацију, тј. детаљну разраду стратегије развоја градова односно средњорочних планова развоја других организација. Њима се у основи програмира текући рад и развој организације у краћем периоду (најчешће за конкретну годину, а и краће) и пројектују очекивани економски и други ефекти у примени тог плана.²⁴

Савремена теорија планирања указује да и при изради оперативних (краткорочних) планова свих врста такође треба имати у виду конкретно дејство окружења на оргнаизацију (град и др.), при чему може доћи до извесног скретања у односу на донету стратегију или средњорочни план. Управо та и таква скретања, нарочито када су значајнија и фреквентнија, представљају основу за мењање утврђене стратегије.

Методe израде градских планова су произашле из бројне структуре опшних планских метода.²⁵ У њих, како је раније у овом раду речено, спадају а) парцијална и б) интегрална метода.

а) Парцијална метода је прво конституисана и њени корени сежу у давну прошлост. Наравно, у то време ова метода није теоријски образлагана, већ је она имала чисто емпиријски карактер. Њена суштина у том времену сводила се на то да су се тадашњи градови развијали по потреби властодржаца (у функцији њихове одбране од агресора, изградње битне инфраструктуре, јачања занатства и трговине, убирања дажбина за државу итд.). Такве планске намере власти повераване су тадашњим признатим градитељима који су их затим практично реализовали. Унутар тога, и сами тадашњи градски становници су са своје стране утицали на развој градова тиме што су за своје потребе градили разне објекте првенствено без икакве урбанистичке регулативе. Ово имплицитно указује да се, насупротив договладајуће

---

²³Овакву констатацију у већем броју својих дела истиче већина светских научника (Staton – Reinstein, R., *Success Planning*, Tobsus Press, North Miami Beach, 2003; Tuller, L., W., *Entrepreneurial Growth Strategies*, Holbook, Massachusetts, 1994. и др.)

²⁴Теоретичари планирања су међусобно најусаглашенији управо када су у питању оперативни планови разних врста организација и друштвених заједница.

²⁵Каравидић, С., Јовановић, В., Раданов, П., Компарација метода за планирање развоја градова, Међународна конференција „Примењени менаџмент, економија и финансије у функцији одрживог развоја“, МЕФ, Београд, јун 2014., стр.5

парцијалне методе планирања развоја региона и градова, нова метода може назвати интегралном методом.²⁶

Поводом тога треба нагласити да се нова интегрална метода почела теоријски конституисати почетком овог XX века. Она се заснива на научно фондираном истраживачком принципу планирања развоја који подразумева примену двофазног поступка. Прва фаза се односи на конципирање (пројектовање) истраживања развоја а друга се своди на реализовање истраживања на основу којег се сачињава конкретан план развоја.

2.4. СТРУКТУРЕ ПЛАНОВА И КОМПЕТЕНТНОСТ ПЛАНЕРА

С обзиром на образложене озбиљне разлике између парцијалне и интегралне методе планирања развоја градова, потребно је приказати последичне разлике у структурама планова добијених њиховом применом. У том смислу неопходно је приказати структуре стратегија регионалног и градског развоја применом обе ове методе.

Научна литература из области стратегије развоја на разне начине детерминише њихове структуре код обе посматране методе планирања. Ипак, из обиља тих погледа и понуда, могуће је идентификовати те две врсте стратегија развоја градова.

Табела 1. Структуре стратегија градског развоја према примењеним планским методама

Парцијална планска метода	Интегрална планска метода
1) Полазне основе у планирању	1) Интеграција града са окружењем
2) Досадашњи развој града	2) Развојни потенцијал града
3) Парцијални развој делатности	3) Интегрални развој делатности
4) Визија и мисија развоја града	4) Идентификација визије и мисије града
5) Примена стратегије развоја	5) План примене стратегије развоја
6) Контрола примене стратегије	6) Валоризација примене стратегије
7) Литература и прилози	7) Литература и статистички прилози

(Извор: May, G., *Strategic Planning*, Expert Press, Vilinston, 2010., i dr.).

Табелиране структуре стратегија развоја градова према примењеним планским методама јасно указују на разлике међу њима практично код скоро свих структурних елемената, односно:

²⁶Ђуричућ, Д., Јаношевић, С., Каличанин, Ђ., *Менаџмент и стратегија*, Економски факултет, Београд, 2011. стр. 37

- код првог елемента видљива је битна разлика између ових структура будући да се код примене парцијалне методе ту обрађују полазне основе у планирању, док се код примене интегралне методе на том месту излаже проблематика интеграције града са окружењем у планском периоду;
- код другог елемента такође се појављују одређене разлике будући да се код прве методе ту приказује досадашњи развој града, а код друге се разматра замашност развојног потенцијала града;
- код трећег елемента појављује се фундаментална разлика, с обзиром на то да се код прве методе ту приказује пројектован парцијални развој градских делатности, насупрот чему код друге методе ту се приказује интегрални развој градских делатности;
- код четвртог елемента исто тако се уочавају одређене разлике, будући да се код прве методе визија и мисија развоја града се импровизовано пројектују, док се код друге методе ти фактори изводе из претходних развојних одређења;
- код петог елемента видљиве су извесне разлике, јер се код прве методе дескриптивно приказује примена стратегије развоја, а код друге методе се сачињава јасан план примене те стратегије;
- код шестог елемента запажају се извесне разлике због тога што се код прве методе предвиђа најпре лабава контрола примене стратегије, док се код друге методе пројектује комплексна валоризација примене стратегије;
- најзад, код задњег седмог елемента, с обзиром на то да је он техничког карактера јер се ту приказују литература и прилози, између ових елемената код обе планске методе нема осетних разлика.

Све ово имплицитно показује да су структуре стратегија градског развоја сачињене применом парцијалне и интегралне методе значајно различите и да у томе све предности има интегрална метода.

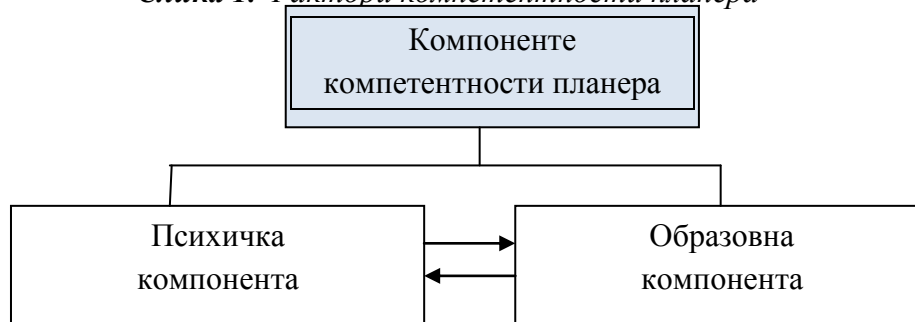
2.4.1. Компетентност планера регионалног развоја

Полазиште у области утврђивања компетентности носилаца планирања, односно планера, представља потреба појмовног детерминисања термина „компетентност“ и „планери“, а затим дефинисање синтагме „компетентност планера“. Када је реч о термину „компетентност“ (латински : *competens*) треба указати да се тим појмом, поред осталог, обухвата нечија оспособљеност за обављање одређених послова. С друге стране, када је у питању термин „планер“, под тим појмом се подразумева лице које сачињава одређене планове. Из тих разлога синтагма „компетентност планера“ означава оспособљеност лица за сачињавање одређених врста планова (градских, пословних и других).²⁷ У вези тога овде треба истаћи да наглашена сложеност израде планова развоја разних организација сада

²⁷Јовановић, В., Планирање бизниса у кризним условима привређивања (докторска дисертација), Паневропски универзитет „Апеирон“, Бања Лука, 2012, стр. 71-79..

захтева ангажовање планера као специјализованог стручњака који за те послове треба да буде адекватно компетентан. У вези тога у планској пракси се појављују интерни и екстерни планери, где се први баве планирањем само унутар једне организације, док други услужно израђују планове за разне заинтересоване организације. Приликом профилисања компетентности (квалификованости) лица за бављење планирањем мора се поћи од структуре и карактера послова који она у томе обављају. Ти послови се донекле међусобно разликују, зависно од тога да ли се неко лице бави професионалним планирањем или је у некој већој организацији задужено за вођење планске функције. Међутим, начелно гледано, у оба ова случаја планери се неминовно сусрећу са потребом обављања следећих главних послова: прикупљања потребних екстерних и интерних планских података, програмирања развоја организације, пројектовања материјалне основе за програмиран развој, обраде економике планираног развоја, оцењивања изводљивости и прихватљивости плана, израде и прибављања логистичке документације за аргументацију плана, презентирања плана, контроле извршења и праћења ефеката реализације плана и др.²⁸ Стога је очигледно да су послови планера су доста бројни и сложени. Зато њихова успешна реализација од планера захтева одговарајућу компетентност, односно квалификованост. При томе преовлађује схватање да се компетентност планера може поредити са компетентношћу менаџера (руководиоца).²⁹ То приближно важи и за лица која се баве валоризацијом сачињених планова и инструкторе из те области, будући да они своје послове могу успешно остваривати само уколико су се претходно бавили израдом планова. По савременим теоријским приступима сматра се да компетентност лица за бављење планирањем зависи од две компоненте: психичке и образовне. При томе је битно нагласити да психичка компонента одлучујуће утиче на образовну компоненту, док образовна нема осетнији утицај на развој психичке компоненте. Из тих разлога се може закључити да успех у обављању активности планирања зависи од оба наведена фактора, при чему психички фактор има карактер независне, а образовни фактор карактер изразито зависне варијабле.³⁰

Слика 1. Фактори компетентности планера

(**Извор:** Радовановић, Т., Јовановић, В., *Планирање бизниса*, Научно друштво за право и економију, Београд, стр. 11).

²⁸Радовановић, Т., Јовановић, В., *Планирање бизниса*, Научно друштво за право и економију, Београд, 2011, стр. 10-11.

²⁹Маслов, А., *Психологија у менаџменту*, Асее боокс, Нови Сад, 2004, стр. 26.

³⁰Модринић, З., *Менаџерска компетентност*, БМД-МЕГА, Београд, 2006, стр. 55.

2.4.2. Домети теорије регионалног развоја

Претходна разматрања у овом раду су показала да досадашња теорија планирања развоја региона и градова у основи није довољно развијена, па је зато у функцији њених домета прво потребно размотрити разлог тога, а затим приказати реалне домаћаје планирања развоја региона и градова.

Веома су скривени разлози који су довели до данашње недовољне развијености теорије и праксе планирања развоја градова. Дубљом анализом овог истинског и крупног феномена могу се идентификовати главни разлози таквог стања.

Први разлог лежи у томе што је планирање развоја градова сегмент целине теорије планирања и што се у прошлом дугом времену веровало да је планирање развоја градова као организације истоветно са планирањем било које друштвене појаве која такође представља одређену друштвену организацију. Међутим, то није тачно. Наиме, град је веома сложена друштвена организација са мноштвом развојних циљева, док су друге врсте организације значајно једноставније и најчешће имају један развојни циљ. Ову чињеницу многи теоретичари планирања развоја градова су занемарили, па је кроз време имплицитно гушен развој теорије планирања развоја градова.

Други разлог је комплементаран првом разлогу и односи се на то да су у досадашњем развоју градова њихови водећи актери (политичари и планери) деловали у сталном уверењу да им је за планирање развоја градова довољна општа теорија планирања која уопштено третира развој било каквих друштвених организација. Они су зато стално били у уверењу да су довољно компетентни за планирање развоја сопствених градова.

Трећи, последњи разлог представља појава светске глобализације, засноване на тековинама све убрзанијег научно-технолошког прогреса и интересима најјачих земаља, што последично вишеструко повезује све светске градове, претварајући земаљску куглу у тзв. једно модерно село. У таквој реалности развојни интереси и циљеви градова се умножавају и тиме доводе у питање репрезентативност и компетентност главних градских актера када је реч о развоју било којег данашњег града.

Управо из тих разлога сасвим одређено се може констатовати да је досадашња теорија планирања развоја градова све мање употребљива и да њу ургентно треба мењати и подизати њену ефикасност.

С обзиром на раније речено, може се рећи да је већ у почетку свог теоријског конституисања парцијална метода имала јако ограничење које је прати практично до ових времена. Реч је, наиме, о томе да је већ на свом старту парцијална метода била испољена тако да се у тим давним временима планирање развоја тадашњих градова по потреби и вољи владајуће структуре сводило на одлуке да се у граду нешто мења (проширује, гради, руши итд.), не водећи много рачуна шта то заправо значи за градско становништво. Са таквом планском праксом се касније наставило, с тим што је планирање развоја градова почело да се теоријски конституише, али је у томе

задржан сепаратни приступ у развоју сегмената градске конституције који и сада траје. У томе доминантни утицај градских актера се мењао, али он никад није довео до тога да се у планирању развоја градова подједнако брине о свим градским сегментима, односно о интересима градског становништва као целине. Најбољи пример тога чине стварност данашњих и најмодернијих градова у којима постоје неразвијене и изразито сиромашне градске четврти, превелика загађења, неприкладна просторна и архитектонска решења итд.

Одређено оправдање за тако дуго досадашње и садашње трајање парцијалне методе планирања развоја градова је у томе што је она упрошћена и зато лако применљива, јер је за планере једноставније да мозаично пројектују развој града него да то чине бринући о његовом развојном јединству и прикладном уклапању у ширу друштвену заједницу. Наиме, за овај други приступ тадашње градске власти и градски планери нису имали потребна планска знања будући да о томе нису бринуле образовне установе.

Управо зато се може констатовати да, гледано са садашњег аспекта парцијална метода у планирању развоја градова има крупно теоријско ограничење јер она не брине о обједињеном развоју градова и његовој припадности широј друштвеној зајединци. Ово ограничење нарочито је дошло до изражаја почетком XXI века, тј. у доба све јачег дејства тековина науке и технологије и последичног утицаја растуће светске глобализације. Зато се може рећи да ће у краћем будућем времену ова метода, као све неефикаснија, бити напуштена и стављена у историју развоја градова. Но, у свему томе треба истаћи да је парцијална метода теоријски потпуно конституисана, а друго је питање колико је она ефикасна (посебно у данашње турбулентно време).

Интегрална метода планирања развоја градова, како је раније већ речено, представља теоријски одговор на наведена ограничења парцијалне методе. Она се почела конституисати почетком XXI века с обзиром на све јасније знаке неефикасности парцијалне методе. Њена суштина се заправо своди на потребу јединственог и прикладног третирања свих градских сегмената у планирању развоја градова и истовремену потребу довођења градова у високу корелацију са развојем шире друштвене заједнице. Управо зато је ова метода и названа интегралном методом.

3. СИСТЕМАТИЗОВАЊЕ ИНТЕГРАЛНОГ ПЛАНИРАЊА РАЗВОЈА РЕГИОНА И ГРАДОВА

3.1. Структурирање система интегралног планирања

Полазиште у структурирању система интегралног планирања развоја региона и градова представља суштина посматране планске интеграције. Управо из те суштине треба идентификовати елементе тог система и њихове везе и односе. Сходно томе, према раније изложеној теорији интегралног планирања развоја градова сам поступак интеграције има свој интерни и екстерни аспект.

Интерна развојна интеграција обухвата корелационо везивање свих сегмената плана развоја града у које првенствено спадају: развој привредних делатности, развој друштвених делатности, развој становништва, развој простора, развој урбанизма, развој екологије, развој инфраструктуре итд. При томе се прво полази од развоја привредних делатности, као основе стварања нових вредности, на основу чега се затим пројектује пратећи развој осталих сегмената: друштвених делатности, становништва, простора, урбанизма и инфраструктуре.

Унутар тога пројектовање градског привредног развоја, у односу на друге сегменте, има карактер претежно независне варијабле будући да се ту одмерава и детерминште развој производње и пружања услуга. Наравно, при томе се мора узети у обзир географска конфигурација града и погодни простори за даљи развој градске привреде. Међутим, привредни развој града нема пуну аутономију, будући да он зависи од других градских фактора: обима и квалификационе структуре градског становништва, обезбеђене инфраструктуре, неопходних инвестиционих средстава за пројектован развој и др. Све ово подразумева да се при развоју градске привреде морају узети у обзир сви ови фактори. Управо одатле и проистиче потреба да се у пројектованом развоју привреде респектују интегративне везе овог развоја са развојем наведених других градских развојних сегмената.³¹

Друштвене делатности града (образовање, здравства, наука, култура, уметност, социјална заштита, спорт, рекреација, забава и др.) међусобно имају своје специфичности. У суштини, све оне имају карактер потрошње онога што је створено у привреди. Отуда између ових делатности при самом планирању њиховог развоја морају се уважавати њихове разне врсте међузависности (интегрисаности). Разуме се, главна њихова корелација је она која их везује за остварене привредне ефекте, будући да се ту генеришу нове вредности потребне за рад и развој свих врста наведених друштвених делатности.

Развој становништва у смислу његовог обима и битних карактеристика (полова, квалификација, старости, вероисповести, националности итд.) треба планирати не само с обзиром на пројектован развој привреде, већ и на предвиђен развој друштвених делатности. Сходно томе, пројектовање развоја градског

---

³¹ Sachs, J., Larrain, P., *Macroeconomics In the Global Economy*, Prentice Hall, London, 1993; Štiglic, Dž., *Protivrečnosti globalizacije*, SBM, Beograd, 2004; Zemke, R., *Skandinavianmanagement – A Look Future*, Management Review, 7/1988, Stocholm.

становништва, уз уважавање његове што веће слободе, при планирању се мора доводити у интегративну везу практично са свих осталим планским сегментима развоја градова.

Развој градског простора логично се мора планирати тако да се обезбеде просторни и смештајни услови за планиране потребе свих осталих градских сегмената. У том контексту полази се од расположивог простора и његове конфигурације у односу на пројектоване развојне потребе тих сегмената. Разуме се, у томе се често врше потребне корекције како би просторни развој града добио на функционалности. И овде, као што се види потребна су разна усаглашавања која у крајњој линији имају интегративни карактер.

Развој екологије представља сада све важнији плански фактор. Управо због тога се у интегралном планирању развоја градова томе мора посветити дужна пажња. Речје о томе да се у таквом планирању морају предвидети начини заштите радне и животне средине од могућих загађивача. Разуме се, сви они се у плану морају интегрално посматрати и третирати.

У интегралном планирању развоја градова не сме бити аутономности и парцијалности, већ се у томе мора остваривати пуна корелација и координација, односно предвидети такав развој града у коме ће сви његови сегменти и фактори бити адекватно заступљени и моћи да остварују своје функције. Наравно, то свакако није лако планирати, али одступање од тога у пракси доводи до разних промашаја са често тешко поправљивим последицама.

Екстерном развојном интеграцијом обухвата се прикладно инкорпорирање планираног развоја града у очекивани даљи развој његовог ширег окружења.³² Ту се пре свега мисли на адекватно укључивање развоја града у предвиђен развој других градова, државе и одређене међународне заједнице.

Дакле, треба успоставити развојне везе и односе са другим регионима и градовима, припадајућом државом и релевантом међународном заједницом – при чему је битно да у свему томе град истиче своје компаративне предности и задовољава своје потребе и интересе.³³

---

³² Healey, P., *Urban Complexity and Spatial Strategies*, Routledge, London 2007; Hirt, S., Stanilov, V., *Revisiting urban planning in the transitional countries*, UN, New York, 2009; Jonson, D., Turner, C., *International Business*, Routledge, London, 1999.

³³ Савремени развој града се све више поистовећује са предузетништвом, при чему град наступа као колективни а појединац као индивидуални предузетник. Ово зато што се у оба ова случаја у основи користе предузетнички принципи – компаративна предност, добра развојна идеја, интеграција са окружењем и др. (Farell, L., Farrell, C., *Getting Entrepreneurial*, Wiley, New York, 2003; European Commission, *marking our cities attractive and sustainable*, Luxembourg, 2010; Karavidić, S., *Preduzetništvo i preduzetnički menadžment*, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, 2009; Tisen, R., i dr. *Dividenda znanja*, Asee books, Novi Sad, 2006.).

3.1.1. Структура планских принципа

Научна литература из области интегралног планирања наводи разне принципе које планери треба да користе.³⁴ Ипак, њиховом пажљивом анализом долази се до тога да у ове планске принципе првенствено спадају: интеграциони принцип – као централни, односно истраживачки, иновациони, пројектни и партнерски принцип – као комплементарни. Посматрано са аспекта појмовне сродности ових принципа, очигледно је да су они међусобно хетерогени. Међу њима постоји снажна веза која проистиче из интегралног принципа јер се он у пуној мери може остваривати само ако се у томе користе наведени комплементарни принципи (истраживачки, иновациони, пројектни и партнерски принцип).

Истраживачки принцип се своди на то да се интегрално планирање развоја градова мора реализовати коришћењем адекватног истраживачког поступка. То значи да у томе треба користити познати теоријски двофазни процес. У њену прву фазу чини конципирање израде плана, а друга фаза се своди на извођење истраживања које се финалише изградом конкретног плана. Разуме се између ових фаза мора владати адекватни корелациони однос у коме решења прве фазе представљају независну, а резултате друге фазе зависну варијаблу.

Иновациони принцип проистиче из захтева да се у планирању развоја градова тежи увођењу најновијих иновација као креираних новина створених на основу резултата текућих фундаменталних и примењених научних истраживања. То се нарочито односи на планирање најновијих иновација из области примењених техничких наука.³⁵

На крају, партнерски принцип у интегралном планирању развоја градова подразумева потребу да се у процесе пројектовања развоја градских фактора и сегмената и валоризације припремљеног плана укључе адекватни градски партнери. У првом случају, када је реч о пројектној фази, у њу треба укључити адекватне представнике градских фактора и сегмената у смислу њиховог предлагања конкретних развојних пројеката којеће планери критички размотрити и прихватити оне пројекте који су компатибилни са целином градских развојних пројеката. То се може реализовати тематским разговорима, интервјуисањем, анкетаирањем и сл. С друге стране, партнерски принцип у смислу укључивања битних градских партнера у фазу валоризације припремљеног плана значи да се њима пружи прилика да пре усвајања оцене припремљен градски план. Ово је најбоље учинити организовањем прикладне јавне расправе (трибине, интернет итд.) у којој ће планери презентирати

---

³⁴У својим радовима, принципима планирања нарочито су се бавили: Karavidić, S., *Tranzicija i razvoj privrede – put za privredni oporavak*, Institut za ekonomiju i finansije, Beograd, 2005; Baye, M., *Managerial Economic & Business Strategy*, McGraw – Hill, New York, 2009; Blakely, G., Gren, N., *Planning Local Economic Development*, Sage, Los Angeles, 2011; Grandov, Z., *Međunarodni biznis i trgovina*, BTO, Beograd, 2009.

³⁵ Frases – Sampson, G., *Alternative Assets: Investment for a Post – crisis World*, Wiley, New York, 2011.; Gijs, W., *Creating Innovative Product and Services*, Union Road, Farnhaw, 2011, 124-13; Gorčić, J., i dr., *Upravljanje krizom u preduzećima i bankama*, Proinkom, Beograd, 2009, str. 53-63.

план, а градски партнери (организације, удружења, грађани) оцењивати планска решења. Наравно, планери у томе треба да прихвате конструктивне сугестије и да их уграде у план пре његовог усвајања од стране надлежне градске власти.

Треба истаћи да, у односу на парцијалну методу, примена интегралне методе планирања развоја градова од планера захтева значајно виши ново планске компетентности, како у вези са потребним способностима, тако и у погледу потребних знања³⁶

Ниво потребне компетентности планера који користе интегралну методу у планирању развоја градова треба истаћи у смислу а) потребних способности и знања и б) услова за обезбеђивање потребе компетентности. *У потребне способности планера интегралног развоја градова спадају:*

- решавање проблема, које симболизује личну интелигенцију, представља кључно битну способност сваког човека. Она је одраз људског интелекта и њен ниво зависи од наслеђа и животне средине у којој је појединац одрастао;
- уочавање пословних шанси односи се на специфичну особину личности која му брже или спорије омогућује да запази развојну шансу за себе или за неку организацију (предузеће, град итд.);
- комуницирање, као лична способност, обухвата степен успешности појединца у размени информација и ставова са другим људима;
- пословни наступ карактерише успешност појединца у разговорима са разним пословним људима;
- контролисање емоција чини посебну способност појединца која може бити на разним нивоима с тим што она има снажан утицај на доживљавање конкретног лица од стране других људи;
- склоност ка тимском раду је врста индивидуалне способности, која је у последњим годинама нарочито значајна будући да се у свету све више прелази на тимски рад. Ово, са аспекта третираних планера, значи да они треба да имају наглашенију склоност ка тимском раду будући да се планирање развоја градова искључиво тимски обавља;
- пренос знања је посебна лична способност која показује колико је појединац успешан да своја знања преноси на своје сараднике (нарочито на чланове тимова);
- прилагођавање променама је врста индивидуалне способности појединца која показује у којој мери се он може прилагодити данашњим све чешћим променама у раду и животу;
- реалност у оцени појава је посебна врста способности која показује у којој мери појединац реално оцењује ту појаву;

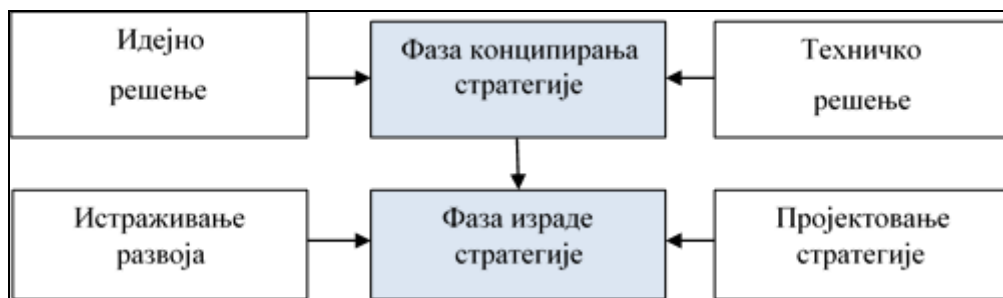
³⁶Јакић, Б., Брзаковић, М., Раданов, П., Компетентност планера развоја градова, Међународна научна конференција „Иновације у функцији привреде“, МЕФ, Београд, децембар 2014., стр. 6

- усмереност ка будућности је врста личне способности која се изражава тиме у којој мери је појединац усмерен, не само на прошлост, већ на будућност као бољу алтернативу;
- упорност у раду веома је позната лична способност која се одликује тиме у којој мери је појединац истрајан у неком раду, односно колико је он спреман да одустане од рада који је сувише захтеван или превише монотон;
- на крају, отпорност на стресове у последње време представља све значајнију личну способност будући да је текући живот све више везан са разним стресним ситуацијама. Наравно и рад посматраних планера је доста стресан, па је зато битно да они имају надпросечну способност одупирања стресовима.

3.1.2. Фазе израде интегралне стратегије развоја региона и градова

Теорија интегралног развоја градова, у основи истиче да израду стратегије градског развоја на овај начин треба засновати на истраживачком принципу, што по теорији научних истраживања значи да у томе треба користити двофазни приступ. Тај приступ се своди на две комплементарне фазе и то на: прву фазу – где се врши конципирање интегралне стратегије, и друга фаза – којом се обухвата израда интегралне стратегије на основу тог истраживачког концепта.³⁷

Слика 2. Фазе добијања интегралне стратегије градског развоја

Извор: Болтор, П., Водич за стратешко планирање за градове и општине, www.mir.2.undf.org.uu, 2013.

Прву фазу у пројектовању интегралне стратегије градског развоја најбоље је строго засновати на препорукама савремене методологије истраживања коју она третира као фазу израде истраживачког пројекта. У вези тога, по тој теорији конципирањем интегралне стратегије градског развоја треба обухватити пројектовање а) идејног решења, затим б) техничког решења, као и ц) плана структуре стратегије.

³⁷Болтор, П., Водич за стратешко планирање за градове и општине, www.mir.2.undf.org.uu, 2013, стр. 23-31

а) Идејно решење стратегије градског развоја, сходно теорији научних истраживања, подразумева пројектовање главних идејних фактора у које спадају: дефинисање истраживачког проблема, утврђивање предмета истраживања, пројектовање циљева истраживања, идентификаовање истраживачких хипотеза, избор истраживачких метода, одабир истраживачких техника, пројектовање обраде података и предвиђање начина интерпретирања истраживачких резултата. 38

Дефинисање проблема истраживања, као првог и најважнијег идејног фактора, се у основи своди на постављање истраживачког питања које затим треба решити кроз даља истраживања и завршну обраду градске развојне стратегије (на пример: на којим основама треба пројектовати развој града Х да његова примена у обухваћеном периоду омогући сустизање или престизање других сличних градова по нивоу животног стандарда његових становника и сл.). При дефинисању проблема истраживања мора се поћи од достигнутог развојног потенцијала града, затим од текућих и других кретања његовог ширег окружења, као и од максималног коришћења његових компаративних предности (географских, привредних, културних и других).

Утврђивање предмета истраживања подразумева детерминисање конкретних градских фактора који се обухватају истраживањем и у које првенствено спадају градски развојни сегменти (привреда, друштвене делатности, становништво, простор, урбанизам, инфраструктура и др.). Унутар тога конкретан предмет истраживања представља њихов интегрални развој повезан са развојем битног градског окружења у обухваћеном будућем временском периоду.

Пројекција циљева истраживања је битан идејни фактор који се своди на утврђивање могућег развојног домета који ће бити делотворан у смислу будуће целине града и интереса његовог становништва. У склопу тога у најважније циљева развоја градова могу се сврстати: достизање бруто друштвеног производа по становнику, смањивање обима незапослености, подизање нивоа еколошке заштите, раста броја становника, побољшавање образовног нивоа становника, повећање нивоа културе живота итд. У вези тога из ових циљева се идентификују визија и мисија планираног развоја града, где се визијом обухвата виђење града на крају планираног периода, а мисија се односи на то какву улогу ће имати град у односу на своје окружење сходно реализацији планираног развоја града.

Идентификација истраживачких хипотеза има за задатак да се тиме предвиди решење истраживачког проблема, односно да се претпостави која ће крајња решења имати планирани развој града. У вези са тим ту је могуће дефинисати одређене хипотеза које указују на домете развоја града у обухваћеном временском периоду са навођењем начина на које се то може остварити (на пример: систематичним развојем прехранбене индустрије и производног предузетништва јединични бруто друштвени производ се у граду током планског периода може подићи са садашњих 2.500 евра на 4.000 евра и др.).

---

³⁸Концепција стратегије развоја конкретног града за одређени временски период (на пример: Концепција стратегије развоја града Х од 2013. до 2020. године) треба да представља елаборирани документ сачињен од стране ангажованих пројектаната који разматра и усваја надлежни управни орган града (најбоље градско веће).

Избор истраживачких метода при изради стратегије градског развоја треба засновати на расположивим истраживачким методама. Када је у питању општа метода, за њу је најбоље изабрати дијалектичку методу која се заснива на полазишту да се у природу и друштву све мења и да било какав градски развојни план се кроз време мора заменити новим планом. С друге стране, када се ради о посебним методама, у изради стратегије развоја градова најпре треба користити методу научног студирања и методу научног испитивања које припадају скупу посебних научних метода. При томе метода научног студирања треба да омогући прикупљање публикованих (секундарних) података, а метода научног испитивања служи за прикупљање нових емпиријских (примарних) података.

Одабир истраживачких техника директно је зависан од дефинисаних истраживачких метода. У том смислу, код примене методе научног студирања треба предвидети употребу технике адекватног регистровања (евидентирања) сакупљених публикованих података (из адекватне литературе и др.). Код примене методе научног испитивања најбоље је користити прикладно интервјуисање и анкетирање одабраних појединаца који воде градске институције и који представљају добре знанце стања и развоја појединих градских фактора и сегмената – што омогућују прикупљање битних емпиријских података.

Пројектовање обраде података чини идејни фактор којим се дефинишу начини класирања и синтетизовања сакупљених теоријских и емпиријских података. Лепеза тих начина је широка, а у њима када је у питању израда стратегије градског развоја нарочито спадају: табелирање података, графички приказ података (дијаграми, хистограми и др.), аритметичке средине података, коефицијенти корелације података, хи квадрат тестирање података итд.

Предвиђање начина интерпретирања истраживачких података представља завршни идејни фактор стратегије развоја градова. Преовладава мишљење да њоме треба обухватити обраду њених делова: стартних основа (порука окружења и развојног потенцијала града), праваца развоја и утврђивања визије и мисије града, пројектовања развоја градских сегмената, као и пројектовање имплементације и валоризације утврђене стратегије.

Табела 5. План структуре стратегије развоја градова

Глобални елементи стратегије	Начини обраде
1. Поруке развоја градског окружења	Истраживачки
2. Потенцијалне могућности развоја градова	Истраживачки
3. Правци и циљеви развоја градова	Истраживачки
4. Пројекција визије и мисије града	Истраживачки
5. Пројектни развој градских области	Пројектни
6. План имплементације градске стратегије	Пројектни
7. План праћења резултата развоја	Пројектни

Поруке развоја градског окружења чине стартни део стратегије градског развоја - укратко приказати токове и развојне планове ширег градског окружења првенствено у смислу развојних фактора који тангирају даљи развој конкретног

града и његове компаративне предности. Потенцијали и могућности развоја града чине реалан развојни потенцијал града (природна и друштвена богатства) и друге његове развојне могућности. Правци и циљеви развоја града у којим правцима треба усмерити развој града и какви се домети могу остварити у томе идентификовањем циљева развоја града коришћењем компаративних предности града.

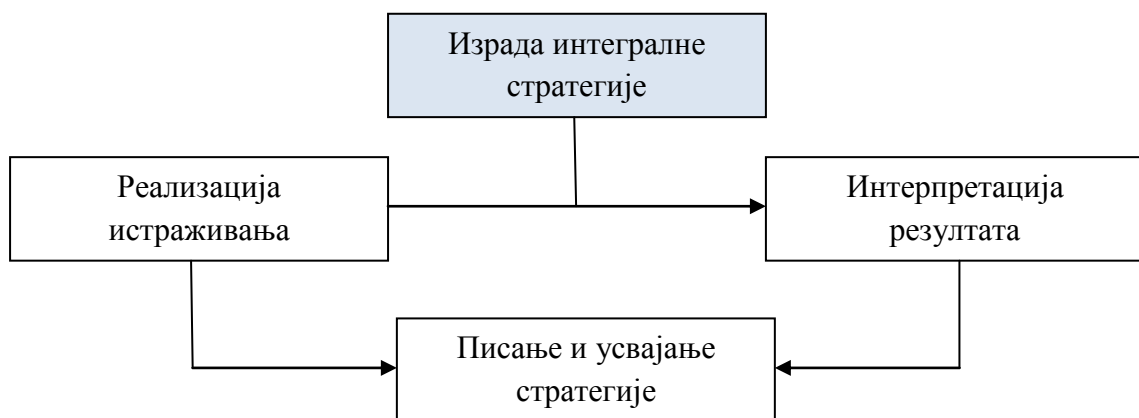
Визија и мисија и пројекти развоја треба да проистекне из претходно обрађених праваца и циљева развоја града. Основицу за утврђивање визије града и развоја градских области (привреде, друштвених делатности, становништва, простора, екологије, инфраструктуре и др.)

План импелентације градске стратегије у себи треба да садржи периодику примене појединих пројеката развоја и права и обавезе њихових носилаца. у појединачних пројеката.

План праћења резултата развоја подразумева дефинисање обавеза градских управних органа (нарочито градског већа и градске скупштине) у области континуираног надзора над применом стратегије.

Израда интегралне градске стратегије сачињавају: а) реализација пројектованог истраживања, б) интерпретација резултата и в) писање и усвајање стратегије.

Слика 3. *Активности у изради интегралне стратегије развоја*

Реализацијом истраживања добијају се статистички налази за интерпретацију резултата истраживања.³⁹

Интерпретација резултата истраживања⁴⁰ се заправо добијају статистички налази (конкретне вредности, трендови и сл.) Ти резултати имају различите форме у које нарочито спадају: оцене стања и развоја у окружењу града, одмеравање развојног потенцијала града, утврђивање праваца развоја града, идентификовање визије и мисије града, дефинисање развојних пројеката за градске сегменте итд.

³⁹Сотировић, В., Адамовић, Ж., Методологија научно-истраживачког рада са статистиком, Технички факултет „Михајло Пупин“, Зрењанин, 2005, стр. 80-95.

⁴⁰Павловић, К., Шовљански, Р., Приручник за стратешко планирање и управљање локалним развојем у Републици Србији, Центар за регионализам, Нови Сад, 2010, стр. 61-64.

На основу обрађених теоријских и емпиријских података, као и интерпретираних резултата истраживања, приступа се изради стратегије развоја града за одабрани временски период. Ова завршна активност има своје фазе које се морају уважавати (Табела 5.).

Табела 5. Фазе писања и усвајања стратегије развоја градова

Структура фаза	Начини реализације
1. Израда нацрта стратегије развоја	пројектни
2. Реализовање јавне расправе о нацрту	валоризациони
3. Кориговање нацрта стратегије развоја	пројектни
4. Управно разматрање коригованог нацрта	валоризациони
5. Управно разматрање предлога и усвајања стратегије	валоризациони
6. Издавање и дистрибуирање стратегије развоја	технички

4. ЕФИКАСНОСТ ПРАКСЕ СТРАТЕГИЈСКОГ ПЛАНИРАЊА

У претходним разматрањима у овом раду идентификовани су и шире размотрени основни принципи интегралног планирања развоја региона и градова, у које спадају: интегрални, истраживачки, иновациони, пројектни и партнерски принцип.

Раније изложена теорија интегралног планирања развоја има своје одређене захтеве, па је зато битно приказати праксу израде стратегије развоја региона и градова у Србији у односу на те захтеве.

По питању временског обухвата, теорија интегралног развоја градова препоручује да се временски обухват тог планирања креће од 5 до 10 година. Према резултатима анкетирања ова препорука се респектује у пракси у Србији. У теорији развоја градова су идентификоване две доминантне методе – парцијална која је у данашњим временима у основи превазиђена (али се и даље користи), односно интегрална која одговара текућем турбулентном времену (која се све интензивније користи).⁴¹ Истраживања су показала да се у изради текуће стратегије развоја градова коришћења парцијална планска метода

Компаративне предности града представљају кључну оријентацију при изради градских развојних планова (првенствено стратегија), јер се тиме на најефикаснији начин усмерава градски развој.

Економска и друштвена кретања у релевантном окружењу градова представљају кључно значајан фактор у изради конкретних стратегија градског

⁴¹Jovanović, V., Karavidić, S., Radanov, P., Op.cit.

развоја.⁴² Ово отуда што од уважавања тих кретања директно зависи успешност имплементације планираног развоја градова. Значајна већина испитаника се изјаснила да у пракси изради текућих стратегија развоја градова мало се уважавају кретања у градском окружењу.

Визије и мисије града у стратегији градског развоја, према интегралној методи, проистиче из очекиваних практичних ефеката планираног развоја и ови сводни плански фактори заправо представљају синтетизован поглед на град на крају планског периода. У пракси се понављало да будућа визија и мисија градова у текућим стратегијама није реална.

Значајно питање је учешћа градских партнера (организација, установа, удружења и самих грађана) у валоризацији припремљених градских развојних стратегија. Према очекивању пракса указује да је учешће градских партнера у планирању развоја врло мало.

Резултати примене стратегије развоја градова пре свега зависе од квалитета њене израде и од ефикасности њене практичне примене. Истраживања у пракси истичу да су резултати досадашње примене текућих стратегија развоја градова претежно лоши.

Иновациони принцип у планирању развоја градова управо се конкретизује у изради оперативних планова. Овај принцип је битан јер он показује колико је планирани развој усаглашен са достигнућима и трендовима текућег научно-технолошког прогреса.

Поштовање пројектног принципа много је значајније код израде оперативних планова него код стратегија градског развоја, јер се тиме даљи развој града конкретизује па се тиме избегавају разне касније непожељне импровизације.

Респектовање партнерског принципа при изради оперативних планова градског развоја такође има важан значај будући да се тиме у расправе о предложеном плану укључују сви градски актери па тиме утврђени план они прихватају као свој. У пракси се тај принцип у оперативном планирању развоја градова у Србији слабо уважава.

Поред респектовања планских принципа битно је посматрати усклађеност оперативног плана развоја града у односу на његову утврђену стратегију развоја. Практика показује да се у градовима оперативни планови осредње усклађени са утврђеним развојним стратегијама што по том основу важи и за целину Србије.

Конкретизованост сачињеног оперативног плана градског развоја, што подразумева структурирање развојних прецизираних пројеката у њему, неспорно подиже његову имплементациону вредност. Практика указује да су оперативни планови развоја градова осредње конкретизовани.

---

⁴²Са изучавањем утицаја окружења на развој свих врста организација и територијалних сегмента у свету се кренуло последњих деценија сагласно развоју науке и технологије, као и интензивирању глобализације.

5. ЗНАЧАЈ И УЛОГА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА

По дефиницији, природне ресурсе чине биљни и животињски свет, вода, ваздух, земљиште, нафта, метали, руде, минерали и др. Међутим, људи данас троше око $\frac{1}{2}$ оног што глобални екосистем створи.

Појам природни ресурс означава све што потиче од Земље – земљиште, биљке, животиње, воду, дрво, нафту, метале. Савремене генерације их користе у врло различите сврхе, као што су производња најразноврснијих производа који су важни за живот, производњу енергије, усева итд. Све што користимо у свакодневном животу у различитим ситуацијама јесте проистекло из природних ресурса.

Дакле, природни ресурси нас окружују, а човечанство их врло брзо искориштава. Многи ресурси бивају исцрпљени пре него што се надокнаде. Посебно се мора обратити пажња на чињеницу да ће се неки од њих у потпуности исцрпети уколико се не смањи потрошња.

6. ВРСТЕ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА

У суштини, природни ресурси имају карактер општег добра и богатства. Земља располаже следећим природним ресурсима: материја, енергија, простор и време. Њихово коришћење треба да буде плански усмерено и наменски контролисано. „Имајући у виду да су сировине и енергенти основни инпутни производње, раст њихових цена неповољно се одражава на економију пословања. Последице тога су појава инфлације, настанак кризе и рецензије у привредама појединих земаља, па и шире.“⁴³ Природни ресурси обухватају две велике групе.

Прву групу чине основни природни ресурси који су неопходни за опстанак и развој живота на планети, а то су биолошки системи Земље, земљиште, подземне и површинске воде, атмосфера, океани и др.

Другу групу чине ресурси који се користе за развој и напредак људске културе и цивилизације, односно за обезбеђивање просперитета људског друштва. Експлоатишу се и прерађују у производним процесима, при чему се користе материјали биолошког порекла: дрво, метали и неметали, природни енергетски ресурси и др. Који ће се парцијални елементи јавити као природни ресурси условљено је достигнутим нивоом развоја НТТ, од економских могућности и целисходности коришћења, и степена истражености и познавања ресурса.

Уобичајена подела природних ресурса је класификација на исцрпљиве и практично неисцрпљиве. Исцрпљиви се даље деле на обновљиве и необновљиве. Обновљиви су сви природни ресурси који се троше спорије него што се регенеришу. Обновљиви ресурси укључују ваздух, воде и био-масу. Ипак, неки од њих могу постати необновљиви, уколико се брже троше од циклуса обнављања (нпр. подземне воде). Обновљивим ресурсима припадају и дрво и кожа.

---

⁴³ Исто, стр. 35

Необновљив ресурси не могу поново настати (као што су фосилна горива: угаљ, нафта и природни гас; разне врсте камена; метали; уран и др.).

Према класификацији коју је прихвћена у ЕУ, подела на исцрпљиве и неисцрпљиве подразумева да свака од њих има и обновљиве и необновљиве.

Неисцрпљиви обновљиви ресурси су:

- а) дисперговани ресурси: соларни, ветар, таласи и падавине, и
- б) акумулирајући ресурси: ваздух и океани.

Неисцрпљиви необновљиви ресурси могу да се рециклирају и поврате, као што су: метали, минерали и земљиште.

Исцрпљиви обновљиви ресурси су:

- а) биолошки ресурси: шуме, рибљи фонд и биомаса, и
- б) акумулирајући ресурси: слатководни басени, издани и земљиште.

Исцрпљиви необновљиви ресурси су ресурси који се могу рециклирати и повратити: метали, минерали и земљиште.

Очигледно да се у сагледавању и издвајању природних ресурса запажа класификовање различитих група, врста и појединачних типова ресурса.

Необновљиви су они који су присутни у ограниченим количинама и “век трајања”: угаљ, нафта, природни гас, руде. Према неким проценама, укупне светске резерве нафте биће потрошене у наредних 30 до 40 година, руде цинка и бакра за 20 год., а угља и природног гаса има за још један век.

То су фосилна горива – угаљ, нафта, природни гас; и минералне сировине – руде (они су у ствари обновљиви, али им треа време, милиони година, да би се обновили, значи за време наших живота нису обновљиви). Називају се још и исцрпљивим, јер се брже троше него што се геолошки стварају.

Угаљ је биљног порекла, формиран је у доба карбона, пореклом од циновских, двенастих папрати које су се у тадашњим мочварама фосилизовале у анаеробним условима, под високим температурама притиском. Типови угља (лигнит, камени...) се разликују по концентracији угљеника која је условљена временом и условима настанка.

Нафта је настала фосилизацијим делова морских организама животињског (зоопланктон) порекла. Планктонска каша организама наталожила је уљне капље на дну светског мора, где је процесом фосилизације настала нафта.

Природни гас је уобичајени пратилац нафте, чијим разлагањем настаје. При сагоревању природни гас ослобађа дупло мање угљен диоксида посматрано на једнаку масу угља.

Коришћење ових ресурса доводи до великог загађивања животне средине – ваздуха, воде и земљишта.

Стални ресурси су соларна енергија, еолска енергија, кретање мора: таласи, плима и осека као потенцијални извори енергије. Растом експлоатације фосилних горива, температурна карта на Земљи се променила, постало је топлије, тако да се сада фаворизују алтернативни извори енергије (вода, ветар...), који се користе све више, али њихов удео у производњи укупне енергије је још увек мали. Под појмом стални извори енергије сматрају се они који се налазе у природи и обнављају се у целости или делимично. То је енергија водотокова, ветра, неакумулирана енергија сунчевог зрачења, биопотенцијал, геотермална енергија и др. Коришћење ових извора доприноси смањењу емисије „гасова стаклене баште“, смањењу увоза фосилних горива, као и развоју локалних индустрија.⁴⁴

Обновљиви су сва жива бића (микроорганизми, гљиве, биљке, животиње) и они се могу самостално обнављати. Практично, ови ресурси могу да се користе неограничено, ако се правилно користе онда не постоји опасност да временом нестану. Биљке, животиње, гљиве и многи микроорганизми представљају за људе животно важан и незаменљив природни ресурс. Користимо их за исхрану, лечење (лековите биљке), израду одеће и обуће (кожа разних животиња, свила, памук, лан, конопља), изградњу, опремање и уређење куће (дрво, постељина, травњаци, украсне биљке), као и за разне друге потребе.

Људи су до сада у потпуности проучили и користе само мали број живих бића. Истовремено, само у последњих 200 година ишчезло је преко 600 врста животиња (86 врста сисара, 104 врсте птица, 20 врста гмизаваца, 5 врста водоземаца, 80 врста риба, 72 врсте инсеката, 206 врста мекушаца и припадника других група). Човек мора бити свестан да се у неким од њих сигурно “крију лекови“ и за најтеже, данас неизлечиве болести. Због тога се очување, заштита и детаљно истраживање дивљих биљних и животињских врста сматра најважнији задатак савременог човека.

---

⁴⁴Сунце је неисцрпан извор енергије у виду светлости и топлоте. Сунчево зрачење је основни извор енергије од које зависе готово сви животни процеси на планети Земљи.

7. ЕКОНОМСКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА

У најопштијем смислу, привреда представља подсистем друштва. Њене основне функције јесу да ствара материјална добра и да врши услуге привредног карактера.⁴⁵ Степен развоја привреде опредељује степен развоја једног друштва. Резултати развоја привреде се прате и оцењују коришћењем посебних макроекономских категорија (друштвени производ, национални доходак, запосленост, инфлација, стабилност валуте и др.)⁴⁶ Бројност и разноликост фактора развоја привреде усложњава проблем мерљивости њихових ефеката. Поједини фактори су мерљиви, а поједини не, или недовољно мерљиви.⁴⁷ Као најзначајнији фактори развоја привреде издвајају се природни услови, становништво, капитал и техничко – технолошки услови. Њихово коришћење, привредна примена и економска валоризација треба да буду плански усмерени и наменски контролисани. „Посебну улогу у коришћењу и експлоатацији природних ресурса има држава. Она се, углавном, јавља у улози власника ресурса. Због тога је она и заинтересован за њихово ефикасно и рационално коришћење. Уз то, држава по овом основу остварује и одређене фискалне приходе.“⁴⁸

Без обзира на распрострањеност и структуру, они су база привредног развоја Србије. Свакако, постоји део који мора остати изван економских и привредних токова и који треба да буде сачуван за садашње и будуће генерације. То је важно за необновљиве природне ресурсе.

У најопштијем смислу, привреда представља подсистем друштва. Њене основне функције јесу да ствара материјална добра и да врши услуге привредног карактера.⁴⁹ Степен развоја привреде опредељује степен развоја једног друштва. Резултати развоја привреде се прате и оцењују коришћењем посебних макроекономских категорија (друштвени производ, национални доходак, запосленост, инфлација, стабилност валуте и др.)⁵⁰

Бројност и разноликост фактора развоја привреде усложњава проблем мерљивости њихових ефеката. Поједини фактори су мерљиви, а поједини не, или недовољно мерљиви. Као најзначајнији фактори развоја привреде издвајају се природни услови, становништво, капитал и техничко – технолошки услови.

Фактори природног окружења који директно утичу на економски развој јесу:

1. Пораст броја популације људи, и
2. Коришћење ресурса.

⁴⁵ М.Божичић, *Економска политика*, Правни факултет, Ниш, 2009

⁴⁶ Н.Аземовић, В.Стефановић, „Национална економија“, Природно-математички факултет, Ниш, 2011.

⁴⁷ Г.Милошевић, „Основи економије“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.

⁴⁸ Николић, Р., Михајловић. Д. *Економија природних ресурса* Факултет за менаџмент, Зајечар, 2017.

⁴⁹ М.Божичић, *Економска политика*, Правни факултет, Ниш, 2009

⁵⁰ Н.Аземовић, В.Стефановић, *Национална економија*, Природно-математички факултет, Ниш, 2011.

У питању су међусобно условљени фактори, јер, број становника детерминише коришћење ресурса, а ресурси служе за задовољавање људских потреба, које су сваким даном све веће и разноврсније и крећу се праволинијски, онако како расту достигнућа везана за научни и техничко-технолошки прогрес.

Дакле, ако се под појмом природни ресурси подразумева све оно што људи узимају из природне средине за задовољавање својих потреба и жеља, онда се природни ресурси деле, у општем случају, на материјалне и нематеријалне. При томе, материјални су они ресурси чији се квалитет може мерити и чија је залиха лимитирана (обрадиво земљиште, нафта, руде метеала и неметала...), док су нематеријални они ресурси чији квантитет не може бити мерен (нпр. Лепота пејзажа или рекреациона вредност, и сл.) односно, не постоји ни теоријски лимит расположивих количина.

Са економског становишта веома је важна подела ресурса према стању расположивих залиха, и према овом критеријуму, деле се на апсолутно оскудне и релативно оскудне. Апсолутно оскудни су они ресурси чија је расположива залиха недовољна или превише скупа да би задовољила садашњу или будућу тражњу (нпр. нафта). Релативно оскудни су они ресурси којих има довољно за задовољење тражње, али је њихова производња и дистрибуција неуравнотежена што доводи до раста тржишне цене (нпр. пшеница).

Процес стварања економских добара има кружниток – кружење материје и енергије. Фактори који утичу на загађење животне средине су: број људи, просечан број јединица ресурса које сваки човек користи, количина деградације или загађења које проузрокује коришћење јединице ресурса. *Код економске валоризације природних добара потребно је приступити са становишта заштите животне средине због значајних утицајних чиниоца, као што су:*

Врсте преоптерећености расположивих ресурса из животне средине:

- Популациона преоптерећеност – више људинег расположивих залиха: хране, воде и других ресурса;
  - Потрошачка преоптерећеност – карактеристична за високоиндустријализоване земље (мањи број људи који интензивно исцрпљују ресурсе);
  - Потребна драстична промена понашања.
- Процес концептуализације животне средине (односприроде и друштва):
- Друштвене и хуманистичке науке (економисти и социолози) раније су се бавиле и људским друштвом без повезаности са природом, мада историјски гледано, а нарочито филозофски, није увек тако било (креационизам, дарвинизам);
  - У 19. веку, индустријализација и економски “бум” (технолошки и економски прогрес), посматрали су човека (друштво) као доминантну и изузетну врсту, те као такву, супериорну. Са друге стране, природа је доживљавана као неосетљива и “мртва”;
  - Данас се поново говори о потреби “спајања” природних и друштвених наука.

Различити приступи разматрању животне средине:

- Потреба предвиђања будућих друштвених димензија укупних човекових активности у систему тржишне економије;
- Могућност доказивања да природно окружење има коначне лимите и да није бескрајно дарожљиво;
- Наглашавање апсолутних лимита природног окружења извршено је у Рио-агенди 21. предлаже се лимитирање људских активности;
- Усредсређујемо се на еколошке ризике;
- Утврђују се глобални планови за антиципацију еколошких ризика и њихову превенцију.

Утицај еколошког приступа на истраживање и друге процесе:

- Промене у методама савремених друштвених наука;
- У многим случајевима, наука (и са њима повезане технологије) сагледаване су као проблем, а не као решење – масовни и неконтролисани научни експерименти;
- Јавља се нови вид и нови субјекти научне критике;
- На сцени се јављају нове друштвене групе које упозоравају на глобалне еколошке кризе Нови (мас)медији и њихова улога у разумевању еколошких проблема;
- Повећање значаја “идентитета” животне средине.

Схватање утицаја на животну средину (системски приступ):

- Схватање и дефинисање животне средине као система;
- Анализа система - анализа животног циклуса (процеса или производа);
- Систем је (у овом смислу) ток материјала и енергије неопходних за обезбеђење “оутпут -а”;
- Граница система је функција циља (Пример: Анализа животног циклуса постројења за производњу лесонита – квантитативни токови материјала и енергије за производњу постројења, од екстракције руде, преко производње материјала, израде постројења, транспорта, инсталирања и коришћења до демонтажа и поновног коришћења отпадног материјала);
- Отпадне воде, уништавање живих бића и естетско нарушавање пејзажа су ефекти изван токова система.

Замерке системском приступу:

- Процес (технолошки) схваћен је као систем, а “све остало” као окружење;
- Системски приступ може дати изванредан допринос ако узима у обзир и позитивне и негативне утицаје система на окружење (природно и друштвено);
- Друштвено окружење система (локална заједница, али и шира друштвена заједница) – последице утицаја система на окружење су пре или касније глобалне;
- Овакав став захтева проширен приступ системском погледу и схватању утицаја на животну средину (Пример: Изградња фабрике лесонита у неком одређеном месту у одређеном тренутку захтева да се политика развоја разматра са ширег друштвеног аспекта).

Повећање способности предвиђања утицаја на животну средину:

- Пораст поверења у науку;
- Смањење неизвесности;
- Редифинисање времена и простора;
- Увећан проток знања и информација;
- Повећање поузданости приликом доношења одлука;
- Повећање ауторитета науке и политике;
- Дефинисање временске и просторне неизвесности;
- “Скокови у будућност” и процена ефеката људских а концепт одрживог економског система.

Концепт неокласичне економије о животној средини:

- Природни ресурси (вода, земља и чист ваздух) су “слободна добра” и као таква бесплатна
- Савремена економија: Природни ресурси нису бесплатни, а ни безгранично расположиви
- Еколошка економија развила је три приступа - Први: Не постоје никакве тешкоће за утврђивање економских вредности животне средине; Други: Вредност природе не може се утврђивати на исти начин као вредност економских добара Трећи: Институционална економија по којој је могуће развити методологије за вредновање природе (индикатори и њихово тумачење као подлога за планирање и праћење одрживости развоја) активности, те њихово дисконтовање на садашњост.

Концепт одрживог економског система:

- Тражи и нуди одговоре како да се економски системи користе, а да не наносе еколошке штете Земљи и њеним ресурсима
- Полазни став: Економски систем не може да функционише независно од екосфере - Нема неограниченог развоја у ограниченом окружењу;
- Одржавање зрелих екосистема: а) Смањеним растом популације б) Повећањем биолошке продуктивности у циљу раста квалитета и квантитета в) Променом не само економских, већ и правних, моралних и других принципа д) Акције које доприносе усклађеном економском развоју са могућностима и ограничењима екосфере.
- Подстицање активности у оквиру концепта одрживог економског система: Трансформација друштва које је окренуто задовољавању вештачки створених жеља мањине у друштво које обезбеђује задовољавање основних потреба свих чланова; Стабилизација популације са ниским стопом рађања и смртности;
- Повећање ефикасности коришћења свих видова енергије и веће ослањање на трајне и обновљиве енергентске ресурсе;
- Спречавање загађивања, коришћење отпада као инпута у производњи и рециклажа;
- Економски развој чији је циљ усмерен на повећање квалитета живота уместо квантитета економске користи;

- Очување биолошког диверзитета у локалним и глобалним међународним оквирима Коришћење обновљивих ресурса са истом или мањом брзином од оне са којом се они обнављају;
- Ограничавање испуштања отпада у животну средину на ниво који одговара капацитету природних процеса за њихово разграђивање и апсорбовање;
- Трансформација конкурентских националистичких политика у кооперативну политику животне средине која подржава решавање глобалних проблема животне средине.

7.1. Приказ стања природних ресурса у Републици Србији

„Територија Србије одликује се бурном геолошком прошлoшћу. Настала је покретима три орогенезе. Покретима каледонске орогенезе, која је трајала од почетка силура до средине девона, дошло је до повлачења мора са једног дела копна у Карпатско – балканском луку. Покретима херцинске орогенезе, која је почела крајем девона и трајала до краја палеозоика, дошло је до стварања родопског копна, које се на подручју Републике Србије пружа око Јужне и Велике Мораве, као и до стварања панонског копна. Док је покретима алпске орогенезе, која је почела у горњем тријасу, а траје и данас, дошло до формирања Западне и Источне зоне млађих веначних планина, а истовремено до раседања родопске масе и настанка Средишње зоне громадних планина и котлина и спуштања панонског копна. Вулканска активност условила је стварање разноврсних стена за које су везане појаве руда метала и неметала. На територији Србије вулкани су били активни током неогена, па и током креде, али почетком квартара она нестаје, тако да данас нема активних вулкана. Најјача је била на простору уздужних и попречних раседа, првенствено на територији Родопске масе и у Источној Србији, али палеовулканских облика има и у другим деловима Србије.

Поред становништва, капитала, техничко – технолошког прогреса, природни извори су важан елемент производног процеса. У сагледавању и издвајању природних ресурса запажа се класификовање различитих група, врста и појединачних типова ресурса.

Овим радом биће обухваћени:

- географски положај;
- минерални потенцијали;
- водни и енергетски потенцијали;
- пољопривредни и шумски потенцијали.

7.2. Географски положај

Србија је балканска, средњоевропска (панонска) и подунавска држава. Налази се на Балканском полуострву, у средњој и југоисточној Европи, а дужином од 588 km кроз Србију протиче Дунав. Преко ње воде и укрштају се бројни копнени, речни и ваздушни међународни путеви који повезују Европу са Азијом и Африком.

Растојање између најсеверније тачке, 10 km од Суботице, прелаз Келебија, до најјужније тачке, село Растелица, општина Гора, износи 495 km. Растојање између најзападније тачке, код Бездана, и најисточније тачке, врх Сребрна глава на Старој планини износи 425 km. Географски центар Србије налази се у насељу Гривац, општина Кнић.⁵¹

Површина Србије је 88.361 km². Граничи се са Мађарском, Румунијом, Бугарском, Македонијом, Албанијом, Црном Гором, Босном и Херцеговином и Хрватском. Укупна дужина границе је 2.350,2 km.

Слика 4. Балканско полуострво – картографски приказ

Извор: Д. Јовичић, Туристичка географија Србије, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 2009.

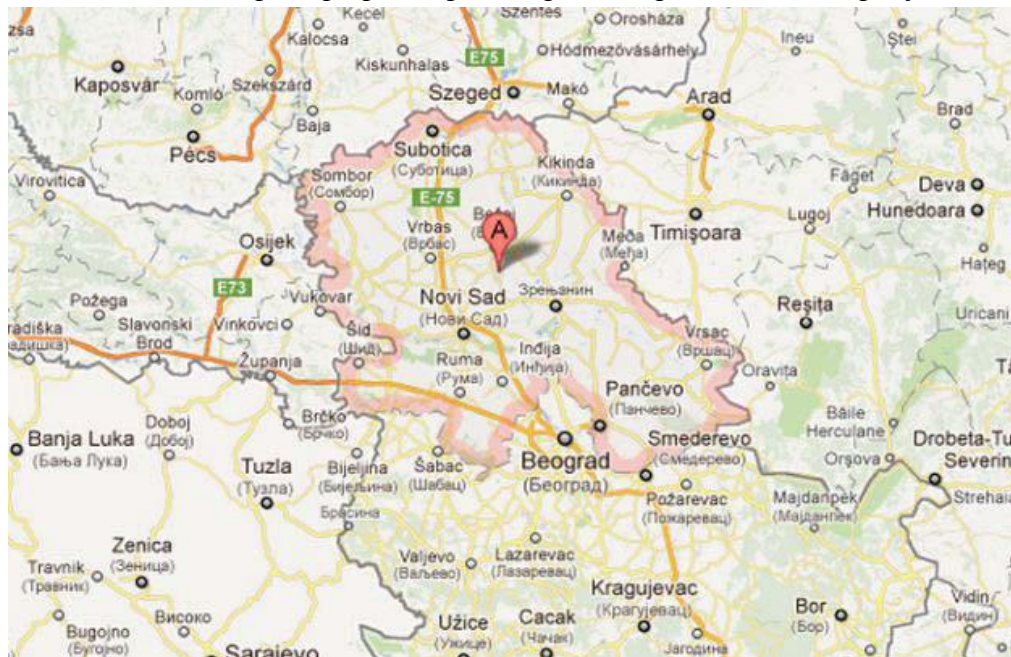
Србија се највећим делом налази на Балканском полуострву (око 75% површине Србије јужно од Саве и Дунава). Истакнуте целине су Динарски, Родопски, Карпатско-Балкански, Шарски и Проклетијски планински системи. Средином Балканског полуострва и Србије тече река Морава, која заједно са Вардаром чини удолину – окосницу Балканског полуострва, којом води најзначајнији паневропски пут – Коридор 10. Један његов део који иде долином Нишаве и Марице (Коридор 10-с) спаја Ниш и Истамбул, преко Софије и Пловдива у Бугарској.⁵²Део

⁵¹Д. Јовичић, Туристичка географија Србије, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 2009.

⁵²Д.П.Родић, М.А.Павловић, „ Географија Југославије I“, Савремена администрација, Београд, 1994.

југоисточне Србије – долином Пчиње и Косовске котлине преко реке Неродимке, морфолошко-хидролошки и саобраћајно гравитира ка Егејском мору. На основу тога, Србија представља природни мост и раскрсницу између западне, средње, јужне и источне Европе и југозападне Азије. Србија је и средњеевропска земља јер се 25% њене територије налази северно од Саве и Дунава, по ободу и у самој Панонској низији. То је територија око Саве, Тисе и Дунава. Широко је отворена ка северу и западу и омогућила је утицај из Средње и Западне Европе. Кроз овај део земље иду путеви Е-75: Будимпешта-Суботица-Нови Сад-Београд, и Е-70: Загреб-Сремска Митровица-Рума-Београд-Вршав-Букурешт.

Слика 5. Картографски приказ средњеевропског дела Србије

Извор: Д. Јовичић, Туристичка географија Србије, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 2009.

Повољан географски положај Србије вековима је привлачио стране освајаче, што је резултирало бројним ратовима и сукобима на територији наше државе. Овде су се често укрштали интереси страних сила. На Србији остаје да очува и унапреди свој повољан положај.

⁵²Д.П.Родић, М.А.Павловић, „ Географија Југославије I“ ,Савремена администрација, Београд, 1994.

8. ПРИРОДНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ СРБИЈЕ

Развој привреде сваке земље условљен је највећим делом њеним природним условима, који се односе на климу, воду, рудно богатство, пољопривредни, шумски, енергетски потенцијал. Србија је према пространству – мала земља, али поседује квалитетне природне потенцијале. Посебно водни потенцијал, пољопривредно земљиште, рудна богатства, шумско богатство.

8.1. Минерални потенцијал – налазишта и производња метала

Налазишта разноврсних метала јесу природна основа за развој индустрије, самим тим и привреде. Бројна лежишта последица су геолошке прошлости Србије и појаве разноврсних стена које учествују у њиховој градњи. На простору Србије рударило се од давнина. Од старих цивилизација пре Словена – Илира, Келта, Трачана, Римљана, преко чувених рудара Саса у доба Немањића, затим рударења Француза, Енглеза, Немаца, до савремених ископавања данас. Главна налазишта налазе се у Планинско – котлинско – долињској макрорегији.

Бакар је одавно познат метал и у савременом свету није могуће замислити машинску, хемијску и војну индустрију без бакра. У Србији је бакар широко распрострањен. Има га у околини Косовске Митровице, Трепче, Новог Брда, околина Ваљева, на Копаонику, око Крепољина и Босилеграда. Али свакако су највећа налазишта у Источној Србији, у Бору, Мајданпеку, Кривељу и Церову јер је Карпатско – балканска област најзначајније налазиште руде бакра. Лежиште бакра у Бору је познато је још око пре 2.000 година, када је експлоатисано злато, а затим бакар. Производња је почела 1903. године. У периоду између два светска рата басен се налазио у поседу страног капитала. Французи су експлоатисали најквалитетнију руду (5 – 7%). У току Другог светског рата Немци су интензивно рударили у борским рудиштима. У Бору се добија 17 различитих врста метала, а по подацима Рударско – топионичарског басена Бор, резерве износе око 1,38 милијарди тона руде и садрже око 5,1 милиона тона бакра, 202 тоне злата и 1.477 тона сребра. Руда која се данас експлоатише садржи од 0,28% до 0,38% бакра.

Олово је метал који се на територији Србије из реудњ галенит експлоатише још од време Римљана. Највећа налазишта су Авала, Велики Мајдан, Леце, Копаоник, Трепча, Јаћево, Ново Брдо, Ајвалија.

Цинк је стални пратилац олова, највише се експлоатише на Руднику (за руднике на Космету не постоје подаци).

Антимон спада у групу ретких метала а највећа налазишта у Србији су код Бујановца и Врања и лежиште код Ивањице. Некада је Србија заузимала прво место у производњи антимона у Европи захваљујући руднику Зајача у Подрињској зони тако да се сада чине напори у обнављању производње у овом руднику.

Бизмут је у природи редак али у привреди веома тражен и скуп метал. Обично се јавља у рудоносним областима заједно са рудом бакра, гвожђа, сребра,

никла и кобалта. У Србији су налазишта овог метала у околини Књажњвца и у Трепчи.

Магнезијум се налази у лежиштима на фрушкој Гори, Авали, Копаонику.

Жива спада у ретке метале а позната лежишта у Србији су Авала, Дели Јован и околина Призрена.

Сребро је одавно познат племенити метал који се у Србији одавно експлоатише у басену Трепча и сливу Пека.

Злато као племенити метал у Србији се налази у гранитним стенама али га има и у наносима река а добија се при преради бакра у Бору и Звечану.

Платина се у резервама налази у лежиштима код Врњачке Бање и Трстеника.

Руда гвожђа представља основну сировину за производњу сировог гвожђа и челика и основу за развој црне металургије. Прва група налазишта протеже се од Београда до Косова. На Руднику, а нарочито на Копаонику (налазиште Суво рудиште) утврђене су моћне наслаге. Друга група налазишта је у источној Србији у близини Мајданпека, Рудне главе и Црњајке. Досадашњи рудници су затворени због неекономичности.

Оплемењивачи челика су метали који се додају кованом гвожђу да би се појачала његова техничка својства. У ову групу спадају манган, хром, волфрам, молибден, никал, кобалт, кадмијум и ванадијум.

Манган спада у групу важних оплемењивача челика и утиче на јачину, тврдоћу и еластичност челика. Налазишта мангана најчешће су везане за дијабазне ројнаце, на подручју Копаоника и Златибора.

Хром спада у ретке метале оплемењиваче челика и највећа лежишта се налазе на Косову и Метохији, око Ђаковице, Урошевца, Призрена и Пећи. У западној Србији лежишта су у околини Ваљева, Чачка и Рашке.

Молибден је редак и цењен метал. Нашао је велику примену у војној индустрији. Сматра се да Србија поседује значајне резерве, а најзначајнија налазишта су Крива Феја код Врањске Бање и Мачкатица код Сурудулице.⁵³ Јавља се и у гранитима североисточне Србије (Тенда и Црњајка), на Копаонику, код Гњилана и на Бесној Кобили.²² Волфрам је метал без кога не може да се замисли савремена машиноградња. Користи се за добијање специјалних врста челика неопходних у аутомобилској и авионској индустрији. Налазишта су сконцентрисана на два подручја: Благојев камен, код Мајданпека и Нересница код Сурудулице. Лежишта никла су откривена у Шумадији, код Ораховца, Урошевца, Косовске Митровице, у сливу Ибра, око Студенице, око Жељина и Столова. Руда никла се експлоатише на планини Голеш. Кобалт је редак метал кога има на Копаонику, Руднику и око Грачанице.

---

⁵³М .А. Павловић, цит.

8.2. Налазишта и производња неметала

Неметали су такође важни за развој индустрије, са применом у индустрији стакла, грађевинског материјала, пољопривреду, хемијску индустрију и друге. Откривено је око тридесетак неметаличних минералних сировина на територији Србије.

Србија је дуго сматрана једним од највећих европских произвођача висококвалитетног синтер – магнезита. Ранијим истраживањима утврђене су резерве од 11 милиона тона. Налазишта су на територији ткз. Златиборске зоне – Лиска, Криве Стене, Коњске Торине, Стубло, Косе и Беле воде код Нове Вароши, затим у околини Краљева, Чачка, Ужица. Капацитети нису били добро опремљени за експлоатацију, па су експлоатисани сами најквалитетнији слојеви руде.

Сировинска основа за развој цементне индустрије је врло повољна. Утврђене су резерве лапораца и других неметала, неопходних у процесу производње, дозвољавају интензивнији развој ове делатности, чија производња заостаје за растућом потрошњом грађевинског тржишта. На територији Србије најпознатија лежишта су Беочин на Фрушкој гори, затим Раља, Косјерић и Поповац.

Азбест је силикатни минерал који се користи у грађевинарству као изолатор и приликом прављења комбинеzona отпорних на ватру. Налазишта овог неметала у Србији су – Страгари у Шумадији, затим околина Чачка, долина реке Ибар (Корлаћа) и долина Топлице.

Барит је значајан минерал који се користи у нафтној индустрији тј. приликом експлоатације бушотина нафте и гаса у циљу смањења притиска. Налазишта ово неметала у Србији концентрисана су у Карпатском пределу, тачније у долини Поречке реке.

Примена кварца је вишеструка, а најчешће се користи у грађевинској индустрији и при производњи накита. Експлоатише се у Рготини код Зајечара, Слатини и у Колубарском басену угља у Тамнави.

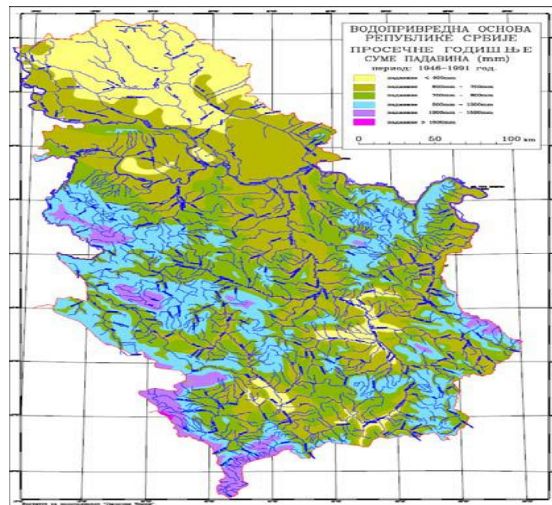
Мермер је метаморфна стена, веома значајна и вишеструко применљива. Користи се у грађевинској индустрији, као и у уметности. Највеће и најпознатије налазиште мермера у Србији је на планини Венчац у близини Аранђеловца, али и код Пећи и Дечана.

8.3. Водни потенцијал Србије

Водни ресурси Србије захтевају посебну пажњу с обзиром на животни значај воде као материје. Водни потенцијал Србије се огледа у површинским водама, подземним водама и језерима, и неопходан је за снабдевање насеља, индустријске потребе, наводњавање обрадивог земљишта и одвијање укупних привредних активности.

Слика 6. Просечне годишње падавине у Србији

Извор: Љ. Гавриловић, Д. Дукић, Реке Србије, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

Наравно, велики утицај на водни потенцијал има клима, која је опет, условљена географским положајем и рељефом. У највећем делу Србије преовладава умереноконтинентална клима, а на планинама је заступљена планинска клима, у жупама жупска, док је на простору Панонске низије заступљена континентална клима.

Неповољно стање водног потенцијала Србије условљено је највећим делом малом годишњом количином падавина, неравноммерним протицајем река са кратким бујичним периодима и дугим периодима малих вода. Транзитне воде обухватају 85% а само 15% су површинске воде. То доводи до закључка да Србија спада у подручја Европе која су сиромашнија водом, а и просторни тазмештај је неуравнотежен, односно више воде има у брдско-планинској области а мање у равничарском делу, што захтева рационално коришћење расположивих водних потенцијала Србије, с обзиром да се потребе за водом крећу паралелно са порастом броја становника, модернизацијом пољопривредне производње и развојем прерађивачке индустрије.

Основни ресурс за снабдевање становништва и индустрије водом у Србији су подземне воде. Оне учествују у укупном водоснабдевању са преко 90%.²⁶ Али подземне воде нису у довољној мери искоришћене и углавном се нерационално троше.

Производња електричне енергије у Србији заснива се на искоришћавању водних снага, угља, нафте и земног гаса. Водни потенцијал је једини обновљиви извор енергије и има предност у односу на остале. Територија Србије је брдско – планинска, па су годишња висина падавина, са њиховим временским и просторним распоредом, и рељеф главни природни фактори њеног хидроенергетског потенцијала. Највећу сметњу представља неједнак протицај током године, па главно решење представљају изградње вештачких језера у средњим и доњим токовима. Њима се прихвата поплазни талас или бар већи део њихове запремине, чиме се

поплаве низводно своде на минимум, а у периоду суша се обезбеђује неопходна количина воде корисницима. Прва хидроцентрала је подигнута на реци Расини у Барутани „Обилићево“ код Крушевца. Њен пројектант је био инжењер Тодор Селесковић, 1891. године. У мају 1899. година на десној обали Ђетиње почела је изградња прве хидроелектране у Србији, која је у потпуности по Теслиним системима трофазне наизменичне струје. Она је пуштена у рад 1900. године и била је модел за градњу наредних хидроелектрана. Ради и данас.

Табела 7. Најстарије хидроцентралe у Србији

Назив хидроцентрале	Година изградње	Снага у kW
„Обилићево“	1891.	176
„Градац“	1899.	40
„Ужице“	1900.	128
„Дегурић“	1902.	80
„Вучје“	1902.	400
„Света Петка“	1908.	500
„Власотинце“	1912.	60

Извор: Љ. Гавриловић, Д. Дукић, Реке Србије, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002

Хидромелиорација је једини начин да се ублаже неповољни хидролошки и климатски утицаји и да се омогући интензивна пољопривредна производња. Међу хидромелиорационим радовима највећи значај имају наводњавање и одводњавање земљишта и они су у директној вези са водним режимом река. Наводњавањем се надокнађује потребна влажност земљишта и постиже повећање пољопривредне производње, док се одводњавањем сувишне воде из земљишта регулише његов водни режим. Познато је да су још Римљани на територији Срема у III веку исушивали земљиште, а Словени су у VI и VII вршили регулацију Златице у Банату. У Метохији и Неродимском пољу наводњавање и канали „водорађе“ спомињу се 1330. године у списима манастира Дечани и манастира Св. Арханђел Призренски 1348. године. Данас прекретницу чини канал Дунав – Тиса - Дунав. У нашој земљи пловне су Дунав, Тиса и Сава које су пловне целом својом дужином; Бегеј, чији је ток каналсан; Тамиш, плован на дужини од 3 km и канал Дунав – Тиса – Дунав (929 km) . Некада је пловна била и Велика Морава до Ћуприје, али услед њених бујичних притока, пуно подводних клада и пањева, доношења великих количина растреситог материјала који је таложен на дну и формирања плићака, честих промена дубине, изискивала је обимније регулационе радове.

Територија Србије одводњава се у три слива. Највећи део одлази у Црно море – 92,4%, затим у Јадранско 5,4% и најмање у Егејско 2,2%.

Постанак река Црноморског слива је у директној вези са еволуцијом Панонског басена. Покретима алпске орогенезе, током терцијара, на северу наше државе дошло је до спуштања Панонског басена и његовог испуњавања водом. Настало је Панонско море, као део већег епиконтиненталног мора Паратетиса. Прва фаза је била језерска, док у другој фази – сармату, долази до прекида везе између Паратетиса и Тетиса и самим тим до повећања нивоа воде и морске фазе. Море је продирало дубоко у подгорину динарски, родопских и карпатских планина,

формирајући заливе. Од развођа ових планина спуштале су се реке, речице и потоци. Данашње најдуже реке Србије биле су сасвим кратке. Еволуција Панонског басена се наставила и током панона и понта када је море надирало ка југу. Током последње фазе – леванта, долази до регресије мора, односно повлачења мора и преласка из морске у језерску, а затим у речно – барску фазу Панонског басена. Реке су пратиле повлачење мора и продужавале своје токове. Отицањем последњих вода Панонског језера Ђердапском отоком, на дну Панонског басена формирала се речна мрежа Дунава и његових притока.

Постанак река Егејског слива имао је нешто другачији ток. На простору Македоније током неогена се налазило Егејско језеро, које се касније распало на читав низ мањих језера по котлинама Македоније. Они су комуницирали језероузинама. Крајем неогена многа језера ишчезавају, односно њихове воде отичу језероузинама, и на централној равни формирају се токови. Егејском сливу припадају реке Лепенац, Пчиња и Драговиштица.

Постанак река Јадранског слива је повезан са еволуцијом Јадранског мора. Динарске планине се пружају паралелно са обалом Јадранског мора, и покретима алпске орогенезе дошло је до њиховог јаког издизања. Хидрографски чвор Србије, односно развође са којег реке теку ка Јадранском, Егејском и Црном мору, налази се на планини Црнољева, на Косову, на врху Дрманска глава. Одатле Топлуга отиче у Бели Дрим, Неродимка у Лепенац, а Црнољева у Ситницу, односно у Црно море.

Простор Србије одликује се великим разликама у густини речне мреже, односно просечне дужине свих водотока на површини од 1 km². Она зависи од хидролошких особености геолошке грађе сливова и количине падавина. Најмања је на теренима изграђеним од кречњака и леса, а највећа у серпентинима и магматским стенама. Кречњаци чине око 8,5% територије Србије. Они су већином скрашћени, па су стални водотоци на дну дубоко усечених долина, док су површи већином безводне. Највише лесних терена има на територији Војводине, око 23,9%, док пескови заузимају око 3% територије. Обе стене имају минималну густину речне мреже. У теренима серпентина и магматских стена постоји велики број мањих водотокова са незатним протицањима. Највећу густину речне мреже има ужа Србија, 870 m/km² – на чијој је територији највеће распрострањење магматских стена, кристаластих шкриљаца и серпентина, док је просечна густина мреже у Србији 740 m/km².⁵⁴

Квалитет воде у рекама које протичу кроз нашу државу није на задовољавајућем нивоу, делом због стања водотокова који улазе у Србију, а делом због нерационалног управљања водама. Угроженост површинских вода загађивањем органским материјама нарочито је изражена у подручјима великих градова, као и индустријских постројења која се баве производњом хране. Овај проблем је нарочито изражен у периоду године кога карактеришу ниске воде и високе температуре. Велике реке успевају да, захваљујући моћи самопрочишћавања, разграде знатне количине органских материја и одрже задовољавајући квалитет воде. Мали водотокови су у периодима рада фабрика пуним капацитетом изузетно

---

⁵⁴Љ. Гавриловић, Д. Дукић, Реке Србије, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

угрожени. Долази до појаве дефицита кисеоника и разградње органске материје у анаеробним условима средине, при чему се ослобађају токсичне материје и гасови, што угрожава флору и фауну.

Квалитет воде највећих међународних и највећег дела река Србије далеко је од задовољавајућег. Ово се односи посебно на речне токове низводно од насеља због нетретираних комуналних и индустријских испуштања. Од средине деведесетих година 20. века, квалитет воде у многим рекама се погоршао са класе II на класу III. Неконтролисано индустријско загађивање, отпуштање нетретираних отпадних вода, као и прекогранична уливања јављају се као узроци загађења површинских и подземних вода. Према подацима Агенције за заштиту животне средине Србије за 2007. годину, квалитет I и II класе очуван је само у изворишним деловима река Ђетиње, Студенице, Рзава, Моравице, Млаве и Височице. У најзагађеније водотокове спадају: Кереш, Криваја, Златица, Бегеј, највећим делом каналски систем Дунав – Тиса – Дунав, Топчидерска река, Студва и Велики Луг. Дунав прима велику количину загађујућих материја, али због великог капацитета разлажења и моћи самопрочишћавања, ова река остаје унутар II – III класе дуж целог тока. Квалитет вода Тисе, Саве, Велике, Јужне и Западне Мораве зависно од локације мерних станица, такође варира између II – III класе.

Најдуже реке Србије јесу Дунав, Сава, Тиса, Велика Морава, Западна Морава, Јужна Морава, Дрина, Ибар, Тимок, Нишава, Колубара, Млава, Пек, Бегеј, Тамиш, Увац, Топлица, Бели Дрим и друге, а посебну пажњу обратићемо на Дрину, као реку са великим хидроенергетским потенцијалом и Велику Мораву, са њеним саставницама, као најдужу националу реку.

Језера као интересантан хидрографски објекат давно су привукла пажњу истраживача различитих струка. Многа су детаљно проучена и валоризована, док још увек постоје језера о којима се мало зна. То су углавном језера у тешко приступачним високопланинским областима, али и вештачка језера која су недавно настала преграђивањем река и потока.

Језера Србије се посматрају и изучавају као саставни део географске средине у којој се истовремено сустиче низ чинилаца и одвијају бројни еволутивни процеси. Међусобна повезаност и условљеност елемената животне средине – воде, копна, климе, биосфере човека и људског друштва – поставља све сложеније задатке пред науком о језерима – лимнологијом. Језера су мањи или већи резервоари слатке воде која је свима све потребнија, а има праву употребну вредност ако је чиста и ако се може користити више пута у различите сврхе. 55

Језера могу да се поделе на природна и вештачка. Басени природних језера су по начину и времену настанка разноврснији и углавном старији од басена вештачких језера. За науку и праксу важно је познавање генетских типова језера због тога што од начина и времена настанка језерског басена зависи низ других показатеља. Језера чији су басени настали радом једног геоморфолошког агенса, једне унутрашње или спољашње силе, називају се моногенетска. Таква су ледничка језера у највишим деловима Шар – планине и Проклетија, урниско језеро Балта

---

⁵⁵М. Станковић, Језера Србије, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.

Издавањем бањских зона на територији Србије бавио се професор Географског факултета Универзитета у Београду др Јован Марковић. По овом аутору основне бањске зоне Србије су: Шумадијска, Западно – моравска, Копаоничко – јастребачка, Новопазарско – прибојска, Јужно – моравска, Источносрбијанска, Западносрбијанска, Војвођанска и Косовско – метохијска.

У Шумадијској бањској зони се истичу Буковичка Бања у Аранђеловцу, Селтерс у Младеновцу и Паланачки кисељак у Смедеревској Паланци. Западноморавској бањској зони припадају Врњачка, Матарушка, Овчар Бања, Горња Трепча, Богутовачка и Витановачка Бања. У Копаоничко – јастребачкој бањској зони истичу се Јошаничка, Луковска, Рибарска, Пролом, Куршумлијска Бања и Лопатнички кисељак. У Новопазарској – прибојској бањској зони постоје Новопазарска, Прибојска и Височка Бања. Јужноморавској бањској зони припадају Нишка, Врањска, Сијаринска, Туларска и Бујановачка Бања. У Источносрбијанској зони су Звоначка Бања, Јошаница, Сокобања, Брестовачка и Гамзиградска Бања. Западносрбијанској зони припадају Ковиљача, Бадања, Радаљ, Радовашница и Обреновачко купатило. У Војвођанској бањској зони, која има три предеоне целине, истичу се Сланкамен и Врдник (Срем), Јунаковић, Кањижа, Пригревица и Новосадско јодно купатило (Бачка) и Русанда и Торда (Банат). На Косову и Метохији су Клокот код Урошевца и Илица код Пећи.

Хипертермалне бањске воде су оне чија је температура преко 38°C. Наше бање познате по изворима и бушотинама хипертермалне воде су: Гамзиградска (40°C), Брестовачка (42°C), Куршумлијска (45 – 55°C), Новопазарска (54°C), Кањижа (57°C), Сијаринска (78°C), Јошаничка (83°C), Врањска (63 – 100°C). Погодују лечењу различитих болести и повреда, али се често морају расхлађивати.

Најтоплија хипертермална бања Србије је Врањска Бања. Балнеолошко средиште са хипертермалном водом, Врањска Бања налази се 10 km североисточно од Врања, у делу котлине који овде постепено прелази у побрђе планина Бесна кобила (1.922 m), Велики пештер (1.946 m), Патарица (1.806 m) и Српска чука (1.415 m). Од железничке станице Врање и аутопута Ниш – Скопље удаљена је 2 km и саобраћајно добро повезана асфалтним путем. Од Бујановца и његове бање удаљена је 30 km, Лесковца 58 km, Босилеграда 60 km, Ниша 115 km и Приштине 141 km.

Врањска Бања има статус градског насеља на надморској висини од 400 m. Развила се у приобаљу Бањске реке, познатије под називом Бањштица и Врањскобањска река, која се улива у Јужну Мораву са десне стране. Насеље се састоји из 15 махала, од којих се 2 називају Стара Бања и Бања или Центар. Материјални трагови културе пронађени на локацији Врањске Бање, показују да је била позната у праисторији. Дардани, Трачани, Илири, Келти, Византијци и Римљани знали су за изворе топле лековите воде. Три базена, један хан и зграду са три собе изградили су Турци, крајем XIX. У бањи се 1914. године лечио краљ Петар I Карађорђевић, а било је гостију не само из Србије, већ и из Грчке и Аустрије. Прво право лечилиште подигнуто је 1929. године. Од тада се стално истражују хидрогеолошке, балнеолошке и туристичке вредности. Од посебног значаја била је

изградња туристичког комплекса „Симполенд“ и 12 km дугачког топловода који неке индустријске објекте у Врању снабдева топлим водом.⁵⁶

Врањска Бања има више извора хипертермалне воде. Готово сви су груписани у једној зони која се пружа правцем југозапад – североисток на дужини од 60 m. Условљени су раседом и вулканским стенама које се овде јављају. Појављивање термалних извора је локализовано на обод проширене долине Бањске реке, уз контакт вулканита и кристаластих протерозојских шкриљаца. Кристаласти шкриљци су представљени микашистима, гнајсевима и лискуновитим шкриљцима. У рејону бање су на већем простору откривени дацити терцијарне старости, као и масе силификованих гранодиорита. Западно од бање, према Каталенцу, у релативно стрмом одсеку терана, сачувани су ерозивни остаци вулканске купе. Ту се у профилу смењују туфови, вулканске брече и англомерати, типични лавични сливови и слични продукти, са јасно израженим падом серије према југозападу. Купа је у продужетку свог пространства ка Топлацу и даље била испод нивоа језера, тако да са удаљавањем од бање поступно преовлађују седиментне творевине и форма купе се губи у еоценској вулканогено – седиментној серији и самим тим се објашњавају високе температуре бањских извора, који се убрајају у најтоплије у Европи, јер на површину избијају из великих дубина. Вулкански центар био је у рејону саме бање, а савремена депресија бање је највероватније последица потонућа вулканског кратера са делом вулканске купе. Ободни расед, дуж којег је извршено тоњење централног дела вулканске купе, маркиран је данас појавама термалних извора, а према западу још и вулканским неком Шупљи камен. Ерозијом су уништени остаци вулканске купе источни и североисточно од бање. Формирањем тектонског рова Јужне Мораве деформисана је бањска депресија која је првобитно била кружног или елипсастог облика, а депресија је испуњена неогеним и квартарним седиментима.

Из наведеног проистиче да је реч о шумадијском типу вулканских вода, које се, судећи по високој температури, нигде не мешају са водом падавина која продире до већих дубина. Прве податке о температури воде забележио је 1893. године познати геолог Јован Жујовић. Из литературе су познати следећи хипертермални извори: Гвожђевити (температура 61°C, алкално – салинична, натријум – хидрокарбонатна вода), Извор у потоку (температура 86°C, слабо сумпоровито – алкална, натријум – хидрокарбонатна вода), Горњи (температура 84°C, алкално – салинична, натријум – хидрокарбонатна вода), Гвожђевића чесма (температура 78°C, натријум – сулфата и хидрокарбонатна вода) и Главни (температура 88°C, алкално салинична, натријум – хидрокарбонатна вода). Због високе температуре вода Врањске Бање се у терапијске сврхе, после извесног расхлађивања, користи купањем и инхалирањем. За терапију органа за варење, шећерних болести и других поремећаја, користи се вода хладних извора. Лековите компоненте потичу од калијума, литијума, рубидијума, цезијума, стронцијума, баријума, кобалта и сумпора. Од посебног значаја су повећан садржај сулфата и готово потпуно одсуство сумпор – водоника. Вода термоминералних извора Врањске Бање је неутралне реакције. У сувом остатку највише има гвожђа, алуминијума,

---

⁵⁶ С. М. Станковић, Бање Србије, Завод за уџбенике, Београд, 2009.

стронцијума, литијума, мангана и рубидијума. У гасном саставу запремински са 70% доминира азот.

Поред природних извора и бунара, у Врањској Бањи је током времена постављено више плитких и дубљих хидрогеолошких бушотина. Године 1985. на седмом метру једнебушотине измерена температура воде износила је 99°C. У дубоке бушотине (2.020 m) убраја се она постављена у близини железничке станице Врање 1980. године. Једнабушотина дубине 1.063 m изведена је 1989. године. Интересантно је да је „Током бушења дошло до ерупције воде у количини од 50 l/s, температуре 70 – 96°C. Зацевљењем је изолован горњи део бушотине а из каптираног интервала 864 – 890 m (где је измерена слојна температура 126°C) добијено је 26 l/s термалне воде температуре 111°C. Укупна издашност извора и бушотина хипертермалне воде у Врањској Бањи процењују се на 80 l/s. На високе температуре стена и воде у већим дубинама указују и резултати из времена извођења бушотине 1.600 m. Тада је на дубини 1.500 – 1.575 m измерена температура стене од 124°C. 50 Термоминералне воде Врањске Бање значајне су за лечење болести локомоторног апарата, дегенеративног реуматизма, дископатије, ишијаса, лумбага, атрофије мишића, екстра артикуларног реуматизма, последица прелома костију, хируршких захвата на костима и зглобовима, неуролошких поремећаја, гинеколошких обољења и обољења органа за варење, црева, желуца, али и јетре, бубрега, дијабетеса, анемичног или лимфатичног стања. Медицинску службу обавља Завод за превенцију, лечење и рехабилитацију оболелих од дегенеративног реуматизма и посттрауматских стања, који има сопствене смештајне капацитете и примењује многе познате и проверене методотерапије укључујући и пелоидне облоге. За потребе бањског лечења и туризма у Врањској Бањи постоји више објеката. Истичу се Железничко одмаралиште, стационар „Врањска Бања“, вила „Балкан“ и прихватна домаћинства.

У Врањској Бањи су 1933. године регистровано је 2.744 туриста и 43.170 ноћења. Непосредно пре Другог светског рата, 1939. године, када је бања била на добром гласу по лековитости и богатству садржаја, посетило ју је 4.800 туриста који су остварили 76.926 ноћења. По броју туриста тада је била на четвртом месту у Србији, а по броју ноћења на другом. Године 1971. регистровано је 16.800 туриста који су остварили 77.727 ноћења. Неколико наредних година број туриста и ноћења се незнатно повећавао и Врањска Бања убрајала у ред десет најпосећенијих у Србији. Године 1978. била је 27.376 туриста, а годину дана касније остварено је 96.436 ноћења. После максимума посета које су карактеристичне за осамдесете године прошлог века, промет туриста у Врањској Бањи сенагло почео смањивати 1990. године. Из података се види да је број остварених ноћења 2005. године био 43.590 мањи него 1939. и 60.617 мањи него 1985. године. Са здравствених општих економских аспеката, стање није задовољавајуће и далеко је испод реалних могућности које условљавају извори термоминералне воде, традиција и постојећа манифестације.

Пре тридесет година покренуте су идеје комплексног развоја Врањске Бање и њене околине. Програмом развоја, поред бање, обухваћена је и планина Бесна кобила, јер се желео комбиновати развој бањског и планинског туризма.

Истраживачи су поставили одговарајуће критеријуме и осмислили стратегију развоја. Инсистирано је на делатностима које имају највећи степен мултипликације, тј. омогућују развој допунских делатности. Програм је у целини базиран на постојећим локалним ресурсима, посебно на богатству термоминералних вода и био усклађен са стратешким развојним циљевима Србије. Предлагана је реконструкција постојећих објеката у Врањској Бањи, изградња нових смештајних капацитета и објеката инфраструктуре. Обимна материја Програма развоја презентирана је у 6 књига, које су се односиле на следеће појаве, процесе, објекте и појаве: Основне карактеристике и чиниоци досадашњег развоја; Развој енергетског комплекса на бази геотермалних вода; Развој туризма у Врањској Бањи, Бесној кобили и околини; Развој агрокомплекса, стакленика, пластеника и мале привреде; Организација простора, развој инфраструктуре и економски аспекти Програма развоја и Синтеза Програма развоја. Програм, као и многи други, никада није до краја реализован. Изведена је само реконструкција неких бањских објеката и бањског трга. Све се то јасно одражава на стагнацију туристичког промета коју су потенцирали бројни неповољни догађаји у Србији и њеном окружењу. Врањска Бања је и даље један од слабије посећених балнеолошких центара Србије иако неким квалитетима прелази њене границе и границе Балканског полуострва, а по температури и издашности извора је међу првима у Европи.

8.4. Енергетски потенцијал

Годишње потребе за примарном енергијом у Србији су око 16 милиона тона еквивалентне нафте. Србија је карактеристична по високом уделу угља у укупној примарној енергији, углавном лигнита (са преко 50%), који се доминантно користи за производњу електричне енергије. Висок удео угља у производњи енергије обезбеђује високу енергетску независност, у поређењу са другим земљама, али смањује ефикасност трансформације енергије и повећава утицај на животну средину, као и ризик од раста трошкова приемији угљен-диоксида и гасова који проузрокују ефекте стаклене баште.

Због даљег развоја светске економије, може се очекивати и већа потражња за енергијом. Међутим, светске резерве фосилних горива су све мање, па у будућности можемо очекивати проблеме у обезбеђивању довољне количине енергије.

Енергетски ресурси и потенцијали Србије су конвенционална горива – угаљ, нафта и природни гас, и неконвенционална – уљни шкриљци, као и обновљиви извори енергије. Геолошке резерве лигнита у односу на геолошке резерве свих типова угља у Србији су 97% (8,8 милијарди тона лигнита, 4,5 милијарди се налази у косовско-метохијском басену, док је осталих око 4 милијарде тона у централном делу Србије, у Костолцу и Колубари). Од укупне производње електричне енергије у „Електропривреди Србије“, чак 70% произведи се у термоелектранама (удео колубарског угља износи је 54%, док је угаљ из костолачког басена учествује са 17%.

Србија је веома сиромашна када су у питању нафта и природни гас и већина ових ресурса се већ користи у високом нивоу. Остатак баланских резерви сирове нафте крајем у Србији је износио око 10,14 милиона тона, или 4,23 милијарде m^3 природног гаса. Укупне процењене резерве уљих шкриљаца су око 4,8 милијарде тона, или око 400 милиона тона керогена.

Укупни доступни потенцијал енергије из обновљивих извора у Србији је процењен на 5,65 милиона еквивалентне нафте (тен). Од овог потенцијала, већ је у употреби око 1.054 Мтен биомасе и 909.000 тен хидроенергије. Највећи потенцијал има биомаса која чини 61% од укупног потенцијала ОИЕ. Посебна пажња требало би да се посвети хидропотенцијалу и његовом искоришћавању. Укупна излазна снага хидроелектрана износи 2835 MW, што у поређењу са укупним капацитетом за производњу електричне енергије од 7124 MW, чини 40%. Велики удео хидропотенцијала у производњи електричне енергије значи и обезбеђивање енергетске сигурности Србије. Постројења су стара, и од 1988. године није изграђен већи хидроенергетски објекат. Потенцијал малих хидроелектрана је задовољавајући. На отприлике 900 потенцијалних локација на српским рекама, постоји могућност градње малих ХЕ до 10 MW, са могућом производњом од 1800 GWh годишње.

Европска унија приоритетно је усмерена ка енергетској безбедности, а енергетска зависност је индикатора енергетске безбедности.

Када се говори о гасу, ако узмемо у обзир да имамо само један највећи снабдевач гасом и да постоји само један улаз гаса у земљу, тако да је гасна енергетска безбедност угрожена.

Енергетска зависност Србије, када је у питању нафта, такође је висока. У последњих шест година она је увек преко 75% (2008. г била је чак 92,67%). У раду је наглашено да би Србија требало да усвоји стратегију за нафту и природни гас како би побољшала енергетску сигурност.

Производња угља била би још већа када би Србија имала приступ лежиштима руде угља на Косову и Метохији, где се налази више од 75% укупних резерви угља, док је у Колубари 14% и у Костолцу 3,3%.

Од свих обновљивих извора енергије, за Србију су најважнији:

а) Хидроенергија, са данас инсталираних 3200 MW. Потенцијално, у Србији се може инсталирати још 2000 MW.

б) Биомаса – чврста (дрво и сви остаци), течна (биодизел, алкохол). Енергетски потенцијал биомасе у Србији је толико велики да би могао заменити око 50% садашње потрошње угља (35·106 тона годишње). Осим тога, коришћењем биомасе штедим стратешко гориво – угаљ, уз позитивне еколошке ефекте. Биомаса је еколошко и обновљиво гориво, које не ремети количину CO_2 у атмосфери, јер се у природи ствара истом брзином као што се троши. Цена овог горива је већ прихватљива (0,1 – 0,2) евра по kWh топлотне енергије.

в) Директно и дифузно зрачење сунца претворено у топлоту помоћу соларних колектора. Ова конверзија енергије Сунца је брзо исплатива (5 - 10) година, уз позитивни еколошки утицај. Енергетски потенцијал употребе колектора у Србији износи око 500 kWh/(m^2 /год.). Ако се прорачун изврши са површином колектора $A_k = 40 km^2 = 40 \cdot 10^6 m^2$ онда би са ове површине могло да се добије 20·109 kWh/год.

топлотне енергије што је изводљиво у наредних 50 година, уз цену од око 250 €/m², или укупно 10 милијарди €.

г) Ветар – је извор енергије који се намеће као озбиљан конкурент фосилним горивима у продукцији електричне енергије. Технички и економски могућ потенцијал ветра за Србију је: (10 ± 5) GW у снази, односно ветрогенератори би у Србији могли произвести 20 милијарди kWh/год енергије.

д) Директно сунчево зрачење – конвертовано у једносмерну струјупомоћу модула је такође добар извор енергије. Србија готово да није ништа урадила у вези са применом нове технологије у вези са коришћењем енергије директног сунчевог зрачења, јер је овакав начин конвертовања енергије Сунца у електричну енергију скуп (0,5 - 0,8) €/kWh.

ђ) Геотермална енергија (*gea*-земља и *therme*-топлота) - топлота Земљине унутрашности, која у језгру износи 4.000 - 7.000°C што је отприлике једнако температури површине Сунца. Чак и неколико километара испод површине, температура износи 250°C. У ствари, температура порасте за један степен на сваких 30 – 50 м дубине, независно од локације. Она се може употребити као топла пара или вода у различите сврхе, од загревања објеката до производње електричне енергије. Економично коришћење геотермалне енергије је тамо где се врела маса налази ближе површини. Геотермална енергија је обновљиви извор енергије зато што се топлота стално производи унутар Земљиног језгра различитим физичко-хемијским процесима. риродно распадање радиоактивних елемената (првенствено урана, торијума и калијума), који се налазе у свим стенама и производи огромну топлотну енергију. Осим радиоактивним распадом, топлота у Земљиној кори се ствара и на друге начине: егзотермним хемијским реакцијама, кристализацијом растопљених материјала и трењем при кретању тектонских маса. Када је у питању геотермална енергија стена, данашња технологија је ограничена на дубина бушења до 10 км, и самим тим је могућа експлоатација до тих дубина. Ако се рачуна са већим дубинама та је енергија вишеструко већа. У непосредној будућности и до часа када буде остварена технологија која ће омогућити искоришћавање ове енергије, остаје као енергетски извор само хидрогеотермална енергија. Има је мање, али је већа техничка употребљивост и економска оправданост експлоатације. Уколико се рачуна са коришћењем до 3 км, резерве хидрогеотермалне енергије су 2.000 пута више него резерве угља. Највећи део носилаца енергије има температуре ниже од 100°C (око 88%), а тек мали део има температуре изнад 150°C (око 3%). Процењено је да залихе геотермалне енергије далеко превазилазе енергетске залихе угља, нафте, природног гаса и уранијума заједно.

Предности коришћења геотермалне енергије су:

- Коришћење геотермалне енергије узрокује занемарљив утицај на животну средину, и не доприноси ефекту стаклене баште,
- Геотермалне електране не заузимају простор и животну околину,
- Имају велики енергетски потенцијал који омогућава снабдевање енергијом),
- Елиминисана је потреба за горивом,
- Када је геотермална електрана изграђена, енергија је готово бесплатна, уз мању локалну потрошњу,

- Могућност вишенаменског коришћења ресурса (утиче на економску оправданост експлоатације).
Недостаци коришћења геотермалне енергије су:
- Ограниченост места где је могуће градити геотермална постројења (условљеност положајем, дубином, температуром, процентом воде у геотермалном резервоару),
- Ограничења обзиром на састав стена и могућност приступа и експлоатације,
- Извор топлотне енергије може бити исцрпљен услед неодговарајуће експлоатације,
- Присуство опасних гасова и минерала представљају потешкоћу приликом експлоатације,
- Потребне високе почетне инвестиције (почетак коришћења и развој) и високи трошкови одржавања (изазвани корозијом, наслагама минерала и др.).

Од јануара 2009. године употреба топлотних пумпи је сврстана у обновљиве изворе енергије. Ово је значајно због тога што се сада примена топлотних пумпи аутоматски уклапа у већ успостављена правила, прописе и финансијске структуре које се примењују за обновљиве изворе енергије. Енергетска зависност Европе од увозних енергената посебно се исказала у гасној кризи у јануару 2009. године.

Преко 40% примарне енергије у Европској унији се троши за грејање и хлађење. Према томе, то је широка област у којој треба да се делује и где је неопходно да се постигну значајни резултати.

Високопостављени циљеви за смањење потрошње примарне енергије за 20% до 2020. године уз истовремено смањење емисије угљендиоксида за 20% довели су до тога да се обновљиви извори енергије третирају као окосница уштеда. У тим уштедама примена топлотних пумпи ће узети значајно учешће од 22%.

Потенцијал геотермалне енергије може се приказати густином геотермалног топлотног тока што представља количину геотермалне топлоте која у свакој секунди кроз површину од 1 m^2 из унутрашњости Земље долази до њене површине. Просечне вредности у Европи су око 60 mW /m^2 , док су у Србији ове вредности знатно веће: преко 100 mW /m^2 . Терени у Србији су састављени од тврдих стена и због тако повољних хидрогеолошких и геотермалних карактеристика у Србији се налази око 160 извора геотермалних вода са температуром већом од 15°C . Најтоплији су извори у Врањској Бањи где температура износи до 96°C , тако да потпуније коришћење овог природног потенцијала представља развојну шансу Пчињског округа

Процењена укупна количина топлоте садржане у налазиштима геотермалних вода у Србији је око дупло већа од еквивалентне количине која би се добила сагоревањем свих наших резерви угља. У Војводини постоје и 62 вештачка геотермална извора (бушотине) укупне издашности од 550 л/с и топлотне снаге од око 50 MW. У Србији јужно од Саве и Дунава, налази се 48 бушотина са процењеном снагом од 108 MW што говори о потенцијалу за експлоатацију геотермалне енергије, који је сада у потпуности неискоришћен.

У Србији је изражен проблем недовољне енергетске ефикасности и нерационалног коришћења постојећих извора или бушотина које су у експлоатацији. У термалним бањама се не посвећује скоро никаква пажња енергетској ефикасности и велике количине топле воде се испуштају као некорисне, иако је из њих употребом топлотних пумпи могуће извући довољно енергије за загревање простора или базена. Истовремено се простор греје помоћу угља, нафте или електричне енергије. Уколико би се извршила рационализација коришћења топлотне енергије из топлих извора у бањама, онда би из истих извора енергијом могли да се снабдевају и нови атрактивнији садржаји. Такође, будући корисници за сада запечаћених бушотина треба на време да се упознају са начинима рационалног коришћења максимума енергетског потенцијала чиме ће и финансијске анализе показати повољније резултате.

Појам “геотермална енергија” подразумева и хидрогеотермалну енергију, тј. на изворе топле воде или на бушотине са топлим водом температуре веће од 40°C. Устаљено је мишљење да хладније воде нису геотермалне и да због тога нису погодне за коришћење за грејање. Има се утисак да и нова Стратегија развоја енергетике Републике Србије подразумева под геотермалном енергијом само природне и вештачке изворе топле воде. Коришћење нискотемпературне геотермалне енергије помоћу топлотних пумпи за загревање и хлађење стамбеног и пословног простора постало је императив данас када се планира енергетска безбедност и смањење емисије CO₂. У блиској будућности приближавањем Европској унији примена топлотних пумпи постаће обавеза. Процењена снага свих бушотина у Србији је око 160 MW, а инсталацијом само 20.000 топлотних пумпи капацитета 20 kW може да се произведе снага од 300 MW, што са потребном електричном енергијом је 400 MW инсталиране снаге за грејање инвестирањем око 100 милиона евра.⁵⁷

---

⁵⁷ Вељковић, М. (2014) Природни услови као фактор развоја привреде Србије, Мастер рад, ПМФ, Ниш

9. ПРИРОДНИ РЕСУРСИ ПЧИЊСКОГ ОКРУГА КАО ПОТЕНЦИЈАЛ РАЗВОЈА

Клима је у највећем делу подручја региона умерено-континентална, а на планинским врховима изнад 1400 мнв има обележја субпланинске климе. Просек падавина је 614мм док просечна годишња температура износи 10,8⁰С. Просечна надморска висина је 480м. Од планина и планинских врхова издвајају се Бесна Кобила 1922м и Патарица 1806м. Коћурица 1568м, Кукавица (планински врх Влајна 1442м), Грот 1325м, Китка 1295м, Пљачковица 1234м, Крстиловица 1154м и Пржар 731м. Врањска котлина богата је шумама, како листтопадним тако и четинарским и разноврсним лековитим биљем. По природним ресурсима истиче се Пољаница и предео планине Мотина (Барелић и околна села) као и Првонечки крај са акумулационим језерима и браном. Сасадашњим налазиштима рудног богатства, ова привредна грана има велику перспективу, с тим што развој треба усмерити на рудене неметала, олова и цинка које су изузетно тражене. Хидрографија је разноврсна. Богатство Пчињске регије са водиним потенцијалом (и назив округа потиче од реке Пчиње), велики број водених токова и много акумулационих језера, повољан су амбијент за све видове туризма. Кроз град Врања протиче река Јужна Морава, а мање реке су Бањштица, Корбевачка река, Вртогошка река, Ветерница, Коћурица а у самом граду су Врањска и Собинска река. На 8км од Врања налази се Александровачко језеро које представља велики потенцијал за развој туризма, спорт и рекреацију. Врањска Бања се налази 12км југоисточно од Врања, спада у ред најстаријих бањских лечилишта у Србији. Помиње се још у повељи краља Стефана Душана из 14 века. Изнад цркве Светог Илије на десној страни реке Бањштице налазе се остаци средњовековног града Изома. Бања је позната и као једна од малобројних краљевских бања: у њој се 1914. г лечио монарх Петар I Карађорђевић. Врањска бања спада у ред најтоплијих у свету: вода је температуре 94-110⁰ С, капацитета 140 л/с избија на површину из десет извора и представља огроман геотермални потенцијал. Значај ове воде је не само у температури него и у изузетно лековитом својству (минерална, богата сумпором, благо алкална) тако да представља својеврсни развојни ресурс за балнеолошки туризам и атрактивну дестинацију за лечење низа обољења или једноставно пријатно место за боравак и одмор.

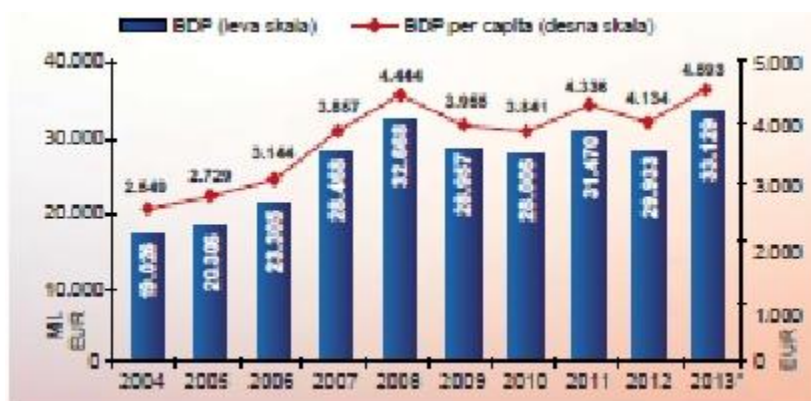
Планина Бесна Кобила удаљена је од градског језгра 40км и 30км од Врањске Бање а пружа изузетне погодности за развој зимског и планинског туризма, развој спорта и рекреације. Долине у подножју су под шумом, а виши делови су под пашњацима. На Бесној Кобили се налазе изузетни скијашки терени али су још увек недовољно коришћени. Планина пружа изванредне могућности за зимске спортове и рекреацију јер се снег задржава по 9 месеци годишње. На 1800мнв налази се „Небеску пут“, јединствен у Европи, погодан за сафари, планинарски бициклизам и планинарење. Нетакнута природа, шумски и лековити плодови и биље су посебан изазов за рекреативце. Разноврсност животињског света погодује развоју ловног туризма.

Овде су поменути само најважнији природни потенцијали док свакако треба уврстити и Бујановачку бању са њој својственим капацитетима, Прешевску долину, Трговиште, Босилеград где је углавном у питању чиста и незагађена природна средина погодна за органску пољопривредну производњу.

10. ПОКАЗАТЕЉИ ЕКОНОМСКОГ И ЕКОЛОШКОГ РАЗВОЈА КОМПАТИБИЛНИ СА НАЦИОНАЛНОМ СТРАТЕГИЈОМ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

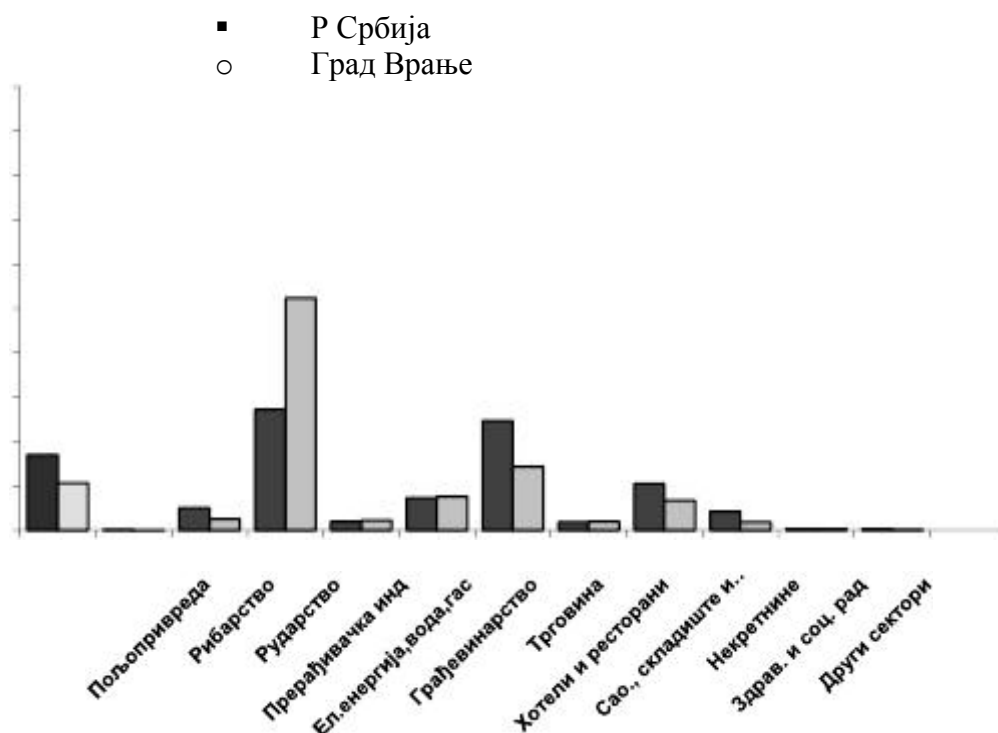
Привредни раст показује извесно текуће повећање материјалне производње у једном периоду, а развој показује законите тенденције које се манифестује на дужи рок условљено структуром друштвено – економских промена. БДП Србије је у периоду од 2002 -2012. године растао по просечној годишњој стопи од око 3%, уз забележен пад у 2009. од 3,5 % и 1,7% у 2012. години услед негативних ефеката глобалне економске кризе. Реални раст БДП у првом кварталу 2014. године у односу на исти период 2013. и износио је 0,1%. Према подацима Светске банке БДП по становнику у Србији, 2013. године износио је 5.730\$. Привредни раст је ужи појам од привредног развоја, јер развој обухвата поред раста друштвеног производа, промене у структури привреде и промене у расподели дохода, које доприносе порасту животног стандарда већине становништва. Структурне промене у привреди се испољавају кроз промене производне структуре кроз подизање степена развоја поделе рада и ширење производње од примарних ка секундарним и терцијарним делатностима, уз повећање броја запослених.

График бр. 1 - Укупан БДП (у милионима евра) и БДП по становнику (евр) 2004 – 2013

Извор: Србија као ваш пословни партнер – Привредна комора Србије

График бр. 2 Структура националног дохотка по делатностима

Извор: Србија као ваш пословни партнер – Привредна комора Србије

Прва санитарна депонија „Метерис“ једина у Р Србији а користи се од 2002. г Изграђена је по светским стандардима, има корисну површину од 30670м² Са предвиђених 220м³ сакупљеног отпада дневмо, предвиђен рок трајања депоније је 15 година и испуњава све прописе и регулативне везе за удаљеност од насеља: налази се на 5825 м од центра града и 8335м од Врањске Бање. Најближе насеље је удаљено 380м а река Морава 1,6км. Депонија поседује систем канала за одвођење површинских вода, компактор отпада и савремену лабораторију за испитивање утицаја на животну средину. *У будућности пажњу треба усмерити на:*

- Редукцију и рециклажу отпада,
- Третман пречишћавања отпадних вода,
- Превенцију илегалне сече шума,
- Технолошко, кадровско и едукативно јачање капацитета за заштиту животне средине,
- Унапређење система заштите животне средине.

11. ЦИЉЕВИ ЛОКАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА ВРАЊА И ПЧИЊСКОГ ОКРУГА

У привредном регионалном развоју, визија се може дефинисати као најшири оквир или слика о будућем стању и развоју привреде региона и округа са својим седиштем у градском центру. У овом случају се ради о пројекцији могуће и пожељне будућности Пчињског округа са седиштем у граду Врању. Неопходно је да таква пројекција буде реално остварива у наступајућем периоду како се не би претворила у безвредан и неостварив списак нереалних жеља без значајнијег упоришта у привредној реалности. Ако је пројекција будућег стања и развоја привреде региона постављена у складу са реалним привредним стањем и токовима, постојаће предуслови за остваривање најопштијих циљева које садржи визија привредног развоја региона. Полазећи од претходно реченог, неизбежно је имати у виду како економско стање и развој националне економије у оквиру које регион егзистира тако и економска кретања у ширем смислу (шири регион који чини више држава, континент, светска економија). Дакле, визија ће имати велику вредност и значај за развој привреде региона само уколико је утврђена на реалним привредним основама. Визија привредног развоја посматраног региона треба да пружи општу слику о томе где треба бити дати регион у привредном смислу у неком будућем периоду. Тај будући период треба бити утврђен на оптималним основама. Потребно је избећи превише дуг временски период али и превише кратак временски оквир. Временски оквир за који би се вршила пројекција будућег привредног развоја региона треба бити оптималан, уважавајући привредне и остале специфичности региона.

Од есенцијалне важности у регионалном привредном развоју је дефинисање стратешких циљева које треба остварити како би се привреда региона подигла на виши ниво у погледу конкурентности. Да би се остварили дефинисани стратешки циљеви постоји неопходност задовољења и одређених посебних циљева што је уједно и услов за достизање постављених стратешких циљева.

Као кључни стратешки циљеви у регионалном привредном развоју могу се издвојити следећи:

- 1) Ревитализација и подизање нивоа конкурентности привреде Пчињског округа;
- 2) Стварање одрживе конкурентности региона и округа;
- 3) МСП сектор као и развој кластера као основе убрзаног привредног развоја;
- 4) Отварање привреде региона према тржиштима у оквиру "ширег" региона .

Пољопривредна производња представља важан сегмент укупне привредне структуре града Врања. Од стратешких циљева, најзначајнији су подршка породичним газдинствима, завршетак приватизације у прехранбеној индустрији и пољопривреди, подршка удруживању и задругарству, побољшање квалитета живота у сеоским срединама и повољно кредитирање рурално-пољопривредног сектора. Кроз подстицајне и развојне мере треба успоставити развој пољопривредне

и органске производње, прехранбене индустрије, побољшати њихову ефикасност, профит и конкурентност. Укрупњавањем поседа изврпити рационализацију производње и оптимизирати величину газдинства према производној усмерености. Ове мере морају осигурати довољну количину квалитетне хране за потрошаче по приступачним ценама не нарушавајући биолошке и еколошке основе производње. Пуна валоризација потенцијала руралних средина допринеће социо-економском развоју подручја, имајући у виду напоре државе на смањивању евидентних развојних диспаритета, социјалне програме Европске уније за подстицање социјалне инклузије у сеоским срединама и борбу против сиромаштва као имепратив развоја.

Анализа привредног амбијента града Врања, имајући у виду расположиве ресурсе, укупност социо-економских кретања детерминисаних сталним променама на тржишту, легислативом и спровођењем националне и локалне развојне политике, показује да је потребно наставити са доследном применом мера које се могу систематизовати кроз:

- Пуну валоризацију постојећих ресурса,
- Улагање у економску инфраструктуру као детерминанту развоја,
- Инвестиционе подстицаје,
- Развој привредне структуре са посебним акцентом на увођење нових технологија,
- Подршку даљем развоју малих и средњих предузећа,
- Редифинисање образовних профила у циљу усклађивања са потребама тржишта,
- Унапређење услова за пуну друштвено-професионалну афирмацију младих и ублажавање негативних демографских трендова,
- Стално јачање капацитета локалне самоуправе као сервиса грађана и активног чиниоца друштвено-економског развоја локалне заједнице.

12. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИРИ У ОБЛАСТИ СТРАТЕГИЈСКОГ УПРАВЉАЊА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА ЗА ДЕЛОВАЊЕ НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ

Постоји неколико концепта, метода и техника чија је примена од есенцијалне важности за квалитетно спровођење стратегијског управљања у регионалном привредном развоју. Без њихове примене не бисе могло очекиватитељно и целовито спровођење убрзаног привредног. *Реч је о следећим оквирима:*

- 1) **SWOT анализа** – Ради се о веома битној техници која се може користити приликом реализације стратегијског управљања привредним развојем региона. Суштина ове технике је у томе да се сагледају све предности и потенцијалне могућности привредног развоја простора. Наравно, дате предности и могућности су основа за интензивнији развој привреде. Такође је подједнако важно што примена ове методе омогућава

утврђивање недостатака и потенцијалних опасности за привредни развој на локалном нивоу.

- 2) **Анализа јаза (ГЕП-а).** Треба указати на место региона у економском смислу. Важно је да се сагледа жељена позиција за дати регион односно место у привредном смислу где регион треба да буде. После тога, постоји потреба за дефинисањем активности које треба да допринесу померању локалног региона од постојеће ка жељеној позицији у привредном смислу.
- 3) **Benchmarking** у функцији развоја привреде округа. Ради се о изузетно нужном концепту који се користи приликом стратегијског управљања привредним развојем. Реч је о поређењу и примени успешних примера из праксе који се евентуално могу применити и у привредном развоју конкретног дела националне територије. *Постоји неколико етапа benchmarking-a:*
  - планирање benchmarking процеса и утврђивање елемената benchmarking процеса;
  - прикупљање и анализа података о стању региона;
  - прикупљање и анализа података о другима са којима се може вршити поређење;
  - побољшање стање региона као државне подтериторије;
  - континуирана побољшања.
- 4) **Cost-benefit анализа** у развоју привреде националне економије и њеног конститутивног административног подручја подразумева својеврсну анализу трошкова и користи, а која се може на одговарајући и квалитетан начин искористити као корисно методолошко оруђе у привредном развоју земље и региона.
- 5) **Примена компјутерских софтвера и интернета** у функцији имплементације стратегијског управљања регионалним привредним развојем. Наравно, живимо у доба коришћења напредних информационих технологија тако је важно коришћење свих могућности које пружају напредне информационе технологије, које могу бити у функцији интензивног привредног развоја.
- 6) **Остали концепти, методи и технике стратегијског менаџмента применљиви у привредном регионалном развоју** – значајну примену могу наћи концепти, технике и методе као што су: TQM менаџмент приступ, Shell матрица, McKinsey/General Electric матрица, BCG матрица као и концепт животног циклуса.

Међутим, због свог значаја посебна пажња се у конкретном случају мора посветити PESTEL и SWOT анализи.

III ЕКОЛОШКА СВЕСТ КАО ДЕТЕРМИНАНТА КОРИШЋЕЊА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА

1. НАСТАНАК И РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ

Данас се сасвим оправдано може тврдити да је еколошка свест је историјска категорија. Наиме, настала је у историјском раздобљу у коме однос природе и друштва доводи до нарушавања еколошке равнотеже. То значи да она настаје у тежњи да се пронађе решење за еколошку кризу. Еколошка свест се одређује на различите начине тј. са различитих становишта, најчешће, одређује се као свест о оклини и обухвата схватање, начине понашања, мотиве деловања, жеље и очекивања који се односе на човекову околинду.

Еколошка свест има три основне компоненте:

- еколошка знања (основни елемент еколошке свести) - Ту спадају знања о ограничениости природних ресурса, потреби успостављања динамичке вредности између природних и друштвених система, узроцима који доводе до еколошке кризе, њеном глобалном карактеру и сл.

- вредновање еколошке ситуације – као елемент еколошке свести је одређен системом вредности друштва у ком се развија еколошка свест и изражава ставове друштва према животној средини коју треба заштити

- еколошко понашање – као трећи елемент, подразумева поред еколошких знања и вредности и друге чиниоце, као што су: особине личности, људске потребе, могућност њиховог задовољавања.

2. ЕКОЛОШКА СВЕСТ ГРАЂАНА У СРБИЈИ

Ако се запитамо где су грађани Србије по питању одговорности према окружењу у коме живимо, резултат одговора је поражавајући: тек на почетку у односу на земље Западне Европе, у којој Немачка као лидер у зеленом начину живота и неговању зелених вредности, има преко 50% грађана свесних значаја екологије у правом смислу речи (Green-indeed). Што се тиче земаља Адријатич региона (земље бивше Југославије са Албанијом), Словенија важи за најзеленију са 37%, прати је Хрватска са 19%, затим Македонија 16% и Србија на последњем месту са само 8%. Ово истраживање је спровела Међународна агенција за истраживање тржишта (GfK), међу грађанима узраста 25-49 година.

Подаци истраживања показали су да је најмањи број оних који сматрају да је брига о очувању животне средине заправо део друштвене одговорности, младо урбано становништво. Као разлог томе тинејџери и адолесценти наводе

необавештеност али и то да екологија није сфера њиховог интересовања. Старосна доб у којој је забележен највећи број активних зелених грађана је популација између 30 и 59 година старости, док је и даље најмањи број про-активних грађана, оних који волонтирају и шире информације о значају подизања свести о рециклажи, одрживом развоју, штедњи природних ресурса и органској исхрани.

Да у свету расте тренд промишљене куповине говори податак да чак 57% грађана сматра да ће већи број природних састојака на декларацији производа пресудити о њиховој куповини, док су у земљама Adriatic региона, потрошачи опрезни јер су свесни да зелено више кошта. Скоро 75% глобалне популације сматра да су компаније те које би требало да направе први корак ка освешћивању грађана, а чак 93% њих се слаже да је одрживи развој битан и укључују га у програм својих компанија.

3. НАЧИН МЕЊАЊА ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ ГРАЂАНА

У жељи да побољша сопствени квалитет живота човек је немарно користио природне ресурсе, што је резултирало рушењем равнотеже у природи и стварањем низа проблема који, парадоксално, сада угрожавају квалитет живота за који се толико борио. У таквом амбијенту постало је јасно да антропоцентрични приступ природи мора бити замењен биоцентричним, односно да је културу неопходно схватити не као средство отуђења од природе, већ напротив, као средство приближавања њој.

Врло често, нарочито у нашем социјалном окружењу, помињање примене економије и менаџмента у еколошком контексту најблаже речено изазива чуђење и сумњу. Основно питање које се намеће, како од стране лаика, тако и од стране научника из других области јесте: “На који начин економија и корпус друштвених наука уопште, може да допринесе решавању проблема животне средине?”. Ако узмемо у обзир да је основни узрок загађења средине људски фактор, односно човек, а да секономија управо бави проучавањем потреба и понашања човека код задовољења потреба, одговор је врло једноставан.

Ни један од постојећих еколошких проблема није могуће до краја решити уколико се не усресредимо на мењање људског економског понашања, јер колико год да подстичемо процес ремедијације методама произашлим из истраживања у оквиру природних наука, ако људско економско понашање остаје непромењено, изнова ћемо се сретати са новим проблемима.

Област проучавања еколошке економије односи се на испитивање узрока и начина манифестације међудејства људи и њихових економских активности и средине у којој живе. Неспорно је да физичка средина утиче на људска бића; амбијент у коме живимо и радимо може у великој мери да побољша или умањи квалитет живота. Исто тако, одређен амбијент у коме се тренутно налазимо може да утиче на наше стање и расположење и ниво задовољених потреба и стим у вези постигнути степен економске користи.

Кампање подизања еколошке свести су најуспешније када циљају на одређену групу људи. Многи људи не обраћају пажњу на еколошке проблеме јер не разумеју да се тај глобални проблем тиче и њих. Један добар пример утицаја “циљне групе“ су соларне лампе и штедљиве сијалице које су у последње време све прихваћеније код нас. Кључно је показати људима колико новца могу да уштеде куповином на пример поменутих штедљивих сијалица. Резултат тога је нагла заинтересованост чак и оних људи који иначе не придају много пажње екологији.

Још један добра начин мењања еколошке свести јесте сакупљање секундарних сировина и отпада на пример ПЕТ и стаклене амбалаже и продаја рециклажним центрима ради риверсног тока сировина. Најбољи начин мењања еколошке свести грађана, поред континуираног образовања јесте и финансијска стимулација, али важи и обрнуто, санкционисање неодговорног понашања појединаца и компанија.

4. УЛОГА МЕДИЈА НА РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ

Значајну улогу у образовању и развоју еколошке свести имају средства мас-медија, као што су радио, ТВ, штампа: дневна и специјализовани часописи.

Коришћење штампаних и електронских медија може бити одличан начин да се повећа свест и образовање људи. Медији, владине агенције и непрофитне организације имају моћ да шире поруку како би она дошла до што већег броја људи. Пружање информација о раду еколошких организација, актуелним еко - дешавањима (сајмовима, акцијама, радионицама..) и придавање пажње самој природи може постепено утицати на промену свести грађана.

У земљама Европске Уније и Америци последње две деценије у свим медијима влада интензивно интересовање за еколошке теме. Постоји велики број часописа који објављују научне радове посвећене овој теми, а владе различитих земаља улажу велике количине новца у истраживања и активности које се спроводе у сврху превазилажења или ублажавања еколошке кризе. Нажалост, у нашој земљи су дугогодишња криза, ратови, политичка и економска ситуација учинили да ови проблеми дуго остану по страни. Последњих година примећен је пораст интересовања за ову област, иако су улагања још увек на веома ниском нивоу, у поређењу са земљама у Европи. Иако еколошки проблеми спадају у ону групу коју треба да решавају градске и државне власти, не треба занемарити улогу коју појединац има у читавом том систему. Свест појединца, свест о реалним опасностима и угрожености, како њега самог тако и свих осталих живих бића, и његово понашање јесу кључан фактор у мењању целокупне еколошке слике Србије.

5. ЕКОЛОШКО ОБРАЗОВАЊЕ И ЕКОЛОШКА КУЛТУРА

За промене у еколошкој свести и грађење еколошке културе најважнију улогу има образовање. Систем образовања има велики значај како за развијање еколошке свести тако и за промену односа према животној средини. Проблемима образовања за заштиту и унапређивање животне средине посебну пажњу су посветиле две организације: UNESCO (Организација за образовање, науку и културу УН) и UNEP (Међународни програм за околину). Полазећи од значаја који има образовање за заштиту човекове средине у развијању еколошке свести, у многим државама образовање постаје саставни део образовних садржаја, и то од предшколског, преко основног до високог образовања. Еколошко образовање мора бити прилагођено свим категоријама становништва без обзира на њихов узраст, образовање или професионалну оријентацију са коначним циљем да се еколошка култура прихвати као образац понашања. Образовање за заштиту и унапређивање животне средине представља развој науке о животној средини, што има за циљ развој свести о карактеристикама човекове средине, односа у њој и односа према њој на основу којег ће човек тежити очувању и унапређивању средине чиме се обезбеђује егзистенција људске врсте у садашњости и будућности. Ово образовање треба да доприноси стратегији опстанка и развоја, као и унапређивању квалитета живота човека у конкретним срединама.

Разумљиво је да еколошко образовање треба да постоји како у школама као васпитно-образовним институцијама, већ и у свим облицима друштвеног утицаја на развијање човекове свести и понашања, као што су традиција и култура.

Истине ради, еколошка свест се јавља у западним земљама као нови покрет, или нова идеологија која почива на стратегији преживљавања док се еколошко образовање заснива на општем филозофском схватању света и човека. Теоријско методолошку основу образовања, у тим условима чини филозофски поглед на свет. Међутим, важно је да се потенцира значај и методолошке основе код образовања за заштиту и унапређивање животне средине, јер треба да пружи јасна и научно заснована сазнања о основним еколошким питањима савременог друштва.

Наиме, основна еколошка питања савременог човечанства јесу:

1. какве су последице све веће размене материје и енергије између друштва и природе; 2. које су значајне промене у систему односа у биосфери и космичком појасу изнад Земље;

3. какве последице има увођење у биосферу великог броја нових материја као продукта људског привређивања, односно животних и економских активности;

4. да ли се заштита природе може остварити заустављањем техничког напретка;

5. каква је одговорност појединих земаља (нарочито развијених) за стање природне средине.

До сада су се издвојила пет становништа од којих треба поћи у социјалном и економском разматрању еколошког образовања:

1. - еколошком образовању треба приступити са становништа потреба да се у савременом друштву сједине развој научних сазнања и захтев за хуманизацијом положаја човека - то прожимање науке и хуманизма треба да служи остваривању положаја човека и као ствараоца и као оног за кога се ствара - ово сједињавање нема за циљ само стварање услова за опстанак човека као билошког бића, већ и за стварање услова за живот који одговарају људском достојанству;

2. - указује се на потребу да развој науке и технологије треба да доприноси унапређењу квалитета живота свих људи, а не само појединих група - овај захтев произилази из сазнања да научно-технолошки напредак увећава разлике у квалитету живота између појединих социјалних група и развијености држава;

3. - технолошки развој заснован је на научним сазнањима али садржи и технолошки ризик - следствено томе, научна сазнања о ризику треба да буду праћена и сазнањима о томе како се потенцијални ризик може избећи или отклонити;

4. – недовољно је да сазнања о ризику поседују само они који се непосредно баве научним истраживањима или они који таква истраживања примењују - потребно је да сазнање о технолошком ризику постоји у друштву уопште, јер се ризик са својим негативним последицама односи на све, те због тога је потребно образовање о ризику;

5. - за заштиту од ризика потребне су нове етичке норме - које треба да изразе заједнички однос свих припадника људске заједнице према природи, који ће допринет развијању еколошке свести - овако развијена еколошка свест треба да буде уграђена у еколошку политику.

Образовање за заштиту и унапређивање човекове средине има за циљ формирање и ширење еколошке свести о томе да су у човековој природној средини све присутније последице његове делатности које често доводе до нарушавања еколошке равнотеже. Међутим, ово образовање треба да омогући сазнање да нарушавање еколошке равнотеже није нужни пратилац човековог делатног односа према природи, већ да зависи од друштвено-економских система у којима се овај однос остварује.

Еколошки приступ мора да постоји у планирању друштвеног и привредног развоја: треба да допринесе афирмацији схватања да очување и унапређивање човекове средине постаје значајан елемент у систему вредности савременог друштва. Наиме, морална компонента еколошке свести треба да допринесе да човек осети и грижу савести ако у свом одношењу према природи на било који начин нарушава еколошку равнотежу. Међутим, образовање за заштиту животне околине је и нова научна дисциплина које тек треба да се развије. Оно мора да се практикује не само у школама, већ у свим облицима друштвеног живота и прилагођено свим категоријама становништва. *Образовање за животну средину треба да пружи сазнања о основним еколошким питањима, а то су:*

1. какве су последице све веће размене материје и енергије између друштва и природе?

2. какве последице има увођење у биосферу нових материја као резидуала економских активности?

3. да ли се заштита природе може остварити простим заустављањем техничког напретка?

4. каква је одговорност развијених земаља за стање човекове животне средине?

Ово образовање не сме бити сведено на формирање стручњака у овој области на које ће се пренети сва одговорност за заштиту животне околине. Ово образовање мора бити заступљено од предшколског, преко основног и средњег па до универзитетског. У основној школи треба да се стичу знања о животној средини, да се развија еколошка свест, као и љубав и одговорност према природи. Универзитет је полазиште прображаја друштва, уколико уме да одговори на друштвене потребе.

Посебна пажња треба да се поклони образовању менаџера и предузетника, као и радника у предузећима који су на појединим радним местима. Они треба да стичу ово образовање у току редовног школовања, али и уз рад, перманентним образовањем, јер се еколошки проблеми мењају.

Формирање еколошке културе се намеће као императив у превладавању потрошачког односа човека према природним ресурсима. Еколошка култура произилази из еколошког погледа на свет који се базира на еколошким знањима и критичком вредновању односа према животној средини.

Формирање еколошке културе није лако, поготово када је у друштвеном понашању деценијама превладавао принцип односа према природи који је имао утилитарни карактер. Еколошка економија, међу другим научним дисциплинама, покушава да нађе адекватан начин на који би се свест о проблемима екологије подигла на виши ниво.

На основу свега до сада наведеног, закључак је:

- Разлога за оптимизам је све мање.
- Разлога за песимизам је још мање.
- Створени су неопходни услови да се одмах крене у акцију!
Услов свих услова је хитна едукација.

СПЕЦИЈАЛНИ ДЕО

IV ЛОКАЛНИ АКЦИОНИ ПЛАН РАЗВОЈА ПРИМЕНОМ ЕКОНОМСКИХ И ЕКОЛОШКИХ ПОКАЗАТЕЉА РАЗВОЈА - СТУДИЈУ СЛУЧАЈА ГРАДА ВРАЊА

4.1. ЛОКАЛНИ АКЦИОНИ ПЛАН РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА

Кровни документ локалног акционог план развоја града Врања је документ⁵⁸ Стратегија одрживог развоја града Врање 2010-2020. г која је усвојена у другој половини 2009. године где је правилно констатовано да само проактивни рад и сарадња чланова локалне заједнице доприноси бржем и потпунијем развоју заснованом на принципима одрживости.

Локални акциони план развоја града Врања може се посматрати са становишта више критеријума. *У овом раду обухваћени су:*

1. Развој конкурентне и одрживе економије,
2. Развој социјалне делатности,
3. Заштита животне средине.

Сваки од ових критеријума има своју визију одрживог развоја града Врања, стратешки циљ, приоритете и парцијалне циљеве, као што је то представљено у наредним табелама.

Табела 8. Стратегија одрживог развоја града Врања и локалне економије

ГРАД ВРАЊЕ	СТРАТЕГИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
ВИЗИЈА	Врање модеран град у Србији и ЕУ, са развијеном и одрживом локалном економијом
СТРАТЕШКИ ЦИЉ	Развијати одрживу и конкурентну локалну економију
ПРИОРИТЕТ	Развој привредне структуре
Парцијални циљеви	Индикатори
1. Креирање мера и олакшица	Пораст запослености и животног стандарда; развој привредне структуре
2. Доследна примена позитивних законских мера и прописа	Унапређење друштвено-економског амбијента и доследна примена легислативе
3. Стварање повољног амбијента за привлачење инвестиција	Брже остваривање права грађана, реализација инвестиција
4. Развој индустријских зона са	Пораст запослености и животног

⁵⁸ http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

комплетном инфраструктуром	стандарда; израда технолошког парка
5. Укидање неких од постојећих и/ или смањење административних процедура	Побољшање административних услова за пословање привредних субјеката
6. Интензивне промотивне активности	Унапређење рада бизнис-инкубатора; добра аналитичка основа за управљање развојем
7. Стимулисање иновација применљивих у привреди и подршка иноваторима	Патенти, пројекти са израженом иновативном компонентом
8. Развој привред засноване на знању и развој кадрова	Допринос социо-економском развоју, са посебним освртом на младе и њихову афирмацију у локалној заједници
9. Развој сектора малих и средњих предузећа	Унапређење пословања; економски ефекти
10. Јачање јавно-приватног партнерства	Унапређење пословања; економски ефекти

Табела 9 : Стратегија одживог развоја града Врања у области друштвених делатности

ГРАД ВРАЊЕ	СТРАТЕГИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА – друштвене делатности; социјална политика и цивилни сектор	
ВИЗИЈА	Град Врање као одговорна локална самоуправа која обезбеђује једнаке шансе и могућности за све	
СТРАТЕШКИ ЦИЉ	Развијен систем локалних услуга и социјалне заштите у функцији задовољења потреба грађана	
ПРИОРИТЕТ	Побољшање сарадње између институција социјалне заштите	
Парцијални циљеви	Индикатори	
1. Јачање капацитета институција социјалне и здравствене заштите	Квалитетније и боље пружање услуга корисницима	
2. Спровођење медијске кампање од стране релевантних субјеката кроз заједничку координацију активности	Квалитетније и боље пружање услуга корисницима	
3. Протокол о међусекторској сарадњи	Усклађеност радних профила са потребама тржишта и корисника услуга	
4. Уључивање социјално рањивих категорија у јавне редове	Упошљавање и економско снажење социјално рањивих категорија	
5. Реализација програма из области здравства, образовања, културе	Превенција и боља заштита и унапређење квалитета здравствене заштите, образовне делатности и афирмација културе	
6. Друштвена афирмација младих	Мање миграције и „одлив мозгова“	

Табела 10: Стратегија одживог развоја града Врања у области заштите животне средине

ГРАД ВРАЊЕ	СТРАТЕГИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА – заштита животне средине	
ВИЗИЈА	Град Врање као одговорна локална самоуправа која на одговоран и одржив начин управља животном средином	
СТРАТЕШКИ ЦИЉ	Унапређење и заштита животне средине као услова бољег квалитета живота	
ПРИОРИТЕТИ		
Парцијални циљеви	Индикатори	
1. Здрава вода	Хигијенско бактериолошки исправна вода	
2. Чист ваздух	Виши ниво контроле квалитета ваздуха	
3. Незагађено земљиште	Већи удео органски произведених пољопривредних производа	

4.2. РАЗВОЈ ПРИВРЕДНИХ ГРАНА И ОБЛАСТИ ЗАСНОВАН НА КОМПАРАТИВНИМ ПРЕДНОСТИМА У ПРИРОДНОМ БОГАТСТВУ ПРОСТОРА

Град Врање је носилац, иницијатор и регулатор регионалног развоја, на шта указују број становника, насеља, делатности. Основа за развој овог подручја налази се у природно-индустријским потенцијалима у које спадају: геологија, хидрологија, клима, биодиверзитет, заштићена природна добра, земљиште. „Природни ресурси су основа развоја светске индустрије па тиме и сваке земље. Основ развоја сваке земље су сировине у природном стању или производи и полупроизводи који се добијају примарном прерадом сировина.“⁵⁹

Сектори који доприносе развоју индустрије су: друштвени сектор, привредни сектор, комунална инфраструктура, саобраћајна инфраструктура.

Привредом у округу доминирају МСП, будући да је број великих предузећа веома мали. Привреду Врања чине индустрија, рударство, грађевинарство, трговина, пољопривреда и дрвно-прерађивачка и прехранбена индустрија. У Врању послује преко 2.500 предузећа. Инвеститорима стоје на располагању индустријске зоне, регулисане планским документима, опремљене инфраструктуром. Међу инвеститорима који су већ ту и уживају у повољном пословном окружењу овог града су Геокс, Дитре Италиа, Бритиш Американ тобако, Симпо, Санч, Младеновић Д. О. О., Кенда Фарбен, Дени Стајл, ОМВ и Хеленик Петролеум.

⁵⁹ Михајловић, Д. *Стратегијско управљање природним ресурсима* Мегатренд универзитет Београд, Факултет за менаџмент, Зајечар, 2013.

4.3. ЕКОНОМСКИ ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВОЈА

4.3.1. Показатељи запослености

Између Првог и Другог светског рата, значај Врања се огледао у чињеници да се налазио у пограничном подручју, тако да је често био седиште државних институција и војни штаб. Тек после Другог светског рата Врање почиње да се развија и постаје индустријски центар. Након Другог светског рата индустријско је средиште, са фабрикама обуће, текстила, металургије и покућства. Индустријски процват Врање је доживело средином шездесетих година прошлог века - отварањем великих система попут Јумка, Симпа, Заваривача, Коштана. У привреди је радило више од 30.000 људи, данас их је тек око 6.000. Крах српске економије, почетак економске деиндустријализације Србије, започео је распадом Југославије и увођењем санкција међународне заједнице. Коштана, некадашњи бренд југословенске обућарске индустрије, више не постоји, а кадрови из те фабрике сада раде у приватним обућарским фирмама и у Компанији Геокс. Слична је ситуација и са Симпом а у најтежем положају су текстилци који су остали делом везани за матични Јумко. У међувремену развиле су се нове фирме у складу са политиком локалне заједнице и извршне власти.

Од великих предузећа у Врању послују „Дуванска индустрија Врање“ АД, затим компанија „Алфа плам“ која је највећи произвођач грејних апарата у земљи и компанија „Симпо“, која представља један од највећих пословних система у земљи са делатношћу производње намештаја. "Грот" ДП Рудник олова и цинка, "Заваривач", Металска индустрија "Јединство", АД Саобраћајно предузеће, "Предузеће за путеве", «Нутрико» Производња сточне хране и домаћег вина итд. Врањска бања представља посебну карактеристику овог краја - термоминералне воде која помаже у лечењу многих обољења као и развоју здравственог туризма.

Пољопривредна производња представља значајан сегмент укупне привредне структуре града Врања. Економске тешкоће у претходном периоду значајно су погоршале стање у пољопривреди и прехрамбеној индустрији целе Републике, а посебно на подручју Пчињског округа. Знатно је ослабљен њихов финансијски потенцијал што је условило напуштање пољопривредне производње и одлазак становника са села. Што се тиче саобраћајне инфраструктуре све општине су савременим коловозом повезане са градом Врањем, административним и економским центром округа.

4.4. РАЗВОЈ ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ ИНИЦИЈАТИВЕ

Развој предузетничке иницијативе је компатибилан са циљевима развоја привреде, како у округу, такои у самом граду Брању.

То се пре свега односи на:

- економско-финансијска консолидација постојећих привредних система
- власничко и пословно реструктурирање,
- економско и рационално експлотисање постојећих ресурса на одржив начин,
- завршетак започетих истраживања природних потенцијала и нова истраживања,
- давања концесија и повезивање са сродним предузећима са ближег подручја, из индустријских центара Србије и у иностранству,
- привлачење слободног капитала (кредитног, акционарског) из домаћих и страних извора, заснивање пословно-финансијске сарадње и кооперантских односа са приватним сектором и лицима на раду у иностранству,
- инвестиције у реконструкцију, модернизацију и заокружење производних програма, процеса и технологије,
- улагања у развој стручних кадрова и подизање квалификационе структуре и знања запослених.

У ИСТРАЖИВАЊЕ РАЗВОЈНИХ ПРОЈЕКТА ПЧИЊСКОГ ОКРУГА И ГРАДА ВРАЊА

5.1. ПРОСТОРНО ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Са подручјем које му гравитира, Врање представља део централне области самог територијалног језгра Балканског полуострва.

Сам централни положај Балканског полуострва и Моравско-вардарској удолини меридијанског орографског правца јесу важни чиниоци развоја града Врања и подручја које му гравитира и то у свим историјским периодима развоја. У оквиру Републике Србије, град Врање се налази се у јужној Србији, скоро у централном делу језгра Пчињског округа. Врање се граничи се са 5 општина Пчињског округа: на северу са општинама Владичин Хан и Сурдулица, на западу са општином Босилеград, на југу са општинама Бујановац и Трговиште, а у североисточном делу и са 3 општине јужне српске покрајине Косово-Косовска Каменица, Ново Брдо и Гњилане.⁶⁰

Врањска котлина која се пружа у дужини од 45 km од Прешева до Владичиног Хана. Просечна ширина котлине је 6 km, али у јужном делу Града Врања котлина је широка и 20 km. У односу на дужину, ширина је релативно мала. Град Врање је смештен у подножју планина Пљачковице (1231 мнв), Крстиловице (1154 мнв), Пржара (731 мнв) и Бориног брда (690 мнв). Врањска котлина је и најзначајнији део ове територије, на шта указује број становника и насеља, делатности и тд. Да ова чињеница није новијег датума указује и то да су овом долином пролазили и стари римски путеви: *Via militaris* и *Via egnacio*. Тај изузетно важан и повољан транзитни положај Врања је задржан до данас јер се кроз котлину правца север - југ пружају пут и пруга. Најближи аеродром је Ниш 110 km.

У оквиру Републике Србије има периферијску географску позицију јер се налази у њеном југоисточном делу. У функционалној организацији простора Републике Србије има истакнуто место као носилац, иницијатор и регулатор регионалног развоја, на шта указују број становника и насеља, делатности и друго. Територија града Врања заузима површину од 860 km², а састоји се из укупно 105 насеља, градских насеља Врање и Врањска Бања и 103 сеоска насеља организованих у 35 месних заједница.

Средиште града је градско насеље Врање. Град се налази у северозападном делу Врањске котлине, на левој обали Јужне Мораве. Смештен је у подножју Пљачковице (1231 m), Крстиловице (1154 m) и Пржара (731 m) и представља економски, административни, здравствени, образовни и културни центар Пчињског округа.

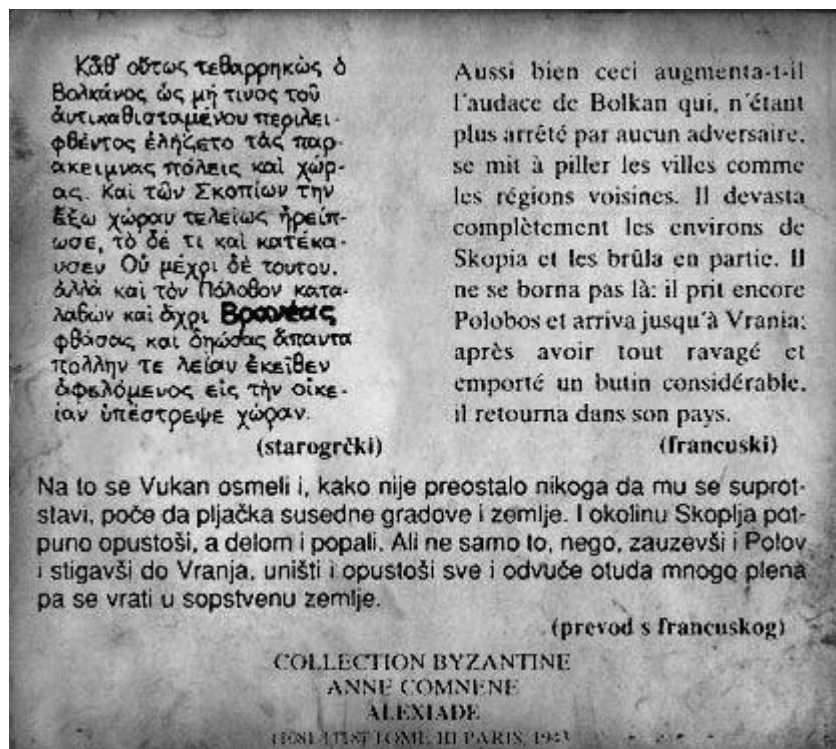
---

⁶⁰ Локални план управљања комуналним отпадом на територији Града Врања - Основни подаци о Граду Врању.

Кроз територију града Врања пролази главни крак Салзбург-Солун паневропског саобраћајног Коридора 10 (К-10), који представља једну од главних европских саобраћајних артерија друмског и железничког саобраћаја. Гранични прелази са Македонијом налазе се на 35 km (Прохор Пчињски) и 48 km (Чукарка), а са са Бугарском 74 km (Стрезимировце) и 115 km (Рибарце).⁶¹

Интересантан је историјски развој града. Претпоставља се да је насеље на чијим темељима је изникло град Врање формирано у време Римљана. Словени су ове просторе насељавали током 6-ог и 7-ог века. Први писани траг о граду Врању оставила је византијска принцеза Ана Комнина. Пишући о владавини свога оца Алексија Комнина, она у књизи „Алексијада“ каже да је рашки жупан Вукан 1093. године у свом освајачком походу стигао у Врање и освојио га. Не задуго, он се пред моћном Византијом морао повући.

Слика 8. Ана Комнина: „Алексијада“, први пут се помиње град Врање

Од Византије Врање је 1193. г преотео велики рашки жупан Стеган Немања и припојио га средњевековној српској држави. Ипак, у састав српске државе Врање је коначно ушло 1207. г када га је освојио Стефан Првовенчани. Градом и околном жупом, господарили су краљ Стефан Дечански и Цар Душан. Турци су освојили Врање 14. јуна 1455. г и господарили све до 31. јануара 1878. г када је варош освојила српска војска под командом генерала Јована Белимарковића. Овај датум се празнује као дан града Врања. У Балканским и два светска рата, Врање је опет било на мети освајача, најчешће бугарских, који су овде починили страшне злочине. Врање је коначно ослобођено 07.09.1944. године. И у својој новијој историји град Врање је

⁶¹ Стратегија одрживог развоја града Врања 2010-2020
http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

суочен са бројним развојним изазовима, али је и претрпео знатне штете услед свих дешавања на простору некадашње Југославије.

Данас, Град Врање своју развојну визију заснива на интегративном процесу и модернизацији. Остваривању визије развоја свакако доприноси изузетан геостратешки положај али и велики развојни потенцијали.

5.2. СТАЊЕ, ПОТЕНЦИЈАЛ И КВАЛИТЕТ ПОСТОЈЕЋИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА ПЧИЊСКОГ ОКРУГА

Према подели на зоне експлоатације металичних минералних сировина подручје Пчињског округа припада Пасјачко - кукавичкој зони, а према подели на рудне рејоне припада Беснокобилско - осоговском рудном рејону. Комплексна геолошка грађа условљава појављивање различитих металичних и неметаличних минералних сировина које се веома мало користе.

5.2.1. Геологија

Геологија Пчињског округа указује на његову позицију унутар две геотектонске јединице: Српско- македонске масе на западу и Карпато-балканида на истоку. Српско македонска маса чини најстарији део копна у Србији, у којем су вертикалним тектонским покретима, настале громадне планине и котлине.⁶²

Основу овог типа рељефа, па тиме и рељефа Пчињског округа чине планине, котлине, клисуре и речне долине. Ове планине протежу се и са десне и са леве стране Јужне Мораве. Планине српско-македонске масе изграђене су од старих стена (гнајс) које су испробијане магматским и метаморфним стенама (гранити, мермер). Због шаховске структуре рељефа (структура где се смењују планине и котлине) реке имају сложене, композитне долине.

Од планина које чине део Српско македонске масе а простиру се на подручју Пчињског округа једна од најзначајнијих је Бесна кобила са највишим врхом од 1.923 m надморске висине. Планина Бесна кобила налази се на око 35 km од града Врања. Састављена је углавном од гранита, а има и оловних руда. Долине у подножју су под шумом, а виши делови су под пашњацима. Северним подножјем пролази пут који повезује Босилеград са долином Јужне Мораве. На јужној падини налази се рудник галенита.

Поред планине Бесна Кобила, на територији Пчињског округа простиру се и планине Варденик, која се налази југозападно од Власинског језера са највишим врхом 1.875 m, и Чемерник, која се налази на десној страни јужне Мораве према Грделичкој клисури, са највишим врхом, Велики Чемерник, надморске висине 1.638 m. Такође са десне стране Јужне Мораве према граници са Бугарском налази се и планина Дукат на тремеђи Србије, Македоније и Бугарске са највишим врхом 1.881 m надморске висине.

⁶² http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/3_5545_REGIONALNI_PLAN_120925_final.pdf

На левој обали Јужне Мораве истиче се планина Кукавица са нај вишим врхом од 1.442 m. Кукавица се налази северно од Врања и јужно од Лесковца, а падине јој се протежу до ових градова. На јужном делу планине, изнад Врања, уздижу се два врха Облик (1.310 m) и Грот (1.327 m). Због својих правилних, купастих, облика ова два врха планине Кукавице се понекад наводе као засебне планине.

Више од 25 % површине планског подручја има надморске висине до 500 m, око 30 % је између 500 и 1.000 m, док је готово половина планинског подручја, око 45 %, на висинама већим од 1.000 m. Терени са нагибима до 5 степени, равнице и благо нагнути терени, заузимају око 10 % планског подручја, док нагнути терени са нагибима 6-12 степени захватају око 18 % подручја.

Значајно нагнути терени, са нагибима 12-32 степени, који припадају групи терена потенцијално угрожених јаком ерозијом, спирањем и клижењем земљишта, често неподесним за изградњу и ратарство, захватају око 60 % подручја, а врло стрми терени, 32-55°, који су изразито угрожени ерозионим процесима и одношењем/кретањем материјала, неподесни за ратарство и изградњу, обухватају око 12 % подручја.

Литице, односно терени са нагибима преко 55 степени, сведени су на мање од 1 %. Поред планина предео Пчињског округа карактеришу и Врањска котлина која се простире од Бујановца до Владичиног Хана и издуженог је облика и Грделичка клисура која се протеже између Врањске и Лесковачке котлине. Грделичка клисура је дубока 550 m, а дуга 30 km.

5.2.2. Хидрографски ресурси

У хидрографском погледу највећи део површинских вода у Пчињском округу чини слив Јужне Мораве. Сама река Јужна Морава је и највећа и најзначајнија река која протиче Пчињским округом. Река Јужна Морава настаје на Скопској Црној Гори, у данашњој Републици Македонији, северно од њене престонице Скопље.

Токови Кључевске и Слатинске реке стварају реку Голема, која, када пређе македонско-српску границу, изнад села Бинач, на Косову, постаје позната као Биначка Морава. Након 49 km Биначка Морава се састаје са Прешевском Моравицом код Бујановца и преосталих 246 km кроз Србију тече као Јужна Морава.

Јужна Морава има значајан потенцијал за производњу електричне енергије, али се она уопште не користи. Велики енергетски систем је саграђен у њеном сливу, на Власини (електране Врла I-IV). Најважнију улогу долина реке има у саобраћају. Она је природни пут за железницу и аутопут Београд-Скопље-Солун. 63

⁶³ http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/3_5545_REGIONALNI_PLAN_120925_final.pdf

Слика 9. Слив Јужне Мораве

Извор: Регионални план управљања отпадом за Пчињски округ 2013-2023.

Јужна Морава има 157 притока од којих су у Пчињском округу најважније: десне притоке Врла и Власина и лева притока Ветерница. Река Власина једна је од највећих десних притока Јужне Мораве у Пчињском округу. Извор је испод бране Власинског језера, а најважније притоке су јој: Лужница, Тегошница и Пуста река. Дужина Власине је око 70 km после којих се она као десна притока улива у Јужну Мораву, 10 km низводно од Власотинца.

Због свог планинског окружења, а и због мањка индустријских загађивача Власина се рачуна у једну од најчистијих река Србије. На пролеће, услед отапања снега у планинском пределу, који окружује корито реке Власине, долази чешће до повећаног водостаја. У кишним периодима током целе године догађа се да се Власина на неким местима излије.

Река Врла такође спада у веће десне притоке реке Јужне Мораве у Пчињском округу. Извори јој се налазе на планинама Варденику и Чемернику. У подножју, у клисури између Варденика и Чемерника, саграђене су четири хидроелектране (Врла I-IV), које користе воду Власинског језера за покретање турбина. Врла I се налази испод земље, у унутрашњости Чемерника, а Врла IV у насељу Сува Морава, изнад Владичиног Хана.

Река Врла протиче кроз Сурдулицу и улива се у Јужну Мораву у Владичином Хану. Због близине својих извора Власини и Власинском језеру рачуна се често у Хидроенергетски систем "Власина" који чине акумулације Власинско језеро и Лисина, са системом канала и тунела којима се доводи вода у Власинско језеро, и четири хидроцентрале "Врла (I - IV)".

Власинско језеро је највише и једно од највећих вештачких језера у Србији. Налази се на надморској висини од 1.213 m на територији општине Сурдулица

окожуено планинама Плана (Грамада), Варденик и Чемерник. Заузима површину од 15 km и има дубину од 35 m. Језеро је због природних лепота изузетно је значајно и са аспекта развоја туризма.

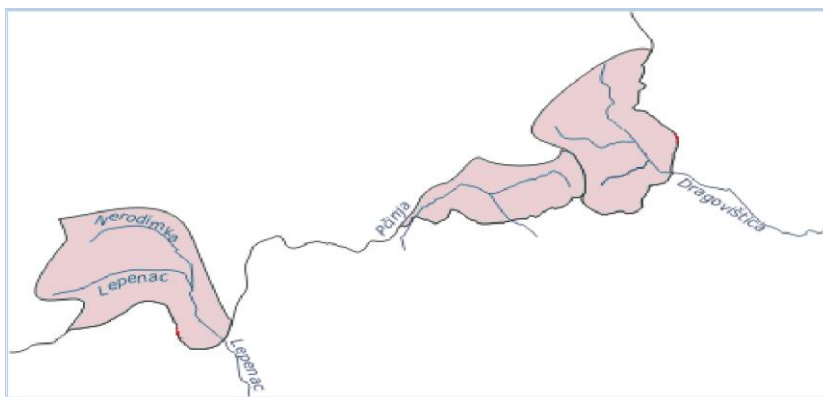
Слика 10. Власинско језеро

Извор: Регионални план управљања отпадом за Пчињски округ 2013-2023.

У леве притоке Јужне Мораве спада река Ветерница која извире у селу Дреновац у Пољаници (северни, брдско-планински део територије града Врање), а настаје од Језерског и Манастирског потока. Својим током дели Пољаницу на два дела правцем север - југ. Дугачка је 75 km, а површина слива износи 515 km². Ветерница има веома колебљив водостај. С пролећа веома набуја, а лети скоро пресуши.

Слика 11. Егејски слив у Србији

Извор: Регионални план управљања отпадом за Пчињски округ 2013-2023.

Река Пчиња, по којој је и округ добио име, представља најзначајнију реку која спада у Егејски слив. Река је дуга 128 km и тече кроз Србију, а већим делом кроз Републику Македонију. Њен слив покрива површину од 3.140 km² (1.247 km² у Србији и 1.893 km² у Македонији). Река настаје од неколико потока на западној

паднини планине Дукат код села Радовница, одакле даље тече на запад под именом Трипушница.

Долина реке чини микро регион са центром у Трговишту, где се у Трипушницу са југа улива Лесничка река, одакле река тече даље на запад под именом Пчиња. Пчиња потом тече на запад северно од Широке планине. Код села Шајинце прима десну притоку Корућицу и наставља на југ уском долином између планина Рујен и Козјак.

У овој долини се налази село и манастир Прохор Пчињски. Недалеко одатле, после 45 km тока кроз Србију, река прелази у Македонију. Све веће притоке Пчиње су у Македонији. Друга значајна река која тече кроз Пчињски округ а припада Егејском сливу је река Драговиштица која је дуга 115 km и протиче кроз Србију и Бугарску. Река настаје од Божичке и Љубатске реке, код Босилеграда. После 52 km тока напушта Србију и тече 63 km кроз Бугарску до ушћа у Струму.

Водни ресурси у Пчињском округу су временски врло неравномерни, што се очитује великим разликама између малих и великих вода. Поред неповољних водних режима већина водотока има бујични карактер (посебно леве притоке Јужне Мораве, које често лети и пресушују), са израженим краткотрајним поводњима током којих протекне преко 50 % укупног годишњег протока, након чега наступе дуги периоди маловођа, са изразито малим протоцима, који нису довољни за водопривредно коришћење и основне еколошке функције водотока.

Коефицијенти варијације годишњих протока и аутокорељације указују на феномен узаостпог нагомилавања водних и сушних година. Стање квалитета вода је у горњим токовима Бањске реке, Ветернице, Врле, Пчиње (као извориштима републичког ранга) већим делом добро (I/II класа).

Квалитет осталих вода је у знатно лошијим класама (посебно Јужне Мораве, на потезу од Ристовца до Владичиног Хана и Грделице, као и Ветернице, Драговиштице и др., низводно од већих насеља која немају постројења за пречишћавање отпадних вода). Хидролошке појаве од важности са медицинског, рекреативно-туристичког и привредног аспекта представљају изворишта минералних и термоминералних вода Врањске бање (74-96 °C, 80 l/s) и Бујановачке бање (18-43 °C, 10 l/s).

5.2.3. Климатске одлике

На подручју Пчињског округа заступљена је умерено континентална клима са извесним специфичностима. Просечна годишња температура је 12,4 °C, просечан ваздушни притисак 966,2, а релативна влажност ваздуха 68 %. Одлике климе у великој мери условљене су општим географским положајем планског подручја.

Средње годишње температуре ваздуха у долини Јужне Мораве (осматране на метеоролошкој станици у Врању - 458 m н.в.) износе 10,7 односно 10,8°C, у Босилеграду (830 m) 8,6°C, на Власини (1.190 m) 5,6°C, а на Кукавици (1.250 m) 6,5°C. Најхладнији месец је јануар, а најтоплији јул на свим станицама, осим на Кукавици где је средњи месечни максимум у августу.

Просечне годишње суме падавина крећу се од 610-630 mm у долини Мораве, преко 840 mm на Власини до 940 mm на Кукавици. Максимум падавина је у периоду мај - јун, а минимум у периоду септембар - октобар.⁶⁴ Просечено трајање снежног покривача већег од 1 cm је у долини Мораве 38-43 дана, на Кукавици 97 дана, док је на Власини 111 дана. Подручје власинске висоравни има оштрију климу него што је то карактеристично за терене те надморске висине, као и веће количине падавина и дуже трајање снежног покривача, без обзира на југоисточни положај у односу на територију Републике Србије.

Табела 11. Средње месечне годишње и екстремне вредности у периоду од 1981/2010- . за синоптичку Станицу Врање

	јан	фев	мар	апр	мај	јун	јул	авг	сеп	окт	нов	дец	год.
ТЕМПЕРАТУРА °C													
Средња максимална	4,2	6,8	12,2	17,3	22,5	26,1	28,7	29,1	24,2	18,4	10,8	5,1	17,1
Средња минимална	-3,6	-2,6	1,1	5,0	9,4	12,6	14,1	14,1	10,3	6,2	1,5	-2,1	5,5
Нормална вредност	-0,1	1,8	6,4	11,2	16,0	19,5	21,6	21,6	16,9	11,8	5,7	1,2	11,1
Апсолутни максимум	17,9	22,4	26,3	31,5	33,3	37,9	41,6	39,6	35,6	30,6	26,1	18,7	41,6
Апсолутни минимум	-25,0	-22,0	-13,0	-6,6	0,2	3,8	5,6	4,7	1,0	-7,0	-12,1	-18,0	-25,0
Ср. бр. мразних дана	24	19	12	2	0	0	0	0	0	3	11	20	91
Ср. бр. тропских дана	0	0	0	0	1	6	12	14	3	0	0	0	36
РЕЛАТИВНА ВЛАГА (%)													
Просек	81	75	67	64	65	65	61	60	67	73	79	83	70
ТРАЈАЊЕ СИЈАЊА СУНЦА													
Просек	73,8	100,7	151,3	176,2	230,5	274,3	316,1	294,8	209,8	153,4	87,5	55,5	2123,9
Број ведрих дана	3	4	4	4	3	6	11	12	8	6	3	3	67
Број облачних дана	15	12	10	9	7	4	2	3	5	8	12	17	104
ПАДАВИНЕ (mm)													
Ср. месечна сума	35,4	38,3	38,2	52,0	56,3	63,2	44,7	43,2	46,7	52,4	57,4	50,5	578,3
Мах. дневна сума	39,2	29,7	37,3	30,5	37,8	66,4	44,3	41,2	41,7	51,5	72,2	36,1	72,2
Ср. бр. дана $\geq$ 0.1 mm	12	12	12	12	13	10	8	7	9	9	12	14	131
Ср. бр. дана $\geq$ 10.0 mm	1	1	1	2	2	2	1	2	2	2	2	1	18
ПОЈАВЕ (број дана са...)													
снегом	10	9	6	1	0	0	0	0	0	0	4	9	39
снежним покривачем	13	10	3	1	0	0	0	0	0	0	3	9	40
маглом	8	5	2	2	4	3	2	3	6	11	10	10	65
градом	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Извор: РХМЗ, метеорологија / климатологија / нормале

Главне одлике климе Врања су неједнако трајање годишњих доба, умерено хладне зиме, углавном топла пролећа, дуга и топла лета и топлије јесени од пролећа. Рељеф урбаног Врања главни је климатски фактор који одређује главна микроклиматска својства.

⁶⁴ http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/3_5545_REGIONALNI_PLAN_120925_final.pdf

Тако, пролеће у нижим - јужним, југоисточним и источним деловима почиње раније у односу на више периферијске делове. У планинском залеђу пролеће се скоро не јавља, јер се из зиме прелази у лето. Основни климатски показатељи мењају се са променом рељефа - са порастом висине температура опада, расте влажност, облачност, падавине, притисак је нижи, уопштено услови постају лошији за живот људи.

Температура ваздуха у Врању мења се спорије од зиме ка лету у односу на период лето-зима. Средња годишња температура ваздуха је 10,9°C. Најхладнији месец је јануар са просечном температуром ваздуха од -0,7°C, а најтоплији август са 21,6°C. Средња температура у пролеће износи 13,5°C, у лето 20,4°C, у јесен 11,6°C и у зиму 0,5°C.

Влажност ваздуха има највећу просечну вредност у јануару (86,1%), а најмању у августу (60,3%). Овај приказ указује на влажност која је усклађена са годишњим температурним токовима. По карактеристикама годишњег кретања релативне влажности ваздуха клима Врања је умерено влажна. Просечна влажност ваздуха је 71,7(%)

Облачност је покривеност неба облацима. Она има највећу вредност у јануару када износи 7,7 десетина, а најмању у августу 3 десетине покривености неба. Зима има највећу облачност а лето најмању. Просечао облачних дана је 118,7.

Падавине, њихова годишња сума и распоред, представљају значајан метеоролошки елемент. Годишња количина падавина износи 614 мм или 614 L на м² површине. Највише падавина излучи се у новембру и јуну, а најмање у августу и јануару.

Магла и сумаглице у Врању јављају се већом или мањом учесталошћу током целе године. Учесталост магле већа је у нижим у односу на делове урбаног ареала са већом апсолутном висином. Највећа учесталост је у децембру, а најмања у септембру, априлу и јуну. Од годишњих доба највећа учесталост дана са маглом је зими, знатно мања током јесени, а најмања лети и у пролеће. Просечан број дана са маглом годишње је 50,3.

Ветрови у Врању јављају се као резултат вертикалних температурних разлика, рељефног склопа и разлика у ваздушном притиску шире територије града. Учесталост тишина износи 222 промила. Највећу фреквенцију имају североисточни (NE), источни (E), западни (W) и југозападни (SW) ветар, а најмању југоисточни (SE) и јужни (S) ветар.

Инсолација је сума сунчаних сати (2221 h/год). Најсунчанији месец је јули а најмање сунчан децембар. Суме годишњих температура износе око 3350°C, што је довољно чак и за гајење суптропских и медитеранских култура, дуван, смоква, лимун, бадем, кестен и др.

Ваздушни притисак је у оквирима нормале 722 mm/hg за ову географску ширину и надморску висину. Нормално опада са порастом висине.

Табела 12. Климатски показатељи

<i>ТЕМПЕРАТУРА</i>		
Просечна температура ваздуха	јануар	-0,7 (°C)
Просечна температура ваздуха		20,7(°C)
Просечна температура ваздуха	годишња	20,7(°C)
Средњи број мразних дана	годишње	88,7
Средњи број тропских дана	годишње	24,2
<i>ВЛАЖНОСТ ВАЗДУХА</i>		
Просечна влажност ваздуха	годишња	71,7(%)
<i>ТРАЈАЊЕ СИЈАЊА СУНЦА</i>		
Просечан број ведрих дана	годишње	66,8
Просечан број облачних дана	годишње	118,7
<i>ПАДАВИНЕ</i>		
Просечна количина падавина	годишње	614 (mm)
<i>ПОЈАВЕ</i>		
Просечан број дана са снегом	годишње	40,2
Просечан број дана са снежним покривачем	годишње	43,2
Просечан број дана са маглом	годишње	50,3
Просечан број дана са градом	годишње	1,4

Извор: РХМЗС-метеорологија-климатологија-нормале, новембар 2009. година

5.2.4. Биодиверзитет

Подручје Пчињског округа карактерише изузетан биодиверзитет и аутохтони биосистеми. Укупна површина Пчињског шумског подручја износи 1.363,66 ha што представља око 39 % од укупне површине округа.

Шумско подручје се састоји од: државних шума и шумских земљишта у 21 газдинској јединици, затим државних шума којима газдују предузећа за газдовање шумама и општине, а које нису обухваћене газдинским јединицама, и од приватних шума.

Пчињским шумским подручјем газдује ЈП "Србијашуме" преко своје организационе јединице Шумског газдинства "Врање"- Врање, а ово преко својих шумских управа: Врање, Владичин Хан, Сурдулица, Босилеград, Бујановац и Прешево.⁶⁵

⁶⁵ http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/3_5545_REGIONALNI_PLAN_120925_final.pdf

Табела 13. Структура Шумског подручја Пчињског округа

Шумско подручје Пчињског округа	Структура	Субјект управља ња	Субјект газдовања	Шумске управе
Однос обраслих и необраслих површина 85,5% - 14,5% - очуване састојине 58,8%, разређене 19,3%, девастиране 21,9%	21 ГЈ (државне шуме и шумско земљиште), просечна V 140 m^3/ha , просечна текући V прираста 3,2 m^3/ha (доминантно буква 81,2%)	ЈП „Србија шуме“	Шумско газдинство „Врање“ Врање (орг. јединица „Србијашуме“)	Врање, Владичин Хан, Сурдулица, Босилеград, Бујановац и Прешево
	Неуређене државне шуме ван Газдинских јединица (ГЈ)		Предузећа за газдовање шумама и локалне самоуправе	
	Приватне шуме ван ГЈ		Предузећа за газдовање шумама и приватници	

Извор: Регионални просторни план општина Јужног Поморавља до 2021. године

Стање шума има следеће карактеристике:

- ✓ Станишни услови су повољни за развој аутохтоних врста дрвећа (посебно букве, граба и хрстова) са приоритетно производно-заштитном функцијом;
- ✓ Однос обраслих и необраслих површина се погоршава ако се необраслим површинама додају такође непродуктивне површине под шикарама и шибљацима које заузимају око 3,8 % површине Пчињског шумског подручја.

Опште карактеристике флоре и вегетације, велика разноврсност и специфичност биљног света клисуре Пчиње условљена је њеним геолошким, геоморфолошким, педолошким, хидролошким и осталим природним карактеристикама. Клисуре представља сложену средину која се састоји од великог броја станишта на којима се развија сложена и разноврсна вегетација.

У општем смислу, шумску вегетацију клисуре Пчиње можемо груписати у три вегетацијска висинска подручја / зоне:

- ✓ Термофилно брдско подручје ксеротермних хрстових шума;
- ✓ Прелазно подручје термомезофилних (китњакових) шума и
- ✓ Мезофилно подручје букових шума.

На стаништима са нешто екстремнијим условима развијени су шибљаци грабића и руја и често представљају трајне стадијуме.

Слика 12. Лептир са Власине

Извор: Регионални план управљања отпадом за Пчињски округ 2013-2023.

5.2.5. Заштићена природна добра

На територији Пчињског округа, релативно мали број природних вредности је стављен под заштиту државе. Заштићено је свега пет природних добара укупне површине 14.794 ха, што износи тек око 4 % од укупне површине региона, док је под првим степеном заштите око 0,03 % територије округа.⁶⁶

---

⁶⁶ http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/3_5545_REGIONALNI_PLAN_120925_final.pdf

Табела 14. Преглед заштићених природних добара на територији Пчињског округа

Назив и врста заштићеног природног добра	Општина и површина у ha	Категорија	Степен заштите и површина у(ha)	Година заштите	Законски основ и врста акта
Резерват природе „Јарешник“	Босилеград 3 ha	Трећа категорија (значајно природно добро)	I степен 3 ha	1961.	Закон о заштити природе, Решење завода за заштиту природе
Резерват природе „Кукавица“	Владичин Хан 78 ha	Трећа категорија (значајно природно добро)	I степен 78 ha	1980.	Закон о заштити природе, Решење Општине
Долина реке Пчиње	Бујановац 2.485 ha	Прва категорија од изузетног значаја	II степен 2.485 ha	1996. 2003.	Закон о заштити природе, Уредба Владе
Власина	Црна Трава 513 ha, Сурдулица 12.228 ha, Укупно 12.741 ha	Прва категорија од изузетног значаја	I степен- 10 ha II степен -4.354 ha III степен-8.387 ha	2006.	Закон о заштити природе, Уредба Владе
Стабло црног бора у Петковској махали села Црноштице, Босилеград	Босилеград	Трећа категорија (значајно природно добро)	II степен	1961.	Закон о заштити природе, Решење Завода за заштиту природе

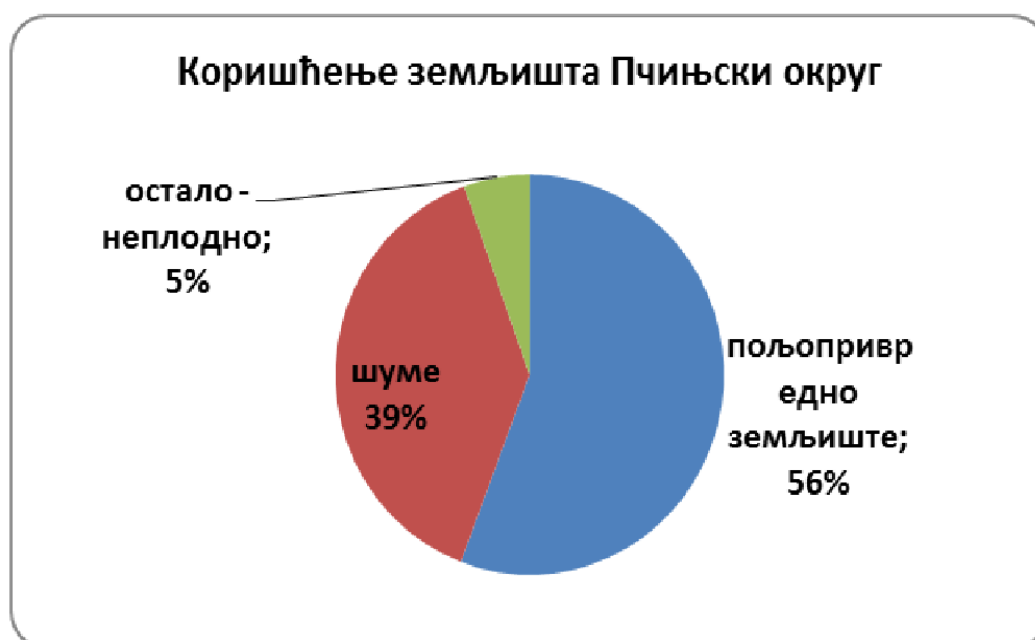
Извор: Републички завод за заштиту природе, Регистар заштићених природних добара

5.2.6. Земљиште

Педолошки покривач на територији Пчињског округа је веома разноврстан с обзиром на хетерогени литолошки састав, висинску диференцираност, нагибе терена и просторну варијабилност климатских одлика. У погледу распрострањења, преовлађују ранкери, и то на метаморфитима (мање на еруптивима), затим кисела смеђа земљишта (дистрични камбисол) која су везана за све типове стена, при чему су највише заступљена на геолошкој подлози изграђеној од метаморфних и магматских стена. У зони побрђа развијена су еутрична смеђа земљишта развијена су у зони побрђа. Значајно је и учешће смоница, превасходно у нижим деловима подручја и на простору некадашњих језерских басена, док су у долиним равнима Јужне Мораве и већих притока присутни различити варијетети алувијалних земљишта.

Доминарају земљишта средњег бонитета (од треће до пете бонитетне класе), погодна за ратарство и воћарство, док је висок проценат земљишта ниског бонитета (од шесте до осме бонитетне класе) са потпуном неподесношћу или веома озбиљним ограничењима коришћења за друге намене осим за сточарство (ливаде, пашњаци) и гајење шума. Поједини делови подручја, посебно Гределичка клисура, као и делови долина Пчиње, Пусте реке, Јабланице и Власине били су пре 5-6 деценија изложени процесима ексцесивне и јаке ерозије. Ти процеси показују тренд смиривања у последње 3-4 деценије, али је латентно присутна опасност њиховог разбуктавања у случају неправилног опхођења са травним и шумским покривачем, односно неадекватне обраде земљишта или непажљиве изградње саобраћајница и других објеката. У погледу коришћења земљишта, од укупне површине, највећи проценат одлази на пољопривредно земљиште, око 56 %, док шуме чине 39 % укупне површине округа.

Графикон 3. Коришћење земљишта у Пчињском округу

Извор: Регионални план управљања отпадом за Пчињски округ 2013-2023.

Земљиште на подручју Пчињског округа деградирано је услед: рада топлана, непланске и неконтролисане експлоатације минералних сировина (оштећење земљишта коповима, акумулацијама јаловине), одрона и клижења. На посматраном подручју јавља се и загађење земљишта око рудника, најчешће једињењима сумпора, угљоводоницима и сл.⁶⁷ Посебан проблем представљају несанитарне, дивље депоније које контаминирају земљиште. Проблем представља и нерационално коришћење плодног пољопривредног земљишта, неконтролисана и прекомерна коришћења агрохемијских средстава, нерационална употреба пестицида и вештачких ђубрива, непостојање система праћења квалитета земљишта и сл.

⁶⁷http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/3_5545_REGIONALNI_PLAN_120925_final.pdf

5.3. ДЕМОГРАФСКИ ФАКТОРИ

Попис становништва, домаћинстава и станова представља најобимније и најкомплексније статистичко истраживање којим се у редовним временским интервалима прикупљају подаци о укупном броју и територијалном размештају основних јединица пописа (лице, домаћинство и стан), као и подаци о свим њиховим битним обележјима.

Попис је једино статистичко истраживање којим се утврђује нумерички оквир популације, од најнижег територијалног нивоа до нивоа државе, што представља основ за ефикасно планирање и развој економске, социјалне, популационе, аграрне и друге политике, али и административних активности и научног истраживања.⁶⁸

Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године (у даљем тексту: Попис) спроведен је на основу Закона о попису становништва, домаћинстава и станова 2011. (у даљем тексту: Закон о попису), којим се уређују садржај, припрема, организација и имплементација Пописа, обавезе и дужности државних и других учесника у Попису, казнене одредбе, период пописивања, обрада, чување и објављивање резултата, као и начин финансирања Пописа.

Табела 15. Укупно пописана лица, укупан број становника према Пописима 2011. и 2002. и укупан број домаћинстава и станова

	Укупно пописана лица	Укупан број становника		Апсолутни пораст-пад 2011-2002	Индекс 2002 = 100	Укупан број домаћинстава	Укупан број станова
	<i>Total enumerated persons 2011 – 2002</i>	<i>Total number of population</i>		<i>Absolute increase-decrease 2011-2002</i>	<i>Index 2002=100</i>	<i>Total number of households</i>	<i>Total number of dwellings</i>
Пчињска област	164 996	158 717	227 690	-68 973	69,7	49 976	70 375
<i>Град Врање</i>	85 802	82 782	87 288	-4 506	94,8	25 701	32 040
<i>Врање</i>	75 933	73 219	76 239	-3 020	96,0	22 691	

Извор-Републички завод за статистику;

⁶⁸Попис становништва, домаћинстава и станова у Р. Србији 2011, http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi_rezultati.pdf

5.3.1. Становништво образовање

Становништво једне географске територије представља скуп људи који живе на њој. Статистиком становништва се мере промене њеног броја у простору и времену. Најчешће коришћена статистика становништва је Број становника. Опис становништва се може вршити на више начина: Описним варијаблама (просечна висина, старосна, полна, образовна структура и слично), што се може видети у наредним табелама.

Образовни систем Републике Србије у целини треба да има за циљ да квалитетно и ефикасно образује становништво у складу са исказаним или препознатим развојним опредељењима и да одговори на образовне потребе сваког становника и његовог живота. Образовни систем има улогу кључног развојног фактора привредног и индустријског развоја, јер је квалитетно образована популација Србије је прави ресурс како за ваљано коришћење природних и других наслеђених ресурса Републике Србије, као и за развој нових, пре свега оних који ће се заснивати на напретку нових и савремених технологија пре свега у сфери привредног и индустријског напретка земље као основ бољег животног стандарда.

Према попис становништва и поређења у периоду од 2002 године и са најновијим пописом из 2011 године, може се уочити у наредним табелама ниво опадања броја становника, како у граду Врању тако и у Пчињском округу. Извршеним пописом укупно пописаних лица у Врању (85.802), укупан број становника – 2002 године био је (87.288), пописом из 2011 године, укупан број становника је (82.782).

Овде можемо доћи до закључка да је апсолутни пораз тј пад броја становника у односу на 2002, према попису из 2011 чак мањи за (4.506) становника. У наредним табелама приказана је површина Пчињског округа и града Врања, пољопривредна површина Пчињског округа и града Врања, број насеља у региону и у самом граду, стање становника према најновијем попису, број катастарских општина, број регистрованих месних заједница као и месне канцеларије у округу и самом граду.

Табела 16. Опити подаци ⁶⁹

Регион Област Град – општина	Површина ¹⁾ , km ²	Пољо- привредна површина, %	Број насеља	Становништво ²⁾ , стање 30.06.2010.		Ката- старске општине ¹⁾	Регистро- ване месне заједни- це ³⁾	Месне канцела- рије ³⁾
				укупно	на 1 km ²			
Пчињска област	3526	54,3	363	227554	65	365	202	61
Град Врање	860	50,7	105	86451	101	107	33	21
Врање	594		84	...	...	86	33	21

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”

⁶⁹ <http://marketing-pr.fon.rs/webroot/uploads/Gradovi%20i%20opstine%202011%20G20112005.pdf>

- 1) Подаци су преузети од Републичког геодетског завода.
- 2) Процена
- 3) Подаци су преузети из Регистра јединица разврставања са стањем 31.12.2009. године, осим за АП Косово и Метохија (стање 31.12.1998).
- 4) Обухваћено је и насеље Ниш, које се простира на више градских општина града Ниша.

На територији града Врања и у Пчињском округу различито се крећу процене броја становника у периоду од 1991-2010 године. У Пчињском округу 1991 године било је 215 014 становника, затим 2005 године пораст броја становника на 229 707 становника, да би број становника опао према најновијем попису из 2011 године на 227 554 становника.

На територији града Врања према попису из 1991 године број становника је износио 85 398, 2004 године бележи се повећање броја становника на територији града на 87 234, да би према најновијем попису из 2011 године број становника опао на 86 451. Разлози и оправдања могу бити различити пре свега лоша економска ситуација и транзиција која је погодила читаву земљу а пре свега најсиромашнији део земље Југ Србије.

У наредној табели дат је приказ о процени броја становника према најновијем попису из 2011 године, на дан 30.06.2010. године, где се такође може уочити тенденција смањења броја становника, како на територији града тако и у региону.

Табела 17. Процењен број становника стање 30.06.2010.

Регион Област Град – општина	1991	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Пчињска област	215014	229361	229707	229596	229200	228704	228254	227554
Град Врање	85398	87234	87215	87174	87095	86950	86753	86451

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”

Промене у структури становништва резултат су деловања фактора који утичу на укупно кретање становништва на одређеном простору.

Табела 18. Становништво према старости и полу по попису 2002.

Регион Област Град – општина	Пол	Укупно	0–4 год.	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Пчињска област	С	227690	14583	16970	17452	17224	16032	15929	16147	15566	15373	15404
	М	113552	7520	8813	8931	8902	8263	8092	8200	8019	7946	8003
	Ж	114138	7063	8157	8521	8322	7769	7837	7947	7547	7427	7401
Град Врање	С	87288	4733	5413	5949	6284	6335	6195	6119	6157	6415	6851
	М	43419	2461	2795	3027	3208	3192	3189	3139	3159	3275	3548
	Ж	43869	2272	2618	2922	3076	3143	3006	2980	2998	3140	3303

50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85-89	90-94	95 и више год.	Непо- знато	Пол	Регион Област Град – Општина
13318	10352	11224	11605	9044	5289	2257	718	276	73	2854	с	Пчињска област Град Врање
6672	5055	5335	5232	3985	2002	902	279	105	37	1259	м	
6646	5297	5889	6373	5059	3287	1355	439	171	36	1595	ж	
6140	4271	4511	4651	3393	2061	785	236	92	22	675	с	
3113	2134	2154	2083	1466	767	284	93	34	11	287	м	
3027	2137	2357	2568	1927	1294	501	143	58	11	388	ж	

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”

Посматрано по општинама уочава се смањење удела младог и повећање удела старог становништва у укупној популацији. Становништво млађег узраста се све више усмерава ка изласку из земље или проналазе себе и веће градове у земљи.

Анализа становништва према школској спреми врши се према завршеној школи.

Табела 19. Удео становника са завршеном средњом, вишом и високом школом⁷⁰

Год	Укупно становништво		Становни штво са средњом школом		Становни штво са вишом школом		Становни штво са високом школом		Учешће становни штваса средњом школом (%)		Учешће становни штваса вишом школом (%)		Учешће становни штваса са високом школом (%)	
	Град	РС	Град	РС	Град	РС	Град	РС	Град	РС	Град	РС	Град	РС
По попису 2002	87.288	7.498.001	24.842	3.081.678	2.594	337.410	3.767	487.370	34,89	41,1	3,64	4,5	5,29	6,5

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”

Укупан удео становништва града Врања према најновијем попису износио је 87.288 становника.

Према подацима пописа удео лица са завршеном средњом школом износи 24.842 становника, са вишом школом износи 2.594, са високом школом 3.767 становника. У наредном периоду се очекује повећање броја образовног кадра са високом квалификационом структуром становништва.

⁷⁰ <http://marketing-pr.fon.rs/webroot/uploads/Gradovi%20i%20opstine%202011%20G20112005.pdf>

Табела 20. Запослени, 2010⁷¹. Годишњи просек^{1)хиљ.}

Регион Област Град – општина	Запослени ²⁾		Запослени у правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге и друге организације) ³⁾	Приватни предузетници (лица која самостално обављају делатност) и запослени код њих	Број запослених на 1000 становника	
	укупно	од тога: жене, %			укупно	Запослени у правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге и друге организације)
Пчињска област	37	38,8	30	7	164	132
Град Врање	19	42,6	17	2	219	194

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”

1) Годишњи просек израчунат је на бази два стања: 31.03. и 30.09.

2) Обухваћени су запослени у правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге и друге организације) приватни предузетници (лица која самостално обављају делатност) и запослени код њих.

3) Укључени су и запослени у малим привредним друштвима (до 50 запослених), који нису обухваћени редовним полугодишњим истраживањем, а који су добијени оценом из Анкете за допуну полугодишњег истраживања о запосленима.

Табела 21. Запослени¹⁾, по секторима делатности, 2010⁷², Годишњи просек²⁾

Регион Област Град – општина	Укупно	Пољо-привреда, шумарство и водопривреда	Рибарство	Вађење руда и камена	Прерађивачка индустрија	Производња ел. енергије, гаса и воде	Грађевинарство	Трговина на велико и мало, поправка
Пчињска област	30	1	0	0	11	1	1	3
Град Врање	17	0	0	0	7	0	1	2

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”^{хиљ.}

Табела 22. Структура запослених, 2010., Годишњи просек¹⁾

Регион Област Град – општина	Укупно	Запослени у правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге и друге организације) ²⁾							
		свега	пољо-привреда, шумарство и водопривреда	рибарство	вађење руда и камена	прерађивачка индустрија	производња ел. енергије, гаса и воде	грађевинарство	трговина на велико и мало, поправка
Пчињска област	100,0	80,5	2,5	0,0	0,8	29,7	2,6	2,5	7,2
Град Врање	100,0	88,3	2,1	0,0	1,0	36,1	1,9	2,8	8,9

⁷¹ <http://marketing-pr.fon.rs/webroot/uploads/Gradovi%20i%20opstine%202011%20G20112005.pdf>

⁷² Исто

Запослени у правним лицима (привредна друштва, предузећа, установе, задруге и друге организације) ²⁾									Приватни предузетници (лица која самостално обављају делатност) и запослени код њих	Регион Област Град – општина
хотели и ресторани	саобраћај, складиштење и везе	финансијско посредовање	послови секретаријата, изнајмљивање	државна управа и социјално осигурање	образовање	здравствени и социјални	др. комуналне, друштвене и личне услуге			
1,3	4,2	0,5	0,9	4,2	11,5	10,3	2,5	19,5	Пчињска област Град Врање	
1,9	5,1	0,7	1,4	4,6	8,4	11,0	2,3	11,7		

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”

1) Годишњи просек израчунат је на бази два стања: 31.03. и 30.09.

2) Обухваћени су и запослени у малим привредним друштвима (до 50 запослених), који нису обухваћени редовним полугодишњим истраживањем, а који су добијени оценом из Анкете за допуну полугодишњег истраживања о запосленима.

Табела 23. Незапослена лица¹⁾, Стање 31.12.2010.

Регион Област Град – општина	Укупно	Први пут траже запослење		Без квалификација ²⁾		Жене		На 1000 становника
		свега	%	свега	%	свега	%	
Пчињска област	28 610	14 835	51,9	13 600	47,5	15 208	53,2	126
Град Врање	7 702	2 699	35,0	2 733	35,5	4 255	55,2	89

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”

На територији града Врања укупан број незапослених лица тренутно има око 7 702, од тога они који први пут траже посао је 2 699, без квалификације 2 733. На територији града на 1000 становника имамо 89 незапослених. Локална самоуправа и Влада Републике Србије разним пројектима требало би покренути како у граду тако и шире индустријски и привредни развој а самим тим омогућили адекватан пословни амбијент за страна и домаћа улагања и нова радна места.

1) Извор података: Национална служба за запошљавање.

2) Полуквалификовани (приучени) и неквалификовани с нижом стручном спремом.

Табела 24. Просечне зараде¹⁾ без пореза и доприноса, по запосленом јануар-децембар

у РСД

Регион Област Град – општина	2010	2009	2008	2007	2006
Пчињска област	26118	24495	24009	20541	15959
Град Врање	27214	25245	25220	21976	16739

Извор-РЗС “Општине и региони у Републици Србији, 2011.”

База за процену је остварење прихода у 2008.год. и план за 2009.годину. Наведени подаци показују да је Град Врање кредитно способан и до ког нивоа је проценат задуживања могућ.

5.4. ЕКОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ И СТАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

„Компонета одрживог развоја, која се односи на усклађени привредни раст (производњу и потрошњу), указује на потребу за умереним и рационалним коришћењем природних ресурса приликом креирања и коришћења производа за вишенаменску употребу и потрошњу, као и за другим минималним утицајима производа на животну средину.“⁷³

На територији града Врања налази се прва санитарна депонија „Метерис“, једина у Републици Србији. Стављена је у функцију 2002.године, и изграђена по стандардима Европске уније. Корисна површина депоније је 30.670 m², а бруто 62.250 m². Са предвиђених 220 m³ сакупљеног отпада дневно, предвиђен рок трајања депоније је 15 година. „Метерис“ испуњава све прописе и регулативе везане за удаљеност од насељених места. Налази се на 5.825 m од центра Врања и 8.335 m од Врањске Бање. Најближе насеље је удаљено око 380 m, а река Морава 1.6 km.⁷⁴

Надморска висина износи 480 m, што је за 15 m више од надморске висине самог Врања. Ружа ветрова је одговарајућа (Север-Исток) и дувају из правца града и околних насеља. Депонија поседује: систем канала за одвођење површинских вода до базена за пречишћавање, компактор и булдожер за прекривање компактованог отпада слојевима земље, као и савремено опремљену лабораторију за испитивања.

У будућности се треба усмерити на :

- ✓ Рециклажу и редукују отпада
- ✓ Третман за пречишћавање отпадних вода по захтевима Европске уније
- ✓ Превенцију илегалне сече шума
- ✓ Технолошко, едукативно и кадровско јачање капацитета градских комуналних предузећа, служби и одељења одговорних за заштиту животне средине
- ✓ Унапређење система управљања заштитом животне средине уз координисано деловање надлежних институција, локалне самоуправе, грађана.

У претходним годинама Србију су погодиле природне непогоде попут клизишта, пожара, града, земљотреса и поплава. Штете су биле огромне, и с тога велика пажња мора бити посвећена превенцији. „Еколошку кризу све чешиће прате „еколошке катастрофе“, а те катастрофе у највећем броју изазива човек – директно

⁷³ Миахјловић, Д. *Стратегијско управљање природним ресурсима* Факултет за менаџмент, Зајечар, 2013.

⁷⁴ Стратегија одрживог развоја града Врања 2010-2020, http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

или индиректно.⁷⁵ Превенцијом се остварују уштеде које занемарљиве и представљају осигурање, које је неопходно предузети.

Град Врање је и до сада издвајао средства за ове намене из Фонда за противпожарну заштиту и са других позиција буџета. Међутим, у наредним годинама је важно обезбедити веће инвестиције за обнову противпожарног возног парка, постављање хидраната у граду, набавку и сервисирање противпожарних апарата и друге пратеће опреме, уређење склоништа итд. Ширење града узрокује повећани ризик и стратешко опредељење града треба да буде рад на превенцији губитка људских живота, спречавање и минимизирање материјалне штете.

SWOT ANALIZA – еколошких проблема и стања животне средине:

СНАГЕ/ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
1. Људски потенцијал 2. Природна богатства 3. Дobar географски положај 4. Подршка локалне самоуправе 5. Постојање-релевантних институција	1. Недостатак финансијских средстава 2. Ниска еколошка свест 3. Недовољан број запослених у служби за заштиту животне средине 4. Застарела технологија

5.4.1. Индикатори животне средине

5.4.1.1. Квалитет воде

У претходном периоду није вршено систематско испитивање квалитета површинских вода, изузев контроле дела водотока Јужне Мораве који пролази кроз територију града Врања, тако да не располажемо подацима о вредности ЕИБ индекса. Подаци који се односе на реку Јужну Мораву упућују на то да је квалитет воде реке Јужне Мораве незадовољавајући у погледу хемијског статуса, док њен еколошки статус није праћен. За остале воде (текуће и стајаће) није рађена контрола.

⁷⁶

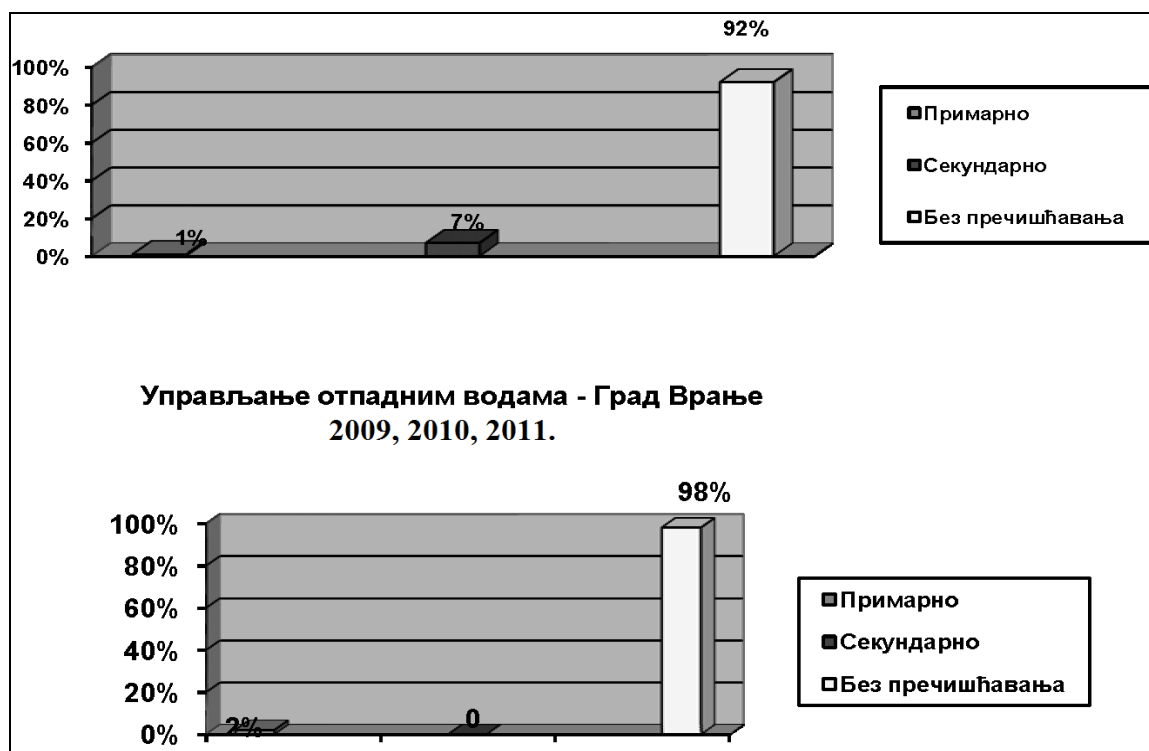
Табела 25. Управљање отпадним водама у градским срединама

Управљање отпадним водама у градским срединама	Примарно	Секундарно	Без пречишћавања
Република Србија 2011.	1%	7%	92%
Град Врање 2009.	2%	0	98%

⁷⁵ Миахјловић, Д. *Стратегијско управљање природним ресурсима* Факултет за менаџмент, Зајечар, 2013., стр. 231

⁷⁶ Стратегија одрживог развоја града Врања 2010-2020, http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

Град Врање 2010.	2%	0	98%
Град Врање 2011.	2%	0	98%

Извор-ЈП „Водовод“ Врање

Проблем отпадних вода још увек није решен, али је израђен Генерални пројекат сакупљања, одвођења и пречишћавања отпадних вода за територију града Врања. У малом обиму је заступљено примарно пречишћавање-третирање индустријских отпадних вода.

Табела 26. Водоснабдевање и испуштање отпадних вода, 2010.⁷⁷

Регион Област Град – општина	Укупне воде за снабдевање ¹⁾ , хиљ. м ³	Испоручене воде за пиће, хиљ. м ³	Укупне испуштене отпадне воде ²⁾ , хиљ. м ³	Испуштене отпадне воде из општина са системом за одвођење отпадних вода, хиљ. м ³	Пречишћене отпадне воде, хиљ. м ³	Број домаћинстава прикључених на водоводну мрежу	Број домаћинстава прикључених на канализациону мрежу
Пчињска област	12288	9765	7704	7704	1009	37618	29638
Град Врање	5280	4138	3310	3310	-	16678	13351
Врање ¹⁰⁾	5280	4138	3310	3310	-	16678	13351

Извор-ЈП „Водовод“ Врање

1) Укупне воде за снабдевање представљају збир испоручених вода и губитака при дистрибуцији, искључујући оне воде које се уступају другима.

⁷⁷ <http://marketing-pr.fon.rs/webroot/uploads/Gradovi%20i%20opstine%202011%20G20112005.pdf>

2) Испуштене отпадне воде чине збир испуштених отпадних вода из општина које поседују системе за одвођење отпадних вода и прорачунате испуштене отпадне воде из општина које немају ове системе.

4) Општине које се снабдевају водом из водозахвата са друге општине, потпуно или делимично.

5) Општине које део захваћене воде уступају другим општинама.

8) ЈКП "Naissus" из Ниша снабдева потрошаче са следећих територија нишких општина: Медијана, Нишка Бања, Палилула, Пантелеј и Црвени крст.

9) Тренутно на територији општине Дољевац не постоји организовано водоснабдевање, али је у току изградња водосистема Бојник-Дољевац као проширење регионалног водосистема Барје из Лесковца.

10) ЈКП "Водовод" Врање снабдева и потрошаче са територије општине Врањска Бања.

5.4.1.2. Загађење ваздуха

На територији града Врања већина привредних субјеката нема постројења за примарно пречишћавање, док секундарно пречишћавање не постоји. Још увек није изграђено постројење за третман отпадних вода за град и сеоска насеља.

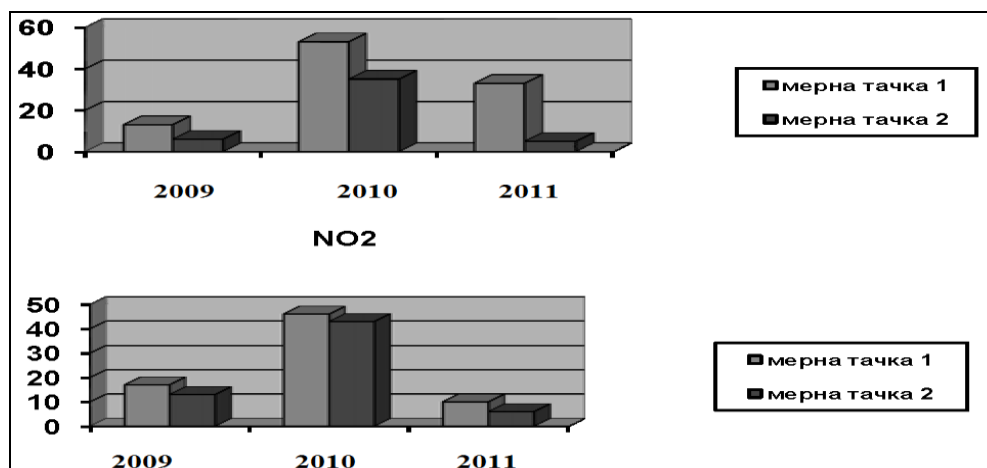
*Табела 27. Број дана са лошим квалитетом ваздуха;
Мерна тачка 1.*

Број дана са лошим квалитетом ваздуха у Врању	2009.	2010.	2011.
SO ₂	13	53	33
NO ₂	17	46	10
Дим-чађ	29	67	23

Мерна тачка 2.

Број дана са лошим квалитетом ваздуха у Врању	2009.	2010.	2011.
SO ₂	6	35	5
NO ₂	13	43	1
Дим-чађ	8	30	6

Извор-Завод за јавно здравље Врање

Извор-Завод за јавно здравље Врање

Овај индикатор не даје стварну слику стања, зато што постоје само 2 мерне тачке у граду које су постављене у складу са прописима, али не и комплетна мрежа контролних тачака која би дала потпуну слику стања. На нашој територији не постоје екстремно велики загађивачи. Примећено је појачано загађење ваздуха у зимском периоду, када је повећана емисија штетних гасова, јер се по процени око 70% становништва града греје на чврсто гориво (дрво и угаљ). Проблем загађења је условљен непостајањем филтера за пречишћавање ваздуха, коришћењем дотрајале опреме (котлова за грејање) и ниским степеном коришћења алтернативних-обновљивих извора енергије.

Табела 28. Заштићене области⁷⁸

Заштићене области	На	%
Република Србија	244.122,81	40%
Град Врање	17.706,00	21,5%

Извор- ЈП „Србија шуме” -ШГ у Врању, www.srbijasume

5.4.1.3. Загађење земљишта

До сада није рађен преглед земљишта у складу са CORINE Land Cover класификацијом. Израдом Просторног плана града Врања и осталих планова нижег реда, биће издефинисане просторне целине, тако да ћемо у наредном периоду имати прецизне податке о њиховој намени и правилима коришћења. Што се тиче изразито загађеног земљишта, треба поменути да је на планини Пљачковица утврђен реон површине 380 m², који је изложен дејству радијације као последице НАТО бомбардовања.

⁷⁸ Стратегија одрживог развоја града Врања 2010-2020, http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

До сада није рађен преглед земљишта у складу са CORINE Land Cover класификацијом. Посебно заштићене области на територији града Врања не постоје. Заштићене су једино површине под шумама, као и подручје на плани Бесној Кобили које је станиште заштићене врсте-белоглавог супа.

По оцени Стручне комисије из Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, за период 1999-2009. године, бонитет флоре и фауне на територији града Врања је изузетан. Постоје оптимални услови за раста и развоја биљног и животињског света, оптимални однос животињског света, богат матични фонд појединих врста, што представља добар развојни потенцијал.

5.4.1.4. Управљање отпадом

Врло често се тај отпад од стране појединаца спаљује. На депонији "Метерис" се не врши спаљивање отпада.⁷⁹

Табела 29. Општински отпад по врсти одлагања

Општински отпад по врсти одлагања	Депонија, v и %	Спаљен отпад, t и %	Рециклиран, t	Процена количине отпада која завршава Без икаквог управљања, %
Град Врање 2009	63.453m ³ 70%	/	70 t	30%
Град Врање 2010	65.095 m ³ 70%	/	72 t	30%
Град Врање 2011	69.931 m ³ 70%	/	94 t	30%

Извор- ЈКП „Комрад“ Врање;

Табела 30. Рециклирани отпад

Рециклирани отпад	Укупно, t	Стакло, t и %	Папир, t и %	Пластика, t и %	Остало, t и %
Град 2009.	70 t	/	60t (85.7%)	Пет 6t (8.57%)	5.73%
Град 2010.	72 t	/	61t (84.72%)	net 8t (11.11%)	4.17%
Град 2011.	94 t	/	74t (78.72%)	Пет 9t (9.58%)	11.7%

Извор-ЈКП „Комрад“ Врање

На територији града Врања налази се депонија „Метерис“ која је стављена је у функцију 2002.године, и у то време је била једина санитарна депонија у Србији, изграђена у складу са свим прописима и стандардима ЕУ. На територији града

⁷⁹ Стратегија одрживог развоја града Врања 2010-2020, http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

Врања тренутно не постоји примарна селекција отпада, већ се селекција врши на самој депонији. 2008 године у граду су постављени је постављени контејнери за ПЕТ амбалажу на фреквентим локацијама, што је довело до тога да је прикупљено 5 тона више пластичне амбалаже него у предходне године.

На депонији „Метерис“ не постоји постројење за рециклажу отпада, тако да процес депоновања и прераде отпада још увек није у потпуности заокружен. Постоји предлог да локална депонија „Метерис“, уз извесно проширењ, добије статус регионалне депоније. Студија изводљивости регионалног управљања отпадом за Пчињски округ је рађена у оквиру МИР2 Програма и активности Центра за развој Јабланичког и Пчињског округа.

5.4.1.5. Утицај енергената на животну средину

Индикатор не даје праву слику стања укупне потрошње енергената за град Врање, јер не постоји могућност систематизоване евиденције о продатим количинама бензина, нафте и гаса на територији града Врања, будући да је реч углавном о приватним дистрибутерима.

Табела 31. Укупна потрошња енергије подељена по врсти горива

Укупна потрошња енергије подељена по врсти горива	Струја (Kwh)	Бензин(t)	Гас (m ³)	Нафта (t)	Дрво (m ³)	Мазут (t)	Угаљ (t)
Република Србија 2011	28.749.000.000	/	/	/	2.246.508	/	/
Град 2009	220.463.479	134.988,92	/	476.308,32	37.917,59	1.804.336	1.129.000
Град 2010	242.261.974	124.085,29	/	504.326,32	40.955,32	2.161.680	1.276.000
Град 2011	238.973.214	123.280,87	50,9	529.295,07	33.877,20	2.340.220	1.092.000

Извор-„Југоисток-а“ д.о.о Ниш "ЕД Врање".

Подаци о потрошњи струје- „ЈУГОИСТОК-а“ д.о.о Ниш "ЕД Врање".

Подаци о потрошњи осталих енергената у надлежности ГУ Врање (школе, МЗ, вртићи)- Служба за јавне набавке ГУ Врање; Подаци ЗЦ Врање-управа ЗЦ-а;

Подаци о потрошњи енергената за потребе централног градског грејања-ЈП „Нови Дом" Врање;

Подаци о продатој количини дрвета за огрев физичким и правним лицима - ЈГТСрбија шуме" - ШГ Врање.

Подаци о потрошњи енергената за потребе производње великих привредних субјеката на територији града - „АЛФА-ПЛАМ“

А.Д. Врање, „КАВИМ Јединство“ д.о.о. Врање и „ДИВ-БАТ“ Врање.

Према подацима ЈП "Нови Дом" Врање, у чијој је надлежности грејање за територију града Врања, само 4% становништва града је прикључено на даљински систем грејања. Топлане су малих капацитета и грађене су углавном за потребе стамбених зграда и пословних објеката, тако да није могуће повећање њихових капацитета.

Проширење капацитета захтева изградњу градске топлане чиме би били створани услови за прикуљчење већег броја корисника на централно грејање. Комплетном гасификацијом града би се омогућило смањење потрошње чврстог горива (дрво и угљ) и мазута, а самим тим и смањењ негативних утицаја на животну средину.

Табела 32. Потрошња обновљиве енергије по изворима

Укупна потрошња енергије подељена по врсти горива	Хидро енергија KWh	Термо соларна енергија KWh	Соларна енергија KWh	Снага ветра, ветрењаче KWh	Биомаса, Kcal	Геотермална енергија m ³
Град Врање 2005.	/	/	/	/	/	2.213.568
Град Врање 2006.	/	/	/	/	/	2.213.568
Град Врање 2007.	/	/	/	/	/	2.213.568

Извор - ЈП „Управа Бање“ Врањска Бања
(количина исцрпљене воде у m³ на годишњем нивоу)

На територији града Врања налази се Врањска Бања која поседује значајне изворе геотермалне енергије. На основу истраживања из 1984. год, утврђено је да је потенцијал свих геотермалних извора близу 100 MW, 126 l/s, температура је од 98-125С°. Због недостатка финансијских средстава, скоро 20 година, није улагано у развој и одржавање постојећег система, тако да је коришћење овог обновљивог извора енергије остало на истом нивоу, а технологија и постојећа опрема су застареле, тако да већи део топле воде неконтролисано отиче у неповрат.

Израдом Студије изводљивости коришћења геотермалних вода, биће дефинисан начин коришћења и могућности употребе геотермалне енергије за производњу електричне енергије и загревање Врањске бање, као и развоја туристичко-рекреативних, лечилишних и осталих привредних капацитета. На територији града Врања не користе се остали обновљиви извори енергије, али

постоје значајни капацитети за коришћење енергије биомасе, соларне енергије и снаге река, кроз изградњу мини-хидроцентрали.

5.5. ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЕКОНОМСКУ И ЕКОЛОШКУ ЕКСПЛОАТАЦИЈУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА У СВРХУ РАЗВОЈА ОКРУГА - ПРИОРИТЕТИ РАЗВОЈА

Основне гране, носиоци развоја индустрије биће пољопривредна и прехранбена индустрија, метална индустрија, дрвно-прерађивачка индустрија, текстилна индустрија.

Приоритети развоја индустрије града Врања су: Агроиндустрија: прерада воћа и поврћа (Нектар Врање), месне прерађивене (Месара Мишић), производи од житарица (Пекара Зрно - Врање), сточна храна (Нутрико Врање). Прехранбена индустрија: кондиторски производи (Кондива Жбевац), млеко и млечни производи (Млекара Величковић Врање), алкохолна и безалкохолна пића (Винарија Алексић). Метална индустрија (Алфа Плам Врање), производња обојених метала (Рудник Грот Врање).

Потенцијални развој нових индустрија, након нових и завршетка постојећих пројеката који се односе на индустријски развој самог града јесу Слободна Зона, Геокс, Дитре Италиа као и пројекти у складу са политиком развоја града Врања и Владе Републике Србије.

5.6. ПРОЦЕНА, АНАЛИЗА И ПРЕПОРУКА УЛАГАЊА У РАЗВОЈНЕ ПРОЈЕКТЕ, СА ПОСЕБНИМ АКЦЕНТОМ НА ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ И ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Привреду Врања чине индустрија, рударство, грађевинарство, трговина, пољопривреда и шумарство. Велики привредни системи су углавном концентрисани у Граду Врању са изузетком од пар предузећа у Сурдулици и по једним у Бујановцу и Владичином Хану.

Од великих предузећа у Врању послују „Дуванска индустрија Врање“ АД, затим компанија „Алфа плам“ која спада у ред највећих произвођача грејних апарата у земљи и компанија „Симпо“, која представља један од највећих пословних система у земљи са делатношћу производње намештаја. "Грот" ДП Рудник олова и цинка, "Заваривач", Металска индустрија "Јединство", АД Саобраћајно предузеће, "Предузеће за путеве", «Нутрико» Производња сточне хране и домаћег вина итд. Врањска бања представља посебну карактеристику овог краја - термоминералне воде која помаже у лечењу многих обољења као и развоју здравственог туризма.

Табела 33. Број МСП и предузетника у општинама Пчињског округа;

Општина	Мала и средња предузећа	Предузетници	Укупно пословни субјекти
Врање	887	1.656	2.543

Извор: Агенција за привредне регистре

Сектор малих и средњих предузећа и предузетништва такође, по степену развијености заостаје за републичким просеком. Достигнути ниво развијености сектора МСП и предузетништва, посматрано у односу на републички просек, у овим општинама, није сразмеран потенцијалима овог региона.

Број МСП и предузетника по радно способном становнику у Пчињском округу износи 6,7 %, док је републички просек 9,84 %.

Упоредним прегледом народног дохотка по становнику и броја МСП и предузетника евидентна је диспропорција између нивоа развијености сектора МСП и предузетника и нивоа развијености мереним народним дохотком по становнику, што указује на примаран значај овог сектора за укупан развој ових општина.

Табела 34. Упоредни приказ НД и Броја МСПП⁸⁰

Општина	НД по становнику Ниво Србија =100	Број МСПП по радно способном становнику ниво Србија = 100
Врање	88,3	69,4

Извор: Стратегија развоја општина Јабланичког и Пчињског округа 2008-2012.

Када је у питању пољопривредна производња у округу, најквалитетнија обрадива земљишта су лоцирана доминантним делом у долинско - котлинским атарима, углавном, у рубним зонама градова, у којима је изражено стихијско запоседање плодних земљишта у стамбене и друге непољопривредне сврхе. С друге стране, планинска и друга периферна сеоска насеља, захваћена су депопулацијом.

С обзиром на тесне међузависности основних фактора пољопривредне производње (земљиште, човек и капитал), атари лоцирани већим делом изнад 600 m н.в., у којима се налази око 63 % укупних површина пољопривредних земљишта суочени су са претњом одумирања пољопривредне производње, што има вишеструко неповољан утицај на стање природне средине, агродиверзитет и укупан развој.

Према подацима Републичког завода за статистику, укупно коришћена пољопривредна површина у округу износи 191.542 ha док је укупан број пољопривредних газдинстава евидентиран 2007. године износио 9.499, укључујући и правна и физичка лица.

⁸⁰ http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/3_5545_REGIONALNI_PLAN_120925_final.pdf

Аграрна структура овог подручја је јако уситњена, јер се газдинства са више од 3 ха укупно коришћене обрадиве површине ретко срећу, чак и у планинским крајевима. У складу са доминантно планинским карактером простора, просечан удео интензивних култура (оранице и вртови око 170.000 ха, воћњаци око 17.000 ха и виногради око 7.000 ха) у укупним површинама је релативно низак, а трајних травњака и шума висок.

Будући да у округу постоје два бањска центра и неколико предела посебних одлика, попут планина Бесна кобила и Кукавица и језера Власинско и Лисинско, добра саобраћајна повезаност и систем река у округу погодују за развој бањског, излетничког, руралног, транзитног, рекреативног и ловног туризма. Према подацима списка предузетника и списка привредних друштава коју је доставило ЈКП "КОМРАД", на територији Града Врања послују привредна друштава која се баве разним видовима индустријске производње, прерадом дрвета, текстилна индустрија, металска индустрија, прерада дувана и друга.⁸¹

5.7. ИНДУСТРИЈСКА ПРЕДУЗЕЋА

Компанија СИМПО је основана 1963. године као Фабрика намештаја "Сима Погачаревић" која је у то време запошљавала 370 радника и у производном програму имала само два модела. Деведесетих година XX века СИМПО шири своју производњу и у друге области. То су првенствено агро индустрија и производња хране (фарме оваца, рибањаци, плантаже воћа, стакленици са цвећем и расадом, врхунски кондиторски производи).

Спољно трговинско пословање одвија се преко сопствених фирми и представништава. СИМПО има и транспортно шпедитерско предузеће са возилима, тегљачима и шлеперима.

СИМПО у власништву има и ексклузивне туристичке и угоститељске објекте као и туристичку агенцију. Такође, бави се издаваштвом. СИМПО се бави и консалтингом и опремањем ентеријера и то преко Симпо Линеа, предузећа за опремање свих врста ентеријера -хотела, пословних и резиденцијалних објеката, ресторана, канцеларијског простора, здравствених установа, фитнес центара и школских објеката по систему "кључ у руке".

АД "АЛФА ПЛАМ" је металопрерађивачко предузеће, које се пре свега бави производњом робе за широку потрошњу, израду металне амбалаже, алата и др. А. Д. "Алфа Плам" спада у ред највећих произвођача грејних апарата.

Годишња продукција производа на чврста, течна и гасовита горива и штедњака на струју и струју-гас износи преко 160.000 јединица. Све укупне активности усмерене су у циљу повећања производње, квалитета и освајању нових производа који задовољавају тржиште. Тренутно је у Алфа Пламу запослено око 900 радника.

---

⁸¹ Локални план управљања комуналним отпадом на територији Града Врања

СЗП ЗАВАРИВАЧ је предузеће које је основано 1970. године. Основна делатност овог предузећа је заваривање и монтажа челичних конструкција, јер је ова делатности у то време, била дефицитарна на тржишту.

Данас је ЗАВАРИВАЧ део Компаније ГАЛЕБ ГРОУП, чији металски сектор планира да заузме лидерску позицију у региону. Када је у питању српско тржиште, најактуелнији посао и највећа референца ЗАВАРИВАЧА је изградња металне конструкције Авалског торња.

ДИВ БАТ ВРАЊЕ - производња квалитетних производа, изузетно добро тржишно позиционираних. Пример врло успешне приватизације.

Од 2008. године Предузеће KAVIM PUBLIC TRANSPORTATION INTERNATIONAL (2002) ЛТД из Израела је постала власник фирме Јединство Врање. Кавим Јединство ДОО Врање, квалитетом аутобуса и услуга, један је од лидера у области аутобуског саобраћаја са 330 запослених, 130 аутобуса са око 650 полазака дневно у приградском, међуградском и међународном саобраћају.

Поред превоза путника бави се и туризмом и штампарским услугама. Мрежу туристичких агенција Кавим Јединство чине агенције у Београду, Пожаревцу и Врању.

Предузеће ПЕГАСУС је основано 2002. године. Основна делатност фирме је израда кожных гарнитура врхунског квалитета. Квалитет свих репроматеријала, добар дизајн и врхунска израда су основне карактеристике свих производа.

Предузеће "ПЛАВИ КАМЕН" Д.О.О. почело је са радом 1991. године као пољопривредна апотека. У годинама које су следиле отворено је још шест малопродајних објеката у Врању, Бујановцу и Владичином Хану у којима се може наћи богат асортиман семенске робе, вештачких ђубрива, сточне хране, пестицида, пољопривредних алата и механизације, кућне хемије, шећера, уља и брашна.

Данас предузеће запошљава 40 радника и поседује магацински простор од преко 1000 m², производну халу од 400 m² и возни парк од пет возила. Погон кондиторских производа који се под робном марком "AMORETTI" може наћи у свим већим градовима Србије, почео је са радом од 2002. године. У изузетно јакој конкуренцији која влада на тржишту слаткиша, "AMORETTI" освајају врхунским укусом, препознатљивим дизајном и квалитетом од кога се не одступа.

Предузеће "АЛУМИНА" је основано 2001. године и бави се производњом и уградњом АЛУ столарије, производњом и уградњом АЛУ панела за улазна врата, продајом и уградњом елоксираних украсних степеница и балконске браварије, продајом АЛУ профила, сопственог АЛУ профила тип "АЛУМИНА 5000" и пратећих окова, дизајнерским решењима ентеријера и екстеријера.

Табела 35. ⁸² *Остварене инвестиције у нова основна средства, по карактеру изградње и техничкој структури, 2010.*¹⁾

	Укупно	Карактер изградње			Техничка структура			
		нови капацитети	рекон- струкција, модернизација, доградња и проширење	одржавање нивоа постојећих капацитета	грађевински радови	опрема с монтажом		остало
						домаћа опрема	увозна опрема	
Пчињска област	2 971 757	1 027 460	1 290 572	653 725	912 112	1 491 039	555 747	12 859
Град Врање	2 198 000	785 468	1 198 569	213 963	622 614	1 037 030	526 373	11 983

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2011.

¹⁾ Подаци за општине односе се на сва правна лица, осим на она која су у складу са чланом 7. Закона о рачуноводству и ревизији разврстана у мала.

²⁾ Подаци се односе на сва правна лица.

³⁾ Инвестиције које се не могу разврстати по општинама (далеководи, пруге, путеви, ТТ линије, каблови и др.)

Табела 36. *Остварене инвестиције у нова основна средства, по делатностима, 2010.*¹⁾

Регион Област Град – општина	Укупно	Пољопривреда, шумарство и рибарство	Рударство	Прерађивачка индустрија	Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром
Пчињска област	2 971 757	4 179	36 513	887 683	992 133
Град Врање	2 198 000	4 179	36 513	812 633	604 834

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2011.

¹⁾ Подаци за општине односе се на сва правна лица, осим на она која су у складу са чланом 7. Закона о рачуноводству и ревизији разврстана у мала.

Табела 37. Наставак ⁸³

у хиљ. РСД

Снабдевање водом и управљање отпадним водама	Грађевинарство	Трговина на велико и мало и поправка моторних возила	Саобраћај и складиштење	Услуге смештаја и исхрана	Регион Област Град – општина
165 491	39 185	384 272	99 457	219	Пчињска област
153 652	28 567	383 888	99 450	-	Град Врање

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2011.

⁸² <http://marketing-pr.fon.rs/webroot/uploads/Gradovi%20i%20opstine%202011%20G20112005.pdf>

⁸³ <http://marketing-pr.fon.rs/webroot/uploads/Gradovi%20i%20opstine%202011%20G20112005.pdf>

5.8. СЕКТОРИ ПРИВРЕДНЕ ЛОГИСТИЧКЕ ПОДРШКЕ РАЗВОЈА ИНДУСТРИЈЕ

5.8.1. Пољопривреда

Акумулирани проблеми у привреди, вишедеценијска економска неразвијеност и појава новог транзиционог сиромаштва сврставају Пчињски округ у један од економски најслабије развијених у Републици Србији. Због ове неповољне ситуације, све општине у округу, изузев града Врања, спадају у класификацију економски неразвијених подручја које карактерише непостојање индустријских капацитета, колапс великих система, неразвијено предузетништво и спор процес приватизације.

Пољопривредна производња представља значајан сегмент укупне привредне структуре града Врања. Економске тешкоће у претходном периоду значајно су погоршале стање у пољопривреди и прехранбеној индустрији целе Републике, а посебно на подручју Пчињског округа. Знатно је ослабљен њихов финансијски потенцијал што је условило напуштање пољопривредне производње и одлазак становника са села.

Ограничене финансијске могућности коче трансформацију и развој пољопривреде, па се излаз мора тражити у стварању услова који би били привлачни за инвеститоре. Отворено тржиште и нелојална конкуренција додатно су донели низ проблема пољопривредницима, мањи број њих је успео да се квалитетом и ценом избори за позицију на тржишту.

Табела 38. Користићена пољопривредна површина, 2010.⁸⁴

Регион Област Град – општина	Пољопривредна површина	Оранице и баште				
		укупно	од тога			
			жито	индустријско биље	повртно биље	кормно биље
Пчињска област	191542	74052	25088	936	7273	12955
<i>Град Врање</i>	<i>43608</i>	<i>19501</i>	<i>8575</i>	<i>232</i>	<i>2468</i>	<i>4444</i>

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2011.

Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашњаци	Регион Област Град – општина
6859	1348	31120	78128	Пчињска област
<i>2066</i>	<i>875</i>	<i>6328</i>	<i>14811</i>	<i>Град Врање</i>

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2011.

⁸⁴ <http://marketing-pr.fon.rs/webroot/uploads/Gradovi%20i%20opstine%202011%20G20112005.pdf>

Табела 39. Коришћена пољопривредна површина, 2010.

Регион Област Град – општина	Пољопривредна површина	Оранице и баште				
		укупно	од тога			
			жито	индустријско биље	повртно биље	крмно биље
Пчињска област	148196	73797	25051	936	7265	12944
Град Врање	36444	19487	8575	232	2466	4444

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2011.

Од стратешких циљева најзначајнији су подршка породичним газдинствима, завршетак приватизације у пољопривреди и прехранбеној индустрији, подршка удруживању и оснивању свих врста асоцијација, унапређење квалитета живљења у руралним срединама и кредитирање пољопривредно-прехранбеног сектора.

Кроз подстицајне и остале мере, треба успоставити одрживи развој пољопривреде и прехранбене индустрије, па тако побољшати њихову ефикасности, профитабилност и конкурентност. Пословне системе примарне пољопривреде треба повезивати са прехранбеном индустријом.

Укрупњавањем поседа извршити рационализацију производње и одредити оптималну величину газдинстава према производној усмерености. Ове мере морају осигурати довољну количина квалитетне хране за потрошаче по приступачним ценама не нарушавајући биолошке и еколошке основе производње. Пуна валоризација потенцијала руралних средина ће значајно допринети социоекономском развоју овог подручја, имајући у виду напоре државе на смањивању евидентних развојних диспаратитета, специјалне програме Европске уније за подстицање социјалне инклузије у руралним срединама и борбу против сиромаштва као један од императива.

5.8.2. Саобраћајна инфраструктура

Град се налази у средишту комуникационих праваца (Коридор Е10), који представљају саобраћајне артерије изузетног међународног значаја. На три километра од града пролазе аутопут и железничка пруга Будимпешта-Београд-Скопље-Атина, који повезују Србију са суседном Македонијом, а тако и средњу Европу са Балканом. *Удаљеност Врања од главних привредних центара у земљи и непосредном окружењује:*⁸⁵

- ✓ Београд - 347 km,
- ✓ Приштина - 115 km,
- ✓ Ниш - 120 km,
- ✓ Скопље - 91 km,
- ✓ Солун - 354 km,

⁸⁵ Исто

✓ Софија - 215 km.

Гранични прелази са Македонијом налазе се на 35 km (Прохор Пчињски) и 48 km (Чукарка), а са Бугарском 74 km (Стрезимировце) и 115 km (Рибарце). У наредном периоду свакако је најважнија изградња аутопута Е 75 Ниш - Граница Македоније, који кроз територију Града Врања пролази у дужини од 20 km. Ширина путног појаса је 700 m и обухвата трасу аутопута ширине 70 m са обостраним (непосредним и ширим) заштитним појасом укупне ширине 630 m. *Од важних објеката у зони ауто пута градиће се:*

- ✓ петља "Врање" (km. 920+050) у функцији везе града Врања и државног пута II реда број 223, и северозападним делом административног подручја Града Врања и
- ✓ петља "Врањска Бања" (km. 916+700) у функцији везе државног пута II реда број 239 и граничног прелаза Крива Феја, као и везе бање I степена Врањска Бања и туристичке регије Крајиште и Власина.
- ✓ Државни пут I реда број 1, Граница АПВ (Шимановци) - граница БЈРМ (Табановце), кроз територију града Врања пролази у дужини од L=26.596 km, од km 905+370 до km 931+966;
- ✓ Државни пут II реда број 124а, Стројковце - Сурдулица, од Урманице преко Власа до Лалинца у дужини од L=29.001 km;
- ✓ Државни пут II реда број 125, За Власинско језеро-Ристовац деоница, у дужини од L=1.831 km;
- ✓ Државни пут II реда број 214, Мала Крсна 1 - Граница Македоније (Табановац), на територији града Врања у дужини од L= 21.584 km;
- ✓ Државни пут II реда број 223, Крушевац (Јастребац) - Доњи Стајевац, на територији града Врања у дужини од L=52.800 km;
- ✓ Државни пут II реда број 239, Доња Љубата - Корбевац, на територији града Врања у дужини од L= 33.381 km;
- ✓ Државни пут II реда број 239а, За Врањску Бању - Врањска Бања, у дужини од L=3.154 km (2486 km са променом).

Слика 14. Постојећа мрежа саобраћајница

Извор: Просторни план, Града Врања

На територији града Врања налази се 438,00 km јавних општинских путева, од чега је са земљаним коловозом око 60 km, коловоз са туцаником је на око 30 km, а остало је савремени асвалтни коловоз. Од железничке саобраћајне инфраструктуре на подручју града Врања, налази се деоница магистралне једноколосечне електрифициране железничке пруге Е70-Е85: Београд - Младеновац - Лапово - Ниш - Прешево - државна граница (Табановци), која је део коридора "X" и иста повезује земље југоисточне Европе са Европом.

Постојећу мрежу друмског саобраћаја Пчињског округа чине државни путеви првог и другог реда и локални општински путеви. Укупна дужина путева износи 2.781 km од чега савремени коловоз представља нешто више од трећине, укупно 910 km. Од укупне дужине путева на магистралне путеве, односно путеве I реда одлази 150 km, док су регионалне путеве присутни у дужини од 586 km, од чега је 375 савремени коловоз. Локални, општински путеви се простиру у дужини од 2.045 km, од чега је свега 385 km савремени коловоз.

Табела 40. Дужина путева у км по км² - Саобраћајна повезаност⁸⁶

Опис	Дужина путева у km	Површина km ²	Дужина путева у km ²
Република Србија	38.436	88.361	0,44
Град Врање	609	860	0,71

⁸⁶ Стратегија одрживог развоја града Врања 2010-2020, http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

Извор-РЗС "Општине у Србији, 2008."

Поређењем вредности на националном и локалном нивоу може се видети да дужина путева у км/км² у Врању је већа за 62%.

Када је реч о градовима сличне величине у Републици, вредности су следеће:

- ✓ Краљево, 567km путева на површини од 1.530km², вредност индикатора 0,37
- ✓ Чачак, 498km путева на површини од 636 km², вредност индикатора 0,78
- ✓ Ужице, 404km путева на површини од 667 km², вредност индикатора 0,60.

Иако индикатор показује добру покривеност мрежом саобраћајница, али не даје стварну слику стања. Дужина путева не представља меру стварних потреба за саобраћајном мрежом. Покривеност мрежом је најбоља у урбаним срединама у Врању

укупна дужина саобраћајница је 132km, од чега је под асфалтом 97km (Подаци ЈП „Дирекција за развој и изградњу града" Врање), у Врањској Бањи укупна дужина саобраћајница је 30 km, од чега је под асфалтом 17km (Подаци ЈП „Управа Бање" Врањска Бања), али квалитет саобраћајница је незадовољавајући, нарочито у погледу ширине саобраћајница и неадекватних пратећих објеката (мостова, препуста и др.).

У руралним срединама стање је алармантно, јер поред недовољне покривености мрежом саобраћајница, недостају потребни пратећи објекти (мостови, препусти и др.), саобраћајнице су лошег квалитета и неадекватне ширине. Укупна дужина локалних путева је 425km, од чега под асфалтом 123km, под туцаником 53km и земљаних путева 249km (Подаци ЈП „Дирекција за развој и изградњу града" Врање), у односу на 2005 годину стање је непромењено.

Округ има релативно добру саобраћајну приступачност. Саобраћајна повезаност општина са припадајућим гравитационим подручјем је релативно добра. Све општине су савременим коловозом повезане са градом Врањем, административним и економским центром округа. Саобраћајна жила куцавица која пресеца округ је аутопут Е75, крак коридора 10, једног од најзначајнијих

паневропских коридора. Пчињски округ пресеца крак аутопута Е75 Грабовница – Прешево, који има укупну дужину од 96,1 km. Од седам општина Пчињског округа, укупно четири је директно наслоњено на овај путни правац, док је општина Сурдулица од њега удаљена свега 10 km.

Слика 15. Траса Аутопута Е75, део деонице Грабовница – Левосоје

Извор: Просторни план, Града Врања

Општина Босилеград повезана је са Врањем, односно аутопутем Е75 преко два регионална пута R 122 и R 239. Укупна удаљеност општине Босилеград од града Врања износи 100 km. Кроз територију општине Трговиште пролази регионални пут R 125 у дужини од 46 km, који повезује општину Трговиште са Коридором 10 (код села Давидовца) и железничком пругом Будимпешта-Београд-Скопље-Атина (железничка станица у Ристовцу). Трговиште је од центра округа Врања удаљено 47 km.⁸⁷

Када је у питању железнички саобраћај, кроз округ пролази једноколосечна пруга Ниш-Прешево која има укупну дужину од око 156 km и изграђена је 1888. године. Овај део пруге чини део железничког коридора 10 и налази се у веома лошем стању са комерцијалном брзином кретања од 50 km/h. Постојећи-изграђени гранични прелази на подручју Пчињског округа су:

- ✓ са Републиком Македонијом на аутопуту Е-75 и железничкој прузи Ниш-граница Републике Македоније код Прешева (Прешево-Табановци);
- ✓ са Републиком Македонијом на путу II реда број 125а Кленике-Прохор Пчињски-Македонија/Куманово (Прохор Пчињски-Пељинце);
- ✓ са Републиком Бугарском на путу I реда број 1.13 Стрезимировци (Сурдулица) – Стрезимировци (Бугарска);
- ✓ са Републиком Бугарском, прелаз на путу II реда број 122 Рибарци (Босилеград) – Кобиле Олтоманци (Бугарска).

⁸⁷ Локални план управљања комуналним отпадом на територији Града Врања

5.8.3. Комунална инфраструктура

Укупан број домаћинстава који је у Пчињском округу прикључен на водоводну мрежу је 37.618, што износи близу 60 % од укупног броја домаћинстава. Најизграђенију водоводну мрежу, гледано са аспекта процента становништва прикључених на мрежу, има општина Бујановац, а најмање изграђену општина Трговиште.

Табела 41. Број домаћинстава прикључених на водоводну и канализациону мрежу

Општина	Број домаћинстава прикључених на водоводну мрежу	% од укупног броја домаћинстава	Број домаћинстава прикључених на канализациону мрежу	% од укупног броја домаћинстава
Врање	16.678	62,2	13.351	49,8

Извор: РЗС, Општине У Србији, 2011.

Канализациона мрежа је у мањој мери изграђена у округу, те је мање од половине становника прикључено на мрежу. Само око 13 % од укупно прикупљених отпадних вода се пречишћава, будући да је постројење за пречишћавање отпадних вода изграђено и функционално само у Сурдулици, капацитета је 22.000 ЕС, и у насељу Света Петка у општини Бујановац, а користи га поред овог насеља и насеље Кленике. У осталим општинама у округу, отпадне воде се испуштају у рецепторе без претходног пречишћавања.

Отпадне воде се без пречишћавања испуштају у Драговиштицу (Босилеград), Јужну Мораву (ужа градска језгра Бујановца и Бујановачке бање, Врања, Владичиног Хана) и Пчињу (Трговиште). Одвођење отпадних вода у сеоским насељима која нису прикључена на канализациону мрежу је лоше услед несанитарних септичких јама. У овим насељима се отпадне воде испуштају у провизорне септичке јаме преко којих се у суштини уводе у подземне воде или усмеравају према најближим водотоцима, који се често користе и за одлагање отпада.

У насељима на планинском подручју ситуација је нешто боља због малог броја становника и мале специфичне потрошње воде, тако да је ефлуентни притисак на околину мали и не прекорачује потенцијал аутопурификације водотока. У Пчињском округу постоји једна санитарна депонија – „Метерис“ која се налази на територији града Врања. Остале општине немају изграђене санитарне депоније. Становништво које живи у руралним срединама углавном није обухваћено организованим сакупљањем отпада, што узрокује велики број дивљих депонија и велики притисак на животну средину.

5.8.4. Управљање отпадом

Управљање отпадом мора бити засновано на начелу избора оптималне опције по животну средину и избору концепта којим се обезбеђује најмањи ризик по здравље људи и стање животне средине на подручју Просторног плана града Врања, контролом и мерама за спречавање:

- ✓ загађења површинских и подземних вода, ваздуха и земљишта,
- ✓ опасности по биљни и животињски свет (биодиверзитет),
- ✓ негативних утицаја на предеоне и пејзажне вредности,
- ✓ опасности од настајања удеса,
- ✓ појаве буке и непријатних мириса,
- ✓ угрожавање здравља становништва;

Стратегијом управљања отпадом за период 2010-2019 године („Сл. гласник РС" бр. 29/2010), дат је предлог образовања регионалних центара за управљање отпадом. Према овој стратегији, град Врање је планиран за изградњу регионалног центра за управљање отпадом. На територији Града Врања налази се санитарна депонија „Метерис". Корисна површина депоније је 30.670m². Са предвиђених 220m³ сакупљеног отпада дневно, предвиђен рок трајања депоније је 15 година. Депонија „Метерис" испуњава све прописе и регулативе везане за удаљеност од насељених места. Налази се на 5825m од центра Врања и 8335m од Врањске бање. Најближе насеље је удаљено око 380m, а река Морава 1,6km. Усвојени концепт - регионализација и избор регионалног центра за управљање отпадом обезбеђује превенцију настајања отпада, пре свега усвајањем чистијих технологија и рационалним коришћењем природних ресурса, евакуације отпада у циљу спречавања деградације животне средине, пејзажних вредности простора и здравља становника, неповољних утицаја на микроклиматске и еколошке услове подручја Плана.

- ✓ Комунални отпад је отпад из домаћинства (кућни отпад) и други отпад који је по природи или саставу сличан комуналном отпаду. Стандард за сакупљање комуналног отпада је суд - контејнер, запремине 1100l, габарита 1,37x1,45x1,45m. Апроксимативно, један контејнер се поставља на 800m² корисне површине (1000m² бруто површине за стационарну намену);
- ✓ Комерцијални отпад је отпад који настаје у предузећима, установама и институцијама које се баве трговином, услугама, спортом, рекреацијом и забавом, мора се сакупљати и може се уступати заинтересованим лицима и предузећима на даљи третман, уз обавезну евиденцију према одредбама закона;
- ✓ Индустриски отпад је отпад који настаје из било које индустрије или са локације на којој се налази индустрија. Управљање индустријским

отпадум вршиће се у складу са Законом о управљању отпадом ("Сл. гласник РС", бр. 36/09 и 88/10), и осталој важећој законској регулативи и подзаконским актима:

Сагласно одредбама Закона о управљању отпадом ("Сл. гласник РС", бр. 36/09 и 88/10) Град Врање је у обавези да донесе Локални План управљања отпадом и да обезбеди услове за његово спровођење. Основни услов за организовано и контролисано сакупљање отпада је поверавање послова надлежном комуналном предузећу и/или на други начин, у складу са важећом законском регулативом.⁸⁸

5.9. СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА И ЦИВИЛНИ СЕКТОР

Социјална политика треба да обезбеди заштиту свим члановима друштва, да промовише једнакост и обезбеђује укљученост појединаца и група у све сфере друштвеног живота. Сврха услуга социјалне заштите је јачање социјалне укључености кроз обезбеђење што самосталнијег живота појединаца и породица унутар заједнице. У том циљу се обезбеђују услуге заштите деце, социјално угроженог становништва, особа са инвалидитетом и осталих маргинализованих група. Ове услуге се дефинишу локално, како би се што више изашло у сусрет локалним потребама а истовремено обезбедила диверзификованост и и креативност унутар државног оквира. Друштво треба, регулаторном политиком и скупом мера, да делује превентивно на појаве потенцијалних проблема.

Решавање многих проблема из области социјалне политике, могуће је једино постићи кроз партнерство републичких и локалних власти с невладиним сектором. Напори републичких и локалних власти и цивилног сектора морају бити усмерени ка решавању основних животних потреба грађана као што је могућност запосњавања, одговарајући стамбени простор комунално уређен и адекватна социјална и здравствена заштита. Ово се може постићи ефикаснијом применом постојећих и дефинисањем нових програма, мера и активности директно усмерених на социјалне категорије и то децу, старе, особе са инвалидитетом, избеглице, интерно расељена лица, роме и остало социјално угружено становништво.

---

⁸⁸ Локални план управљања комуналним отпадом на територији Града Врања

SWOT ANALIZA – социјалне политике и друштвене делатности града Брања:

<i>СНАГЕ/ПРЕДНОСТИ</i>	<i>ШАНСЕ</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Људски ресурси 2. Висок ниво радног морала 3. Стратешка документа 4. Добра база података	<ol style="list-style-type: none"> 1. Подршка Владе Републике Србије 2. Подршка локалне самоуправе 3. Подршка страних донатора
<i>СЛАБОСТИ</i>	<i>ПРЕТЊЕ/РИЗИЦИ</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатак финансија 2. Низак стандард 3. Недовољна-међусекторска повезаност 4. Недовољна стручност кадрова	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повећање броја корисника социјалне заштите 2. Политичко-безбедоносна нестабилност 3. Политизација у свим друштвеним сферама

5.9.1. Култура, образовање и информисање

Образовање је један од најбитнијих сегмената друштва и његова улога је утолико већа што представља један од његових „стубова“. У школама и осталим институцијама образовног типа се не стичу само стручне компетенције, већ се кроз педагошко-стручни рад утиче и на психофизички развој деце и омладине и врши својеврсна „припрема“ за рад и допринос друштву у коме живе.⁸⁹ Модернизација и трансформација образовања је претпоставка целокупног друштвено-економског развоја Србије.

Улагање у образовање има инвестициони карактер и део је укупне развојне политике друштва. Култура је, такође једна од најважнијих области друштва. *Имајући у виду значај исте за локалну заједницу, наши развојни приоритети морају обухватити, између осталог:*

- ✓ Подршку установама културе, јачање културне понуде
- ✓ Унапређење културно-уметничког садржаја, са јаким акцентом на презентацију различитих облика стваралаштва и културно-уметничког израза, поштујући традицију, наслеђе и специфичан сензибилитет овог простора.

Веома је битно наставити јачање улоге града Врања као културног центра региона. Развијен и заокружен систем информисања представља један од приоритета, имајући у виду трендове и потребе модерног друштва, у коме транспарентност, право на слободу мисли и говора, објективност и независност у раду медија, јесу нека од основних начела. Стварање савременог информативног амбијента захтева координисано деловање и сарадњу свих кључних актера. Нарочито је важна сарадња локалне самоуправе и медија на њеној територији, узимајући у обзир комплементарност њихових циљева - да буду истински сервис грађана.

---

⁸⁹ Стратегија одрживог развоја града Врања 2010-2020, http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

VI ПРИОРИТЕТИ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ ГРАДА ВРАЊА

Анализа привредног амбијента града Врања, имајући у виду расположиве ресурсе, свеукупност социо-економских кретања детерминисаних сталним променама на тржишту, легислативом, планирањем и спровођењем националне, локалне развојне политике и осталим комплементарним утицајима, показује да је упркос одређеним позитивним трендовима, у последњим месецима присутан утицај светске економске кризе.⁹⁰

SWOT ANALIZA – привредног и економског развоја града Врања:

СНАГЕ/ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
Људски ресурси Добар географски положај-коридор 10 Локације за инвестирање (Greenfield и Braunfield) Ефикасна администрација Инвестициони подстицаји Урбанистичка уређеност Природна богатства Примери успешних инвестиција Добар имиџ Стратешка развојна одређеност Туристички потенцијали (антропогени и природни ресурси) Врање као регионални центар	Неусклађеност образованих профила са потребама тржишта Недовршена приватизација Ниска информатичка образованост Миграције младих Удаљеност од центара Непостојање гасних капацитета Социјални проблеми као резултат транзиције Недовољни смештајни капацитети и неразвијена туристичка инфраструктура Неконкурентност производа Неадекватна привредна структура (нефлексибилни привредни системи) Недовољна секторска повезаност Недовољна развијеност консултантског тржишта
МОГУЋНОСТИ/ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ/РИЗИЦИ
Подршка Владе РС Децентрализација Уравнотежење регионалног развоја Повезивање регија и европске интеграције Боља искоришћеност природних ресурса и обновљивих извора енергије Могућност модернизације Формирање слободне зоне Индустриска зона од националног	Неповољне демографске промене Спора промена привредне структуре Спора примена високих технологија Нестабилност на глобалном економском плану Турбуленција глобалног тржишта Опасност од трансфера прљавих технологија Непостојање стратегије коришћења природних ресурса на одржив начин

⁹⁰ Стратегија одрживог развоја града Врања 2010-2020, http://www.vranje.org.rs/dokumenti/sr/1_858_Vranje.pdf

значаја Врање као универзитетски центар Прекогранична сарадња Спољнотрговинска размена Предприступни програми Директне инвестиције Промоција	Неравномеран регионални развој
--	--------------------------------

Град Врање располаже добрим географским положајем – пре свега изградњом Коридора 10, затим погодна локације за инвестирање (Greenfield и Braunfield), ефикасна администрација – убрзани поступак издавања дозвола и свих пратећих докумената, инвестициони подстицаји су створени за стране и домаће инвеститоре, политиком града и Владе Републике Србије.

Врање има изузетну погодност за улагање и развој индустрије као регионални центар, формирање Слободне зоне Врање је кренуло кроз експанзивни развој индустрије и стварања повољне и привлачне пословне климе за инвеститоре.

Добар имиџ и промоција кључ су успеха сваког привредног и индустријског развоја града.

6.1. ЦИЉЕВИ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ

Будући развој Пчињког округа и града Врања морао би да поштујући факторе развоја који се очекује, да се заснива на другачијим основама. Пре свега индустрија треба да се изнутра реструктурира, да своје производне програме и технологију заокружи и оспособи за конкурентно пословање, те да своју даљу експанзију веже искључиво за:

- ✓ развој производних система повезаних са ближним подручјима, Републиком и шире;
- ✓ могућности продора на светско тржиште, било самостално, било преко домаћих или иностраних фирми;
- ✓ развој и везивање за потребе развоја осталих грана и делатности у општини; прехранбене индустрије, пољопривреде (ратарства, виноградарства, воћарства и сточарства), инфраструктуре (саобраћајне, водопривредне), туризма, мале привреде, производних и услужних делатности у приватном сектору. Даља индустријализација ван ова три основна правца била би потпуно погрешно развојно опредељење округа.

Имајући у виду све напред изложено, могли бисмо да дефинишемо непосредне циљеве развоја индустрије како у округу тако и у самом граду Врање:

- ✓ Економско-финансијска консолидација постојећих предузећа у индустрији,
- ✓ Власничко и пословно реструктурирање,
- ✓ Економско и раионално експлотисање постојећих ресурса на одржив начин,

- ✓ Завршити започета истраживања природних потенцијала и отворити нова истраживања,
- ✓ Размотрити могућност давања концесија,
- ✓ Повезивање са сродним предузећима са ближег подручја, из индустријских центара Србије и у иностранству,
- ✓ Привлачење слободног капитала (кредитног, акционарског) из домаћих и страних извора;
- ✓ Заснивање пословно-финансијске сарадње и кооперантских односа са приватним сектором и лицима на раду у иностранству,
- ✓ Инвестиције у реконструкцију, модернизацију и заокружење производних програма, процеса и технологије,
- ✓ Улагања у развој стручних кадрова и подизање квалификационе структуре и знања запослених.

Посао сваког индустријског предузећа у округу био би да своје прилике, расположиве ресурсе и могућности размотри у светлу наведених циљева, те да на основу тога дефинише своју стратегију развоја и конкурентности.

Без озбиљног приступа сваког предузећа, посебно овим проблемима и без покушаја дефинисања своје дугорочне пословне политике и стратегије конкурентности, никакви планови и/или интервенције виших нивоа (Општине, Округа, Републике) неће бити довољни да омогуће економски здрав развој индустрије.

6.2. ГРАНЕ - НОСИОЦИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА

Основне гране, носиоци развоја индустрије биће прехранбена индустрија, метална индустрија, дрвно-прерађивачка индустрија, текстилна индустрија, а остале постојеће и евентуално нове гране моћи ће значајно да допринесу заокружењу индустријске структуре Пчињског округа и града Врања и њеном повезивању са осталим деловима индустрије на ближем подручју и Србији, те са домаћим и иностраним купцима, добављачима, партнерима, кооперантима, истраживачко-развојним центрима и сл.

У целини посматрано, данашњи агроиндустријски комплекс има бројне здраве основе да прживи садашњу кризу, под условом да се изврши потребно пословно, власничко, програмско и друго реструктурирање, затим финансијска консолидација неких предузећа, већих, али посебно средњих и мањих, да се у оквиру постојећих капацитета, уз мања улагања у опрему, интензивира развој, да се запосленост, сем кад је то нужно, не повећава, већ да се постојећа радна снага додатно обучи, боље искористи и стручно унапреди.

Активности развоја приватне агроиндустрије можемо планирати и очекивати у два смера:

- ✓ Страним и домаћим улагањима у активирање привредних ресурса,

- ✓ Ефикасном и транспарентном приватизацијом постојећих предузећа друштвене или већ приватизоване својине.
- ✓ Развој агроиндустријског комплекса треба да се препусти и самим предузећима, њиховој способности да са сродним фирмама пронађу тржишта и производе за којима постоји тражња.

6.3. ПРИОРИТЕТИ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ ГРАДА ВРАЊА

Приоритети развоја града Врања се заснивају на расположиве природне ресурсе, прехранбене и пољопривредне сировине, постојеће индустријске капацитете, квалификационе структуре радника стратегијом и акционим планом града Врања, планове општина, саобраћаној и другој инфраструктури, традицији и искуству и економској односно индустријској политици владе Републике Србије. Приоритети града Врања:

✚ Агроиндустрија

- ✓ Прерада воћа и поврћа (Нектар Врање),
- ✓ Месне прерађивене (Месара Мишић),
- ✓ Производи од житарица (Пекара Зрно - Врање),
- ✓ Сточна храна (Нутрико Врање)

✚ Прехранбена индустрија

- ✓ Кондиторски производи (Кондива Жбевац),
- ✓ Млеко и млечни производи (Млекара Величковић Врање),
- ✓ Алкохолна и безалкохолна пића (Винарија Алексић).

✚ Метална индустрија (Алфа Плам Врање),

✚ Производња обојених метала (Рудник Грот Врање).

Потенцијални развој нових индустрија, након нових и завршетка постојећих пројеката који се односе на индустријски развој самог града јесу Слободна Зона, Геокс, Дитре Италиа као и пројекти у складу са политиком развоја града Врања и Владе Републике Србије.

6.4. ИНВЕСТИЦИЈЕ У ПРИВРЕДИ

6.4.1. Слободна зона

Слободне зоне су физички ограђени означен део територије Републике Србије, инфраструктурно опремљен где се могу обављати производне и услужне делатности уз одређене стимулативне погодности. ⁹¹

Слободне зоне постоје за:

- ✓ Отварање радних места
- ✓ Привлачење инвестиција
- ✓ Регионални развој
- ✓ Уштеда у пословању
- ✓ Трансфер знања и технологија

Постоје реко 10.000 слободних зона у свету и 25% светске трговине обавља се кроз слободне зоне.

Слика 16. Инфраструктура у Слободној зони

Извор: Слободна зона – Врање - www.freezonevranje.com

Инфраструктура у Слободној зони:

- ✓ електроенергетски капацитети-TS 110/35/10kV
- ✓ водоводна мрежа
- ✓ приступни пут
- ✓ оптички кабл

⁹¹ http://www.freezonevranje.com/dokumenti/sr/39_100522_prezentacija-slobodna-zona-vranje.pdf

Слика 17. Развој Слободне зоне Врање

Извор: Слободна зона – Врање - www.freezonevranje.com

Развој Слободне зоне Врање:

- ✓ I фаза – Геокс и Дитре италиа
- ✓ II фаза – Логистички центар
- ✓ III фаза – производне и услужне делатности

I фаза развоја

ДИТРЕ ИТАЛИЈА

- ✓ 13 милиона евра уложене инвестиције и
- ✓ 411 радника који би били упошљени.

ГЕОКС

- ✓ 15 милиона евра уложене инвестиције и
- ✓ 1250 радника који би били упошљени.

23. јанура 2014. год. почели радови на нивелацији терена Привредно-радне зоне Бунушевац.

Нивелација се обавља на 23 ха Слободне зоне Врање процењена вредност радова 78.500.579,23 динара. Извођач радова је „*MILLENNIUM TEAM*“ д.о.о. из Београда.⁹²

⁹² http://www.freezonevranje.com/dokumenti/sr/39_100522_prezentacija-slobodna-zona-vranje.pdf

Слика 18. Изградња погона италијанског гиганта "ГЕОКС"

Извор: Слободна зона – Врање - www.freezonevranje.com

II фаза развоја

Логистички центар:

- ✓ контејнерски терминал
- ✓ складишни простор

Слика 19. Логистички центар

Извор: Слободна зона – Врање - www.freezonevranje.com

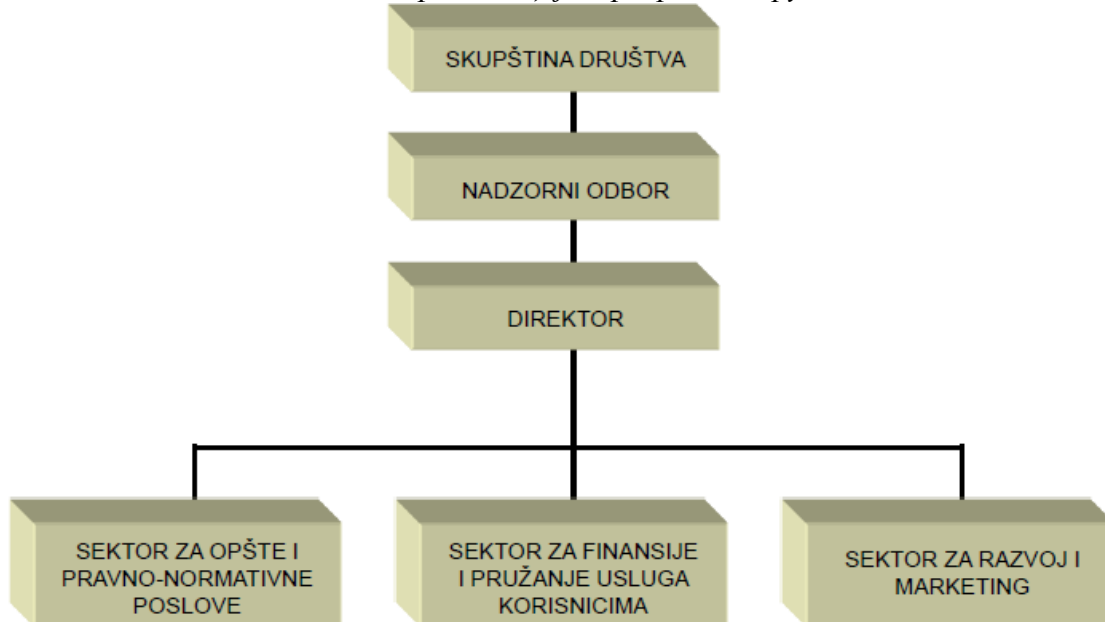
III фаза развоја

- ✓ производне делатности
- ✓ банкарске и друге услужне делатности
- ✓ технолошки парк

Слободном зоном Врање управља Привредно друштво „Слободна зона Врање“ доо, Врање које је формирано Одлуком Скупштине града 22. марта 2013.

године. Слободна зона простире се на површини од преко 114 хектара и налази се у делу града који је мастер планом предвиђен за производне делатности. Планском документацијом су уређена 32 хектара, а преостала површина ће се развијати према потребама инвеститорима.

Слика 20. Организација Привредног друштва

Извор: Слободна зона – Врање - www.freezonevranje.com

Погодности:

Положај на коридору 10; близина аеродрома и лука (Београд, Скопље, Софија, Солун, Приштина); расположивост квалитетне, образоване, радно неангазоване радне снаге; ефикасна локална администрација по принципу One-stop-shop; потпуно или делимично ослобађање од плаћања локалних пореза, накнада и такси које су у надлежности локалне самоуправе. Корисницима слободне зоне на располагању су следеће логистичке услуге по повлашћеним ценама: организација транспорта, претовар, утовар, шпедитерске услуге, агенцијске услуге, услуге осигурања и реосигурања, банкарски послови и др.

Ditre Italia. Након сагласности од стране Владе Републике Србије, градска управа убрзаном процедуром је завршила издавање свих неопходних докумената за почетак изградње фабрике намештаја у Слободној зони на Бунушевцу. Самим тим је италијанска инвестиција ушла у фазу реализације, након скоро годину дана од када је власник Ditre Italia Елио де Марки боравио у Врању. Он је тада похвалио локалне власти због логистичке подршке инвестицији чија вредност износи око 13 милиона евра, а посао би требало да добије око 400 радника. ⁹³

Након завршетка комплетирања потребне документације од стране надлежних органа створени су сви услови за почетак грађевинских радова на изградњи фабрике која ће се, по свој прилици, паралелно градити са халама за производњу обуће друге италијанске компаније, Геокс, за коју је камен темељац

⁹³http://www.danas.rs/danasrs/ekonomija/završen_projekat_za_fabriku_namestaja_ditre_italia.4.html?news_id=279325

положен у предизборној кампањи, а где би посао требало да добије 1.250 радника. Извршена је нивелација терена у Слободној зони која се простире на више од сто хектара и где постоје инфраструктурни услови од струје, воде и пута за несметане грађевинске радове.

Ове две гринфилд инвестиције уз значајне државне субвенције за упошљавање радника (Геокс добија 10.000 евра по радном месту) прве су овакве врсте у седам општина Пчињског округа. Геокс већ има производњу обуће у изнајмљеном простору у Слободној зони Бунушевац, где ради више од две стотине радника. Из Дитре Италиа поручују да на посао у њиховим погонима могу да рачунају пре свега млади стручњаци којих у Врању има. Посла ће отварањем ове фабрике бити више и за компоненташе из малих предузећа у дрвно-прерађивачкој индустрији, што ће бити и одређена конкуренција посрнулом Симпу, али и већини предузећа из Кластера обућарске индустрије, одакле радници у потрази за сигурном зарадом прелазе у Геокс, а исто се очекује и у области индустрије намештаја. Бесплатно земљиште за Ditre Italia у Врању - Изградња фабрике намештаја почело је 2015. г .

Слика 21. Салон Дитре Италиа

Извор: Бета - <http://beta.rs/>

Између града Врања и привредног друштва "Топ софа" чији власник је Роберто Сивиеро, потписан је уговор по ком ће град италијанској фирми без накнаде уступити 6,8 хектара земљишта у Индустријској зони "Бунушевац". "Топ софа" је кћерка фирме у Србији италијанске компаније за производњу кожног намештаја "Дитре Италиа". Овим потписивањем настављена је стратегија индустријског развоја града Врања а самим тим наставља се тенденција довођења страних инвеститора, пре свега из Италије, подсећајући да је сличан уговор недавно потписан и са италијанском компанијом за производњу обуће "Геокс". Сивиеро је рекао да је италијанска компанија у Врању од 2010. године, када је почела производњу тапацираног намештаја у изнајмљеном простору, и да тренутно има 70 запослених.⁹⁴

⁹⁴ <http://www.ekapija.com/website/sr/page/785193/Besplatno-zemlji%25A1te-za-Ditra-Italia-u-Vranju-Izgradnja-fabrike-name%25A1taja-po%24%8Dinje-najverovatnije-2014>

Цитирао бих директора привредног друштва "Топ софа" Роберто Сивиеро, који је навео разлоге зашто баш у Врању изградња нове фабрике.

„Много пута су нас питали зашто желимо да градимо фабрику у Врању, а не у некој другој индустријској зони која је ближа Италији, а наш је одговор да фабрика може да се изгради било где, али да је битно да се на терену нађе квалитетна и професионална радна снага као што је то у Врању - казао је директор италијанске фирме. Сивиеро је навео да је планирано да у првој фази буде изграђен објекат у Индустријској зони Бунушевац, односно Слободној зони Врање, на површини од 10.000 m² у коме ће посао добити 400 радника из дрвно-прерађивачке индустрије. У другој фази објекат ће бити проширен за 20.000 m², а посао ће добити још 200 радника. Када ће почети изградња фабрике и када ће бити завршена зависи од тога када ћемо завршити пројекат и када ћемо добити све потребне дозволе. Очекујемо да ће то бити у 2014. години.

У међувремену, ми радимо у изнајмљеном погону "Јумка", а у току су и радне обуке за будуће запослене - казао је Сивиеро. Према његовим речима, кожни намештај који "Топ софа" производи у Врању готово у потпуности се извози у земље Европске уније. "Очекујемо да ћемо покретањем производње у новој фабрици развити и продајну мрежу у Србији, као и да ће се намештај из врањске фабрике "Топ софа" (када буде завршена у пуном капацитету) извозити и на руско тржиште захваљујући царинским олакшицама које постоје у трговини између Србије и Русије - казао је Сивиеро.

VII ИСТРАЖИВАЊЕ РАЗВОЈНИХ ПРОЈЕКТА ПЧИЊСКОГ ОКРУГА И ГРАДА ВРАЊА

7.1. ПРОЦЕС ДОНОШЕЊА СТРАТЕГИЈСКИХ ОДЛУКА ПРИЛИКОМ ДЕФИНИСАЊА И ПОРЕЂЕЊА ПРОЈЕКТА

Један од основних приоритета Националне стратегије одрживог развоја Србије, представља смањење регионалних разлика. С обзиром на чињеницу да је територија Пчињског округа специфична и по потенцијалу и по одређеним тешкоћама, Регионална стратегија развоја града Врања као главног регионалног центра би требало да буде део циља чији је главни задатак указивање на повећање пажње државне управе и осталих институција на изазове који би умањили проблеме регионалне неједнакости. Развојни приоритети округа се тичу економске ситуације, те се у раду акценат ставља на одређене правце развоја, чије би остварење премостило јаз планирања на републичком и локалном нивоу. Регионална и локална стратегија развоја се мора применити у пракси и као таква би требало да представља могућност за даљи развој градова и региона Србије.

Стратегијом одрживог развоја града Врања 2010 – 2019, усвојен је систематизован скуп мера подршке локалном економском развоју који обухвата:

- Пуну валоризацију постојећих ресурса
- Улагање у економску инфраструктуру као једну од детерминанти развоја
- Инвестиционе подстицаје
- Развој привредне структуре са посебним акцентом на увођење нових технологија
- Подршку даљем развоју малих и средњих предузећа
- Редифинисање образовних профила у циљу усклађивања са потребама тржишта
- Унапређење услова за пуну социо-професионалну афирмацију младих и ублажавање негативних демографских кретања
- Перманентно јачање капацитета локалне самоуправе, као сервиса грађана и активног носиоца социо-економског развоја локалне заједнице

Стратешко планирање које је у себи садржало свеукупност побољшања квалитета живота, чинило је основу за израду стратегије регионалног развоја Пчињског округа и града Врања. Многобројни фактори и учесници су узели учешће у стратегијском планирању, из разлога што су успели да схвате важне проблеме који су везани за даљи развој округа. Комбиновани су мањи и већи циљеви, њихове могућности остварења на краће и дуже стазе, припрема развојних пројеката, као основе планирања развоја одређеног региона. Основни принципи планирања регионалног развоја садрже учествовање грађана, потребе локалног развоја, сарадњу приватног и државног сектора, спајање на регионалном нивоу свих актера процеса,

ослонац на постојеће ресурсе, као и позивање стручне јавности у истицању главних предности локалног нивоа. Стратегијско планирање регионалног развоја обухвата читаву заједницу која има заједничке интересе, у напретку економског и еколошког стања и побољшању квалитета живота људи на региону у коме живе. Нова слика локалне заједнице би се огледала кроз већу мотивисаност њених чланова за сопствени развој, у већој запослености грађана, и већој искоришћености природних потенцијала. У истицању компаративних предности неопходно је пажњу посветити кључним питањима као што су развој инфраструктуре, развој сеоских подручја, развој малих и средњих пословних субјеката, развој туризма, коришћење обновљивих извора енергије и коришћење високих технологија.

7.2. МЕТОДЕ ПЕСТ И SWOT НЕОПХОДНЕ ЗА ОДЛУЧИВАЊЕ

ПЕСТ⁹⁵ анализа је посебна метода анализе пословног окружења и представља темељ за стратешко планирање развоја. ПЕСТ анализира околину за тржиште у настајању или анализира већ постојеће тржиште, пружајући преглед спољне ситуације која може утицати на пословање у глобалу, односно на носиоце пословања.

Табела 42 . ПЕСТ анализа Пчињског округа

ФАКТОРИ	ПРЕДНОСТИ	МАНЕ
<i>Политички</i>	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Већи део грађанства свестан је да је општина у тешкој ситуацији и да је потребно увести нови облик управе у будућности ☐ Локалне власти прихватају чињеницу да је немогуће постићи даљи напредак и развој без концепта дугорочног одрживог развоја ☐ Могућност страних улагања и реструктуритање и приватизације преосталих великих система (Симпо, Јумко) ☐ Декларативна политичка воља иде у корист одговорног и дугорочног квалитета уважавајући мишљење грађана и стручних органа ☐ Већина становништва која разуме концепт одрживог развоја жели да власт прихвати промене ☐ Реализација одрживости мора 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Константна политичка тензија унутар политичког руководстава и између политичких партија и после локалних избора ☐ Немогућност брзих политичких промена на локалном нивоу ☐ Недостатак стручњака код доношења важних развојних одлука ☐ Политички ауторитети углавном декларативно подржавају чињеницу да без заштите природних потенцијала, дугорочни економски развој није могућ, као ни квалитет живота локалног становништва ☐ Стављање краткорочних личних циљева као приоритетних изнад колективних ☐ Велики притисак на експерте од стране политичких ауторитета, у

⁹⁵ ПЕСТ анализа представља скраћеницу или акроним од следећих речи: политичко, економско, социолошко и технолошко окружење.

	<p>бити усмерена ка мотивацији људских ресурса, како би људски ресурси имали поверења у локалну самоуправу</p> <p>☐ Реализација процеса одрживог развоја региона - сарадња са менаџерима који прихватају концепт одрживости</p>	<p>смислу да је тешко остварити било коју форму развоја у округу</p> <p>☐ Негативни политички утицаји из већих региона (Нишавског) и престонице</p> <p>☐ Странацка неслагања утичу на лошу рекламу округа у медијима</p> <p>☐ Недостатак аргументоване критике у јавности и комуникације</p> <p>☐ Једва постоји јавна критика и изношење мишљења јавности</p> <p>☐ Медијска препуцавања на политичкој а све чешће и националној основи</p> <p>☐ Недостатак стрпљења, мотивације и међусобне сарадње у промовисању одрживог развоја као важног стратешког циља</p> <p>☐ Недостатак медијске усредсређености на промовисање концепта одрживости на градском, локалном и националном нивоу</p> <p>☐ Системска слабост политичког регионалног и градског врха</p> <p>☐ Недовољно учешће страних и домаћих фондова за финансијска улагања у програме одрживог развоја</p> <p>☐ Недовољна подршка и пропраћеност локалне самоуправе и јавних предузећа у спровођењу одрживог бањског лечилишног и рекреационог туризма</p> <p>☐ Устаљена веровања да је оно што следи неминовност, односно недостатак вере становништва у боље сутра</p>
<p>Економски</p>	<p>☐ Повољан географски положај, који би могао да се валоризује у будућности</p> <p>☐ Поновни развој рударског басена доласком до богатије руде</p> <p>☐ Близина рудника (Грот)</p> <p>☐ Значајни постојећи шумски капацитети за развој које је могуће обновити</p> <p>☐ Могућност снабдевања локалног тржишта органском храном</p> <p>☐ Могућност развоја економских активности уз одређену сатисфакцију</p>	<p>☐ Доминантна екстензивна Пољопривредна производња</p> <p>☐ Већина кадрова који се бави руралним развојем не поседује задовољавајући ниво компетенција или свести за одржив развој</p> <p>☐ Недостатак адекватних садржаја туристима и поред обиља атрактивних локација и дешавања</p> <p>☐ Ниска економска продуктивност и компетенције</p> <p>☐ Недостатак инвестиција и инфраструктуре</p>

	<p>пољопривредних произвођача за органску производњу</p> <p>☐ Искоришћење постојећих геотермалних извора за топлификацију</p> <p>☐ Искоришћење постојећих геотермалних извора за загревање стакленика и пластеника</p> <p>☐ Искоришћење туристичких и културних знаменитости како би се остварила већа посећеност овог краја од стране туриста</p> <p>☐ Улагање у старе производне занате који су заборављени</p>	<p>☐ Ниско учешће органске пољопривреде,</p> <p>недовољна понуда здраве хране у снабдевању становништва</p> <p>☐ Недостатак продавница, односно тржнице за понуду домаћих производа</p>
<i>Социолошко-Демографски</i>	<p>☐ Још увек је присутна срдачна гостољубивост народа</p> <p>☐ Људи средњих година и млађи који су решени да остану и не желе да мењају средину</p> <p>☐ Побољшање социјалне политике у смислу родне равноправности</p> <p>☐ Економија заснована на знању заснована на едукацији кроз средње, високо и факултетско образовање и инсистирање на целоживотном образовању</p>	<p>☐ Недовољно јасно развијени професионални пословни односи</p> <p>☐ Апатија међу људима и генерално недостатак оптимизма када је потребно иницирати развој и напредак</p> <p>☐ Још увек присутно много предрасуда код становништва</p> <p>☐ Лоша демографска слика становништва у региону</p> <p>☐ Одлазак младих људи ван региона</p> <p>☐ Дубоко укоревана завист међу људима и недостатак самопоуздања</p> <p>☐ Неопостојање шире свести о Екологији и значају здраве животне средине</p> <p>☐ Недостатак еко-маркетинга и непознатост са главним одликама одрживог развоја</p> <p>☐ Недовољно добро развијена социјална политика када су у питању људи са посебним потребама</p> <p>☐ Недостатак бриге о старијим особама</p> <p>☐ Недовољна укљученост омладине и жена када су у питању друштвене активности</p> <p>☐ Висок ниво незапослености</p>
<i>Технолошки</i>	<p>☐ Добра саобраћајна повезаност са главним републичким правцима (према Македонији и Бугарској;)</p>	<p>☐ Недостатак добре путне инфраструктуре (регионалне и локалне)</p>

	☐ Могућа изградња топловода ☐ Допуна техничке документације изградње регионалне депоније Метерис код Враћа ☐ Доступан ТВ сигнал и покривеност мобилних мрежа (70%) ☐ Могућност за стицање и унапређење знања кроз целоживотно образовање и напредне ИКТ	☐ Нису сви путни правци истог Квалитета и приоритета ☐ Недовољна повезаност компјутерске технологије и мрежа у читавом региону ☐ Мало web сајтова који се баве екологијом и дешавањима у општини ☐ 30% територије није добро покривено мобилним мрежама ☐ Слаба техничка опремљеност пољопривреде ☐ Недовољна искоришћеност хидрогеотермалних потенцијала у Врањској и Бујановачкој Бањи
Еколошки	☐ Одлично очувана здрава природа, без ризика од загађења ☐ Упознавање са могућношћу коришћења термоминералне воде ☐ Депонија Метерис представља позитиван пример управљања отпадом ☐ Могућност унапређења видова ловног, сеоског, конгресног и здравственог, верског туризма	☐ Недостатак здраве пијаће воде у Врању и околним местима ☐ Неадекватно коришћење геотермалних извора енергије ☐ Учестало коришћење пестицида и хербицида ☐ Недовољна заштита од претећих поплава и природних катастрофа ☐ Недовољан надзор, мониторинг над загађењем ваздуха и воде ☐ Недовољна анализа планске изградње и њеног утицаја на животну средину ☐ Постојање пољопривредних домаћинстава који директно угрожавају чисту воде ☐ Неадекватна брига за псе луталице и остале животиње
Легал - Правни	☐ Могућност увођења одогуарајућих законских прописа, такси и пореза на загађење животне средине ☐ Могућност прописивања локалног документа о правилном управљању отпадом, као и о правилној употреби земљишних пољопривредних ресурса и посебно лековите термоминералне воде	☐ Грађанство је изгубило веру у правосуђе, као и у правосудне органе - собзиром на негативна искуства од раније ☐ Недовољно разумевање правних аката и закона у домену заштите животне средине ☐ Недовољна правна заштита животне средине ☐ Правни акти који се тичу заштите животне средине су недовољно конзистентни ☐ Неадекватна подела одговорности животне средине

Извор: Сопствена истраживања аутора

На основу претходно изложених показатеља развоја Пчињског округа, сачињена је општа SWOT анализа, којом су приказане снаге, шансе, слабости и претње за Пчињски округ, односно за град Врање.

Табела 42.1. Општа анализа снага, слабости, шанси и претњи града Врање

<p>S</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Људи ☐ Производни ресурси ☐ Енергетски ресурси ☐ Туристички потенцијал ☐ Позиција града ☐ Административни центар ☐ Трговински центар ☐ Термални извори ☐ Традиционалне манифестације 	<p>W</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Позиција града, удаљеност од Коридора 10 ☐ Лоша инфраструктура саобраћајница ☐ Незапосленост ☐ Сиромаштво ☐ Старо становништво ☐ Недостатак инвестиција ☐ Неискоришћене локације ☐ Застарела механизација ☐ Недостатак развојне концесије ☐ Нерешена имовинска питања ☐ Економска политика ☐ Застарела пољопривредна механизација ☐ Неуспешна реструктурирања ☐ Недовољно развијена комунална инфраструктура ☐ Миграција кадрова ☐ Неадекватно обучена радна снага ☐ Технолошка неразвијеност ☐ Недостатак мотивације
<p>O</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Позиција града ☐ Пољопривреда ☐ Природни ресурси ☐ Прекогранична сарадња ☐ ИПА фондови ☐ Децентрализација и регионализација ☐ Изворни приходи ☐ Агроиндустрија ☐ Образовни центар ☐ Бањски здравствени туризам 	<p>T</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ Економска криза ☐ Нестабилна политика ☐ Велике миграције становништва ☐ Велике миграције кадрова ☐ Неадекватна политика регионалног развоја ☐ Неусаглашеност националне и регионалне развојне стратегије ☐ Неусклађеност појединих стратегија на државном нивоу ☐ Неусклађеност развојних политика

7.3. ВИШЕ КРИТЕРИЈУМСКО ОДЛУЧИВАЊЕ

Анализарање начина на који људи доносе одлуке или начина на основу којих треба донети одлуку старо је можда колико и историја човечанства.⁹⁶ Иако су добре одлуке резултат доброг процеса одлучивања, познати научници Henig и Buchanan (1996) и њихови савременици (Buchanan et al., 1998) сложили су се око чињенице да доношење одлуке укључује субјективни и објективни део процеса одлучивања⁹⁷

Формулисање проблема представља први корак приликом доласка до коначног решења. На одређеном пословном ентитету, или субјекту, уочава се проблем који се након тога мисаоно формулише, а затим моделира на разне начине и разним симболима, у зависности од преференција доносиоца одлуке и његове специјалности. Други корак односи се на формирање математичког модела у коме се стварни проблем преводи. Сложеност конверзије математичког модела у егзактни зависи од сложености проблема, његових карактеристика (линеарност, детерминисаност) и захтева за једноставношћу модела. Трећи корак представља избор, разраду или модификацију методе за решавање постављеног проблема. Избор методе зависи од обликованог модела проблема. Пре примене методе модел је без пронађеног решења, а након њене успешне примене долази се до решења проблема у квантитативном облику, чиме се стварају услови и за његово вредновање. Четврти корак подразумева решавање модела помоћу методе и добијање резултата. Веродостојност решења зависи од примењене методе. Решења морају бити протумачена или прихваћена са одређеним степеном поузданости. Најпрецизније решење је аналитичко. Пети корак обухвата критеријумско вредновање модела на основу резултата тестирања, у коме се решење директно вреднује мерама усаглашености предвиђених и остварених вредности. Најзначајнији критеријум вредновања је критеријум оптималног решења, којим се на егзактан начин доказује да ли је решење најбоље или не. Имплементација добијеног решења представља шести корак. Теоријском верификацијом модел-решење прихвата се могућност његове примене у пракси. Имплементација представља спровођење решења у реалним условима.

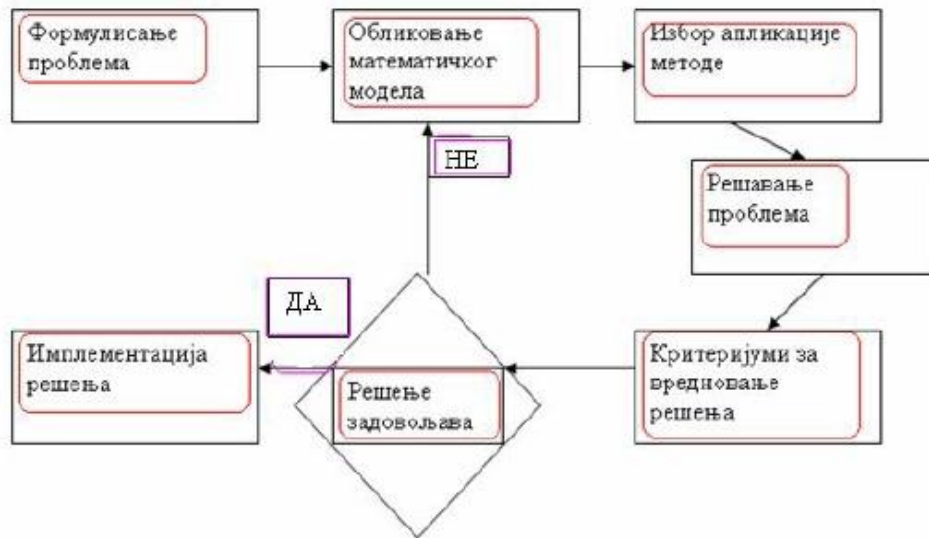
На следећој слици приказане су основне фазе, односно, кораци решавања математичког модела проблема.

---

⁹⁶ Traintaphyllou, E. (2000.), *MCDM method – a comparative study*, Springer, p:3.

⁹⁷ Buchanan, J.T., Henig, E.J., Henig, M.I. (1998), *Objectivity and subjectivity in the decision making process*, Annals of Operations Research, 80, pp: 333-345.

Слика 22. Основне фазе решавања математичког модела проблема

Извор: http://www.kombib.rs/eknjige/465_Operacioni_i_projektn_%20menadzment_za_sajt.pdf, стр:9

Методе вишекритеријумске анализе своју базу заснивају на математичким моделима који су временом унапређени и прилагођени проблематици рангирања пројеката.

Рангирање алтернатива на основу више критеријума доприноси реалности процесу доношења одлука. Појам вишекритеријумског одлучивања се односи на ситуације одлучивања када присутно постоји већи број конфликтних критеријума. Управо та чињеница представља значајан корак ка реалности проблема који се методама вишекритеријумског одлучивања могу решавати, за разлику од класичне оптимизационе методе која користи само један критеријум при одлучивању, чиме се драстично умањује и реалност проблема који се може решавати. Међутим, методе вишекритеријумског доношења одлука имају и своју слабу страну, односно потребу за коришћењем сложенијих математичких модела. По неким ауторима још увек не постоји тотално објективан и поуздан метод вишекритеријумског одлучивања.¹²²⁹⁸ Ипак, потребно је још једном нагласити да вишекритеријумско одлучивање налази широку примену као врста посебне помоћи менаџерима приликом коначног избора одговарајућих решења, односно приликом коначног доношења одлука. Процес одлучивања састоји се из две компоненте: компоненте објективно дефинисаних пројеката и компоненте субјективно дефинисаних критеријума.

⁹⁸ Николић, М. (2009), *Методе одлучивања*, Универзитет у Новом Саду, Технички факултет Михајло Пупин, Зрењанин, стр: 8.

7.4. ELECTRE метод при рангирању пројеката

Истраживања у раду базирају се на проналажење адекватних развојних пројеката града Врања применом вишекритеријумске методе ELECTRE за одређивање приоритета између појединих алтернатива или критеријума. Дакле, овим начином испитивања понуђених развојних пројеката, дат је нови приступ проблематици унапређењу одрживог развоја града Врања, а на основу добијених резултата и ширег подручја. Метода ELECTRE омогућава решење проблема рангирања пројеката, узимајући у обзир биолошке, техничке, економске и еколошке критеријуме.

7.5. Метода анкете и анкетирање

Метода анкете спада у систем Маркетинг истраживања. Маркетинг истраживање представља систематско и свеобухватно прикупљање и обраду података потребних за доношење стратегијских, маркетинг одлука. Истраживање понашања потрошача, у овом случају учесника у остварењу економске добити кроз организацију у сам центар истраживања ставља управо испитаника - његове ставове, потребе и мишљења. Макро и микро истраживања у маркетингу подразумевају прикупљање података на нивоу потрошача, али на макро плану, где је укључена социодемографска карактеристика као макро истраживање и у смислу индивидуалних ставова и мишљења потрошача. Обе врсте испитивања се преплићу и условљавају једна другу. Постоје два основна типа прикупљања података: прикупљање примарних података (теренско истраживање) и прикупљање секундарних података (кабинетско истраживање).

Научна истраживања која се баве понашањем потрошача имају четири главна циља:

- да опишу понашање,
- да предвиде понашање,
- да открију узроке понашања,
- да схвате и објасне понашање.

Методологија теренског истраживања примењује се када расположиви секундарни подаци нису довољни да би се расветлио одређени феномен. Ова метода треба бити креирана након што се истовремено узму у обзир специфичности феномена који треба истражити, односно, специфични захтеви методологије теренског истраживања. Методологија теренског истраживања представља скуп фаза и процедура које треба испоштовати да би се на крају донели релевантни закључци, како би истраживање оправдало своју сврху. Боље је знати да одређена појава није довољно расветљена, него у одређеној фази истраживања доћи до погрешних закључака. Резултати истраживања се користе за доказивање, односно проверу постављене хипотезе. Методологија теренског истраживања је дата у наредној табели.

Табела 43 : Методологија теренског истраживања

1.	Избор начина истраживања
2.	Одређивање узорака за истраживање
3.	Креирање и тестирање упитника
4.	Припрема анкетара
5.	Прикупљање података и провера рада анкетара
6.	Унос података у базу
7.	Обрада и анализа прикупљених података
8.	Презентација резултата истраживања

Извор: Трандафловић И. (2013), Принципи маркетинга, Мегатренд универзитет, Београд, стр:51

За потребе истраживања о познавању концепта одрживог развоја урађена су најпре два анкетна упитника, и то један који се односи на стратегијско управљање одрживим развојем запослених у привредним организацијама и институцијама у граду Врању и други који се односи на анкетање локалног становништва о стратегијском управљању одрживим развојем заснованом на природним ресурсима у Пчињском округу. Међутим, како би се јасније увидело пословање ентитета, регионалног центра са седиштем у граду Врању, урађен је још један анкетни упитник са циљем испитивања ставова становника града, односно корисника услуга капацитета локалне самоуправе, тј. испитивање степена њиховог задовољства пруженим услугама. Приликом анкетања контактирани су органи руководства на челу са градоначелником и председником градске управе, који су дали одобрење да се истраживање обави. У периоду од 2017. до краја септембра 2018. године урађено је испитивање на тему „Одрживи развој и одрживо пословање“. Дакле, једним упитником обухваћени су испитаници који су запослени у привредним организацијама и институцијама у граду Врању, други се односио на испитанике из редова локалног становништва, а трећи на кориснике услуга, односно, становнике града Врања. Први упитник садржи 8 питања, од којих су три општег карактера (пол, образовање, године старости), а преостала четири се односе на одрживи развој и одрживо пословање у смислу познавања концепта и спровођења тог концепта у радној организацији. Други упитник се односи на испитивање локалног становништва о појму одрживог развоја и концепта одрживог пословања и садржи укупно 15 питања. Трећи упитник, везан за кориснике услуга локалне самоуправе, садржи укупно 20 питања, од којих је пет питања општег карактера, док се 12 односе на испитивање задовољства и могућности усаглашеног економског и еколошког развоја града Врања.

VIII ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

8.1. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Током претходног века, регион југа Србије са Пчињским округом и Град Врање се је значајно развијао и развио своје индустријске потенцијале, као што су текстилна индустрија, индустрија намештаја, металска, дуванска и друге индустрије су били економски мотори раста овог округа. Током деведесетих година, индустријско ткиво опосматране територијалне области, једандео предузећа, производних погона и фабрика, пре свега због међународне изолације, губљења иностраних тржишта и недостатка инвестиција урушио и пропао. То се догодило и увеликом делу остале српске привреде, међутим, у многим регионима је у последњих година, кроз процес транзиције привредног система, пре свега кроз приватизацију и развој приватног сектора, дошло до значајног привредног опоравка. Међутим економски опоравак на југу и југоистоку Србије је спорији него у осталим деловим змље између осталог и због споре приватизације и реструктурирања великих привредних система гиганата попут Симпа и Јумка. Важан разлог оваквог заостајања у економском и привредном опоравку је и недовољан ниво инвестирања у овај регион. Идентификација мера локалне самоуправе које би довеле до већег прилива инвестиција и развоја региона је и поента овог рада.

Први део истраживања смо усмерили на утврђивање међузависности образовања и управљања променама кроз усвајање нових знања и вештина.

Предмет истраживања је утврђивање међузависности савремених менаџмент формула успеха садржаја рада и управљања променама и образовања кроз усвајање нових знања и вештина. Такав прилаз предмету истраживања пружа извесне могућности да се стекне релевантна слика о ставу запослених према образовању и њиховом укључивању у различите образовне и едукативне активности.

Циљ првог дела истраживања је да се установи у којој мери управљање променама и садржај рада асоцира на потребу едукације запослених .

У истраживању смо пошли од основне хипотезе: ***Формула успеха је у управљању променама усвајањем нових знања и вештина, нових иновативних и креативних техника, односно инсистирање на развоју заснованом на знању.***

Овим емпиријским истраживањем смо покушали да утврдимо ставове запослених о искоришћености стеченог знања у области одрживог развоја привреде региона и на локалном нивоу града Врања, и то како у току школовања, у организацији у којој раде, о доприносу образовања и знања економској успешности организације, колико су образовна знања у функцији техничко-технолошког развоја, о мотивима да се укључе у образовање о одрживом развоју

Истраживање је спроведено почетком 2017. године на узорку од 716 запослених из различитих радних средина привредних организација:

менаџери и стручњаци, технички кадар – инжињери, административно особље, научни радници. Школска спрема: непотпуна основна школа (3,2%),

основна школа (16,6%), средња школа (30,2%), виша школа (14,5%), висока школа (23,5%), магистри наука (2,4%) и доктори наука (9,7%). По полној структури узорак чине 46,9% жена и 53,1% мушкараца.

Испитаници су анкетирани индивидуално и у мањим групама углавном на радном месту.

Табела 44 : Узорак истраживања према полу, школској спреми и садржају

Обележја	Узорак	Н	%
Пол	Мушки	380	53,1
	Женски	336	46,9
	Укупно	716	100
Школска спрема	Непотпуна основна школа	23	3,2
	Основна школа	119	16,6
	Средња школа	216	30,2
	Виша стручна спрема	104	14,5
	Висока стручна спрема	168	23,5
	Магистри наука	17	2,4
	Доктори наука	69	9,6
	Укупно	716	100,0
Садржај рада	Менаџери	69	9,6
	Стручњаци	23	3,2
	Непосредни извршиоци	214	29,9
	Технички кадар-инжињери	172	24,0
	Административно особље	131	18,3
	Научни радници	107	14,9
	Укупно	716	100,0

8.2. ВАРИЈАБЛЕ ИСТРАЖИВАЊА

Према правцу утицаја истраживачке варијабле обухваћене овим истраживањем могу се поделити на независне и зависне.

Независне варијабле су:

- Искоришћеност знања стеченог у току школовања и у раду;
- Могучност професионалног усавршавања и напредовања у струци и занимању;
- Функционалност образовних (школских) знања – допринос знања и образовања економској успешности организације;
- Колико су образовна знања у функцији техничко-технолошког развоја;
- Који су мотиви за укључивање у образовање.

Зависне варијабле за процену образовних активности запослених испитане су на основу скале ставова према образовању и упитника за мерење потреба, интереса, жеља и мотива за образовањем.

Природа проблема којим се бавимо у докторској дисертацији утицала је да се одредимо за дескриптивну методу, која прожима све делове рада (теоријска разматрања, постављање проблема, хипотезе и тд.)

Подаци о мотивима, жељама, интересима и потребама запослених у погледу образовању прикупљени су помоћу првог и другог Упитника.

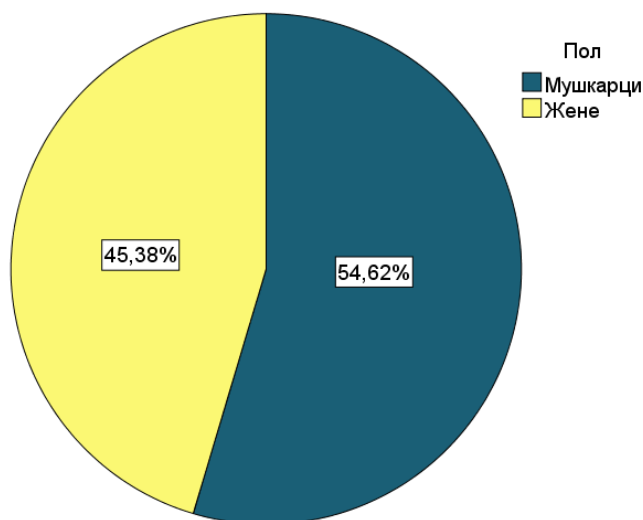
8.3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У складу са теоријским истраживањем наше емпиријско истраживање усмерили смо у три правца:

- Емпиријско истраживање везано за стратегијско управљању одрживим развојем запослених у привредним организацијама и институцијама у граду Врању;
- Емпиријско истраживање - стратегијско управљању одрживим развојем заснованом на природним ресурсима у Пчињском округу;
- Емпиријско истраживање - ставови становника града Врања о могућности усаглашеног економског и еколошког развоја града.

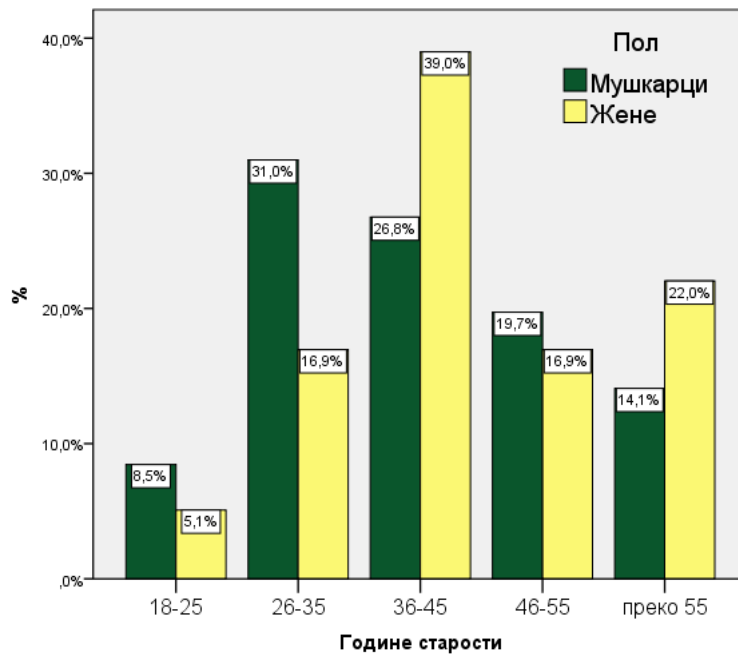
8.4. Резултати емпиријског истраживања везани за стратегијско управљање одрживим развојем запослених у привредним организацијама и институцијама у граду Врању

График 4 : Структура испитаника према полу

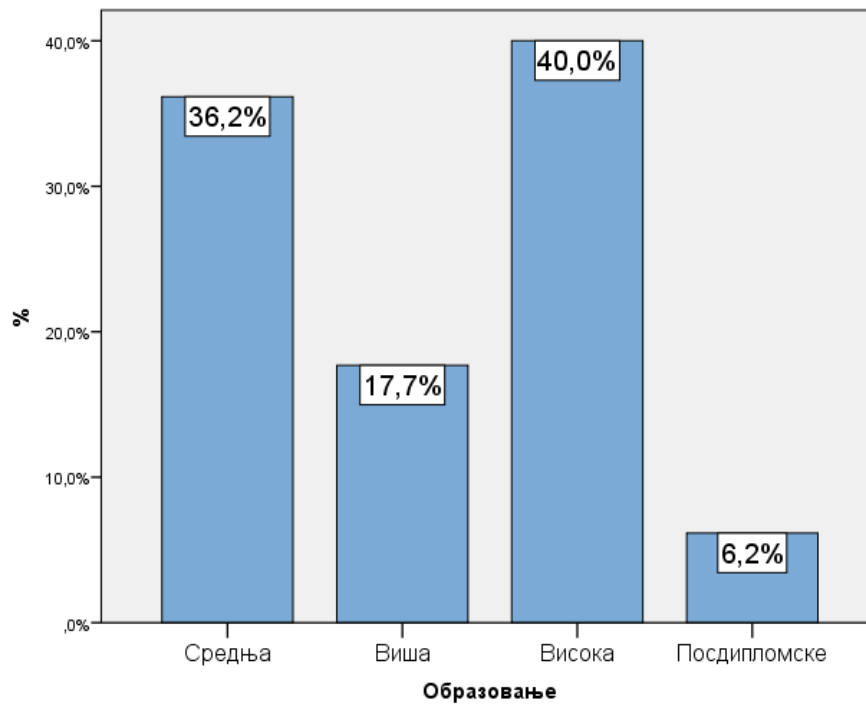
χ^2 најчешће је коришћен статистички тест. Процењује се значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости. Базиран је на хи-квадрат расподелу апсолутне учесталости (фреквенције)

График 5 : χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости

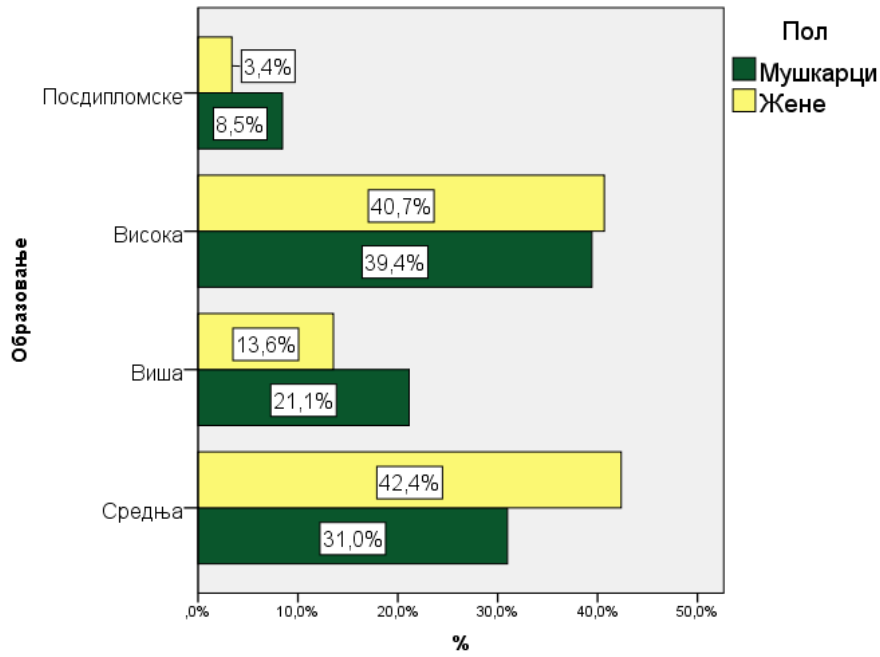

$$\chi^2_e = 5,881 < \chi^2_{(DF=4 \text{ i } 0,05)} = 9,488 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$$

График 6 : Структура испитанијука према степену обарзовања

График 7: χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости

$\chi^2_e = 3,552 < \chi^2_{(DF=3 \text{ i } 0,05)} = 7,817 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$

График 8: Познавање појма одрживог развоја

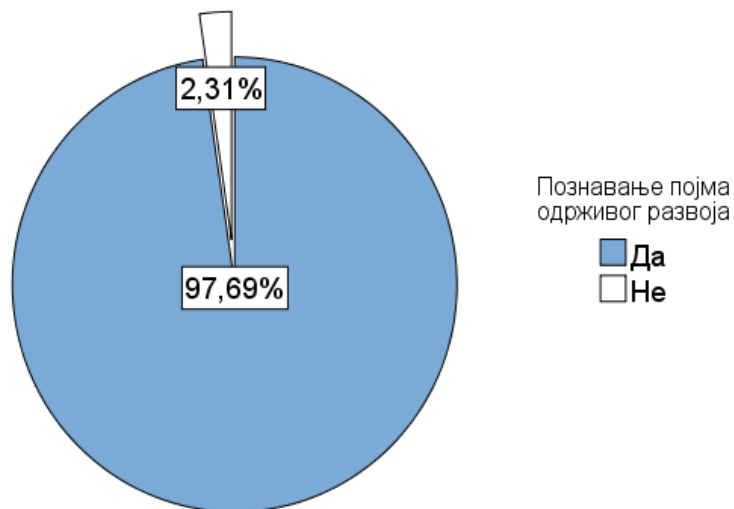
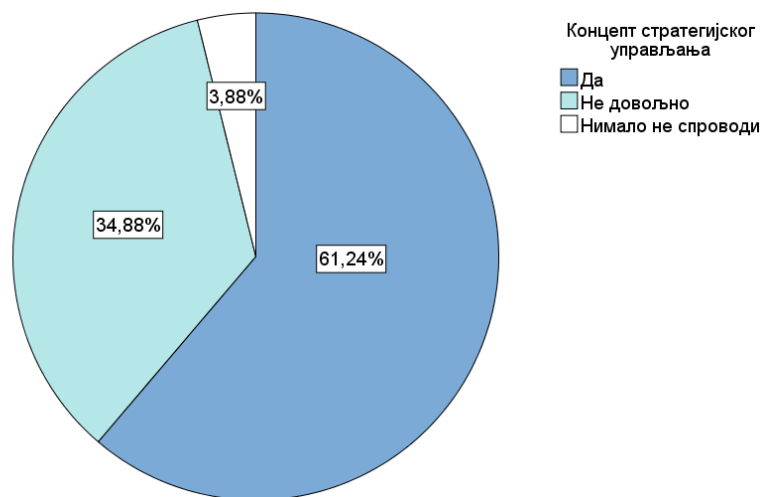

График 9 : Познавање концепта стратегијског управљања

Табела 45. Матрица одговора према првој анкети

Питања	није важно	мало важно	умерено важно	Важно	врло важно	Просек оцене	Std. Deviation
Спровођење пројеката	1,7%	1,7%	10,7%	24,0%	62,0%	4,43	0,874
Укључени у спровођење и едукацију	2,5%	3,4%	9,2%	37,8%	47,1%	4,24	0,936
Добијање јасних упутстава	0,9%	0,9%	9,5%	31,0%	57,8%	4,44	0,772
Могућност избора сопственог начина рада	3,3%	5,0%	19,8%	34,7%	37,2%	3,98	1,037
Могућност одлучивања	4,2%	4,2%	24,4%	31,1%	36,1%	3,91	1,073
Сарадња са колегама	0,8%	2,5%	11,7%	24,2%	60,8%	4,42	0,856
Комуникација са претпостављенима	0,9%	1,7%	9,4%	23,1%	65,0%	4,50	0,805
Висина дохотка	1,7%	2,5%	18,6%	41,5%	35,6%	4,07	0,894
Могућност да напредујете	1,7%	5,1%	16,1%	32,2%	44,9%	4,14	0,978
Могућност за стручно усавршавање	3,4%	4,2%	12,7%	30,5%	49,2%	4,18	1,035

Табела 46. Статистичка обрада одговора према првој анкети

Питања	Просек оцена	Медијана	Std. Deviation	Минимум	Максимум
Спровођење пројеката	2,31	1,00	2,379	1	10
Укључени у спровођење и едукацију	3,07	2,00	2,651	1	10
Добијање јасних упутстава	3,29	2,00	2,749	1	10
Могућност избора сопственог начина рада	4,54	4,00	3,086	1	10
Могућност одлучивања	4,45	4,00	3,091	1	10
Сарадња са колегама	3,43	2,00	2,827	1	10
Комуникација са претпостављенима	3,43	3,00	2,720	1	10
Висина дохотка	5,05	5,00	3,445	1	10
Могућност да напредујете	4,58	3,50	3,420	1	10
Могућност за стручно усавршавање	4,70	4,00	3,525	1	10

8.5. Резултати емпиријског истраживања - стратегијско управљању одрживим развојем заснованом на природним ресурсима у Пчињском округу

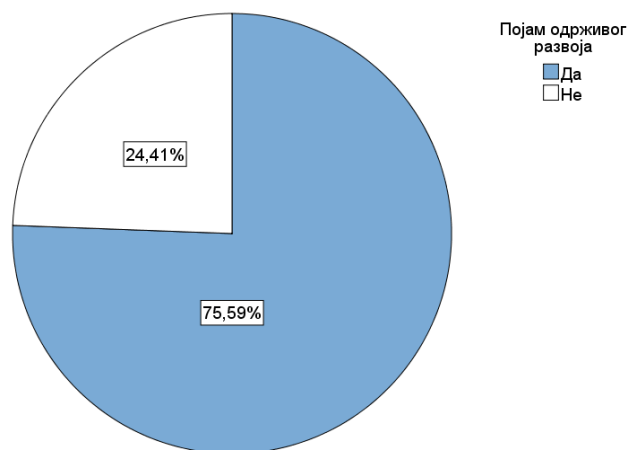
Табела 47. Структура испитаника према полу

			Пол		Total
			Мушкарци	Жене	
Године старости	18-25	Број	5	4	9
		%	6,8%	7,3%	7,0%
	26-35	Број	20	13	33
		%	27,0%	23,6%	25,6%
	36-45	Број	18	18	36
		%	24,3%	32,7%	27,9%
	46-55	Број	14	6	20
		%	18,9%	10,9%	15,5%
	преко 55	Број	17	14	31
		%	23,0%	25,5%	24,0%
Total	Број	74	55	129	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

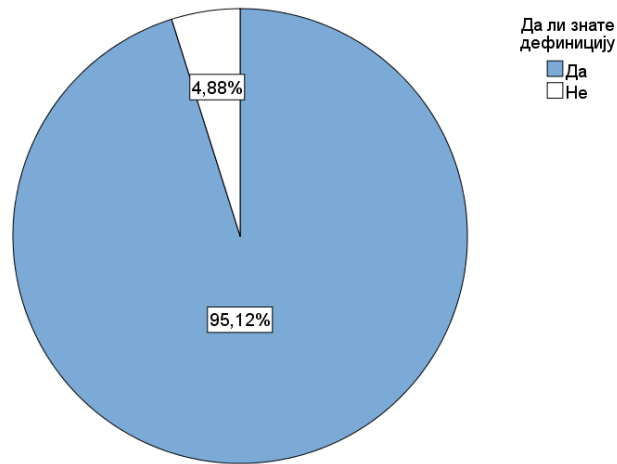
Табела 48. Структура анкетираних испитаника према полу и образовању

			Пол		Total
			Мушкарци	Жене	
Образовање	Основна школа	Број	0	2	2
		%	0,0%	3,6%	1,6%
	Средња	Број	30	23	53
		%	40,5%	41,8%	41,1%
	Виша	Број	13	8	21
		%	17,6%	14,5%	16,3%
	Висока	Број	25	21	46
		%	33,8%	38,2%	35,7%
	Посдипломске	Број	6	1	7
		%	8,1%	1,8%	5,4%
Total	Број	74	55	129	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

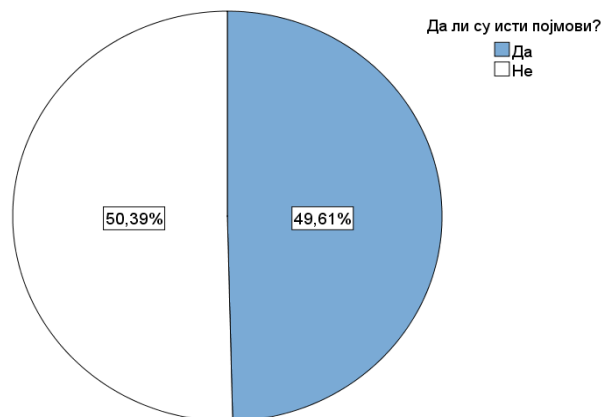
График 9: Структура испитаника према познавању појма одрживог развоја

График 10: Структура испитаника према познавању дефиниције одрживог развоја

График 11: Структура испитаника према познавању појмова одрживог развоја и заштите животне средине

Табела 49. Структура одговора испитаника према придавању значаја природним ресурсима Пчињског округа

<u>Назив/категорија Природних ресурса – рангирано</u>	%
Вода	20,50%
Земљиште- Земља	17,50%
Шуме	9,75%
Власинскојезеро- Језера	7,00%
ВрањскаБања- Бање	6,50%
Клима	5,00%
Руда	4,75%
БеснаКобила	3,50%
БранаПрвонек	2,25%

Природа	2,00%
РудникКриваФеја- Рудници	1,75%
Минерали	1,75%
Пољопривреда	1,50%
Пашњаци	1,50%
Сточарство	1,25%
Реке	1,25%
Флораифауна	1,25%
Ваздух	1,25%
Климатскиуслови	1,25%
Туризам	1,00%
Људскиресурси	1,00%
Топлиизвори	0,75%
БујановачкаБања	0,50%
Александровачкојезеро	0,50%
ПрохорПчињски	0,50%
Пржар	0,50%
Ваздух	0,50%
Геотермалниизвори	0,25%
Дрво	0,25%
Живабића	0,25%
Пољаница	0,25%
Раднаснага	0,25%
Земљорадња	0,25%
Марковокале	0,25%
ЈужнаМорава	0,25%
Крстиловица	0,25%
Боринобрдо	0,25%
Отпад	0,25%
Сунце	0,25%
Ветар	0,25%
Тотал	100,00%

Табела 50. χ^2 значајност разлике опажене (емпиријских) и очекиване (теоријских) учесталости

			Године старости					Total
			18-25	26-35	36-45	46-55	преко 55	
Појам одрживог развоја	Да	Broj	6	28	27	17	18	96
		%	75,0%	84,8%	75,0%	85,0%	60,0%	75,6%
	Не	Broj	2	5	9	3	12	31
		%	25,0%	15,2%	25,0%	15,0%	40,0%	24,4%
Total	Broj	8	33	36	20	30	127	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

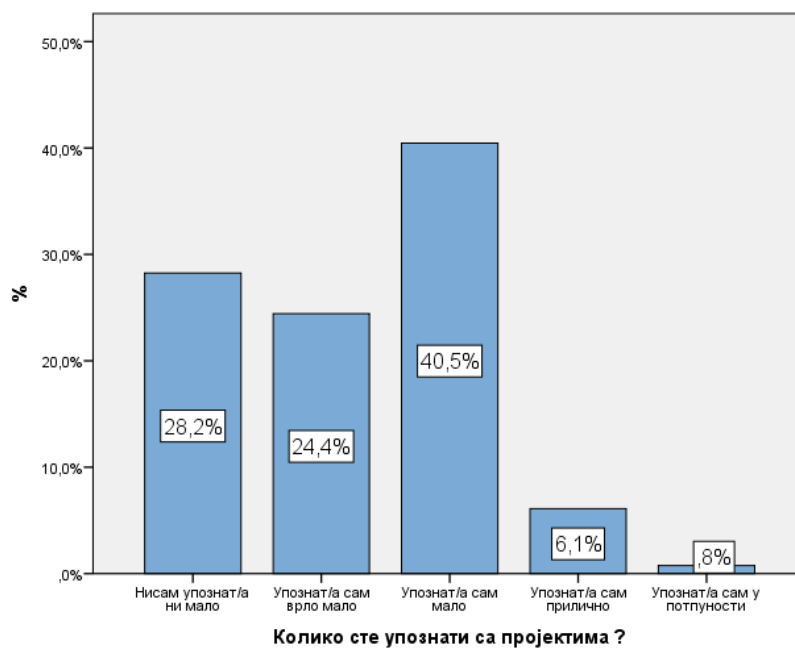
$$\chi^2_e = 6,315 < \chi^2_{i, (DF=4 \text{ i } 0,05)} = 9,488 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$$

Табела 51. χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости

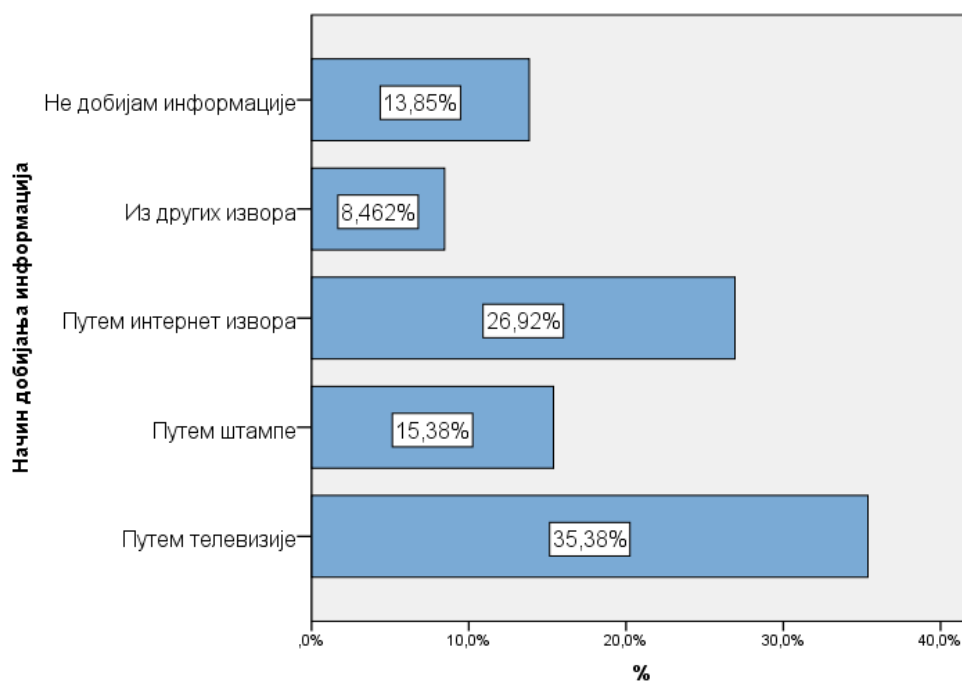
		Образовање					Total	
		Основна школа	Средња	Виша	Висока	Посдипломске		
Појам одрживог развоја	Да	Број	0	33	17	40	6	96
		%	0,0%	64,7%	81,0%	87,0%	85,7%	75,6%
	Не	Број	2	18	4	6	1	31
		%	100,0%	35,3%	19,0%	13,0%	14,3%	24,4%
Total	Број	2	51	21	46	7	127	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

$$\chi^2_e = 13,405 > \chi^2_1(DF=4 \text{ i } 0,05) = 9,488 \Rightarrow p < 0,05 \Rightarrow H_1$$

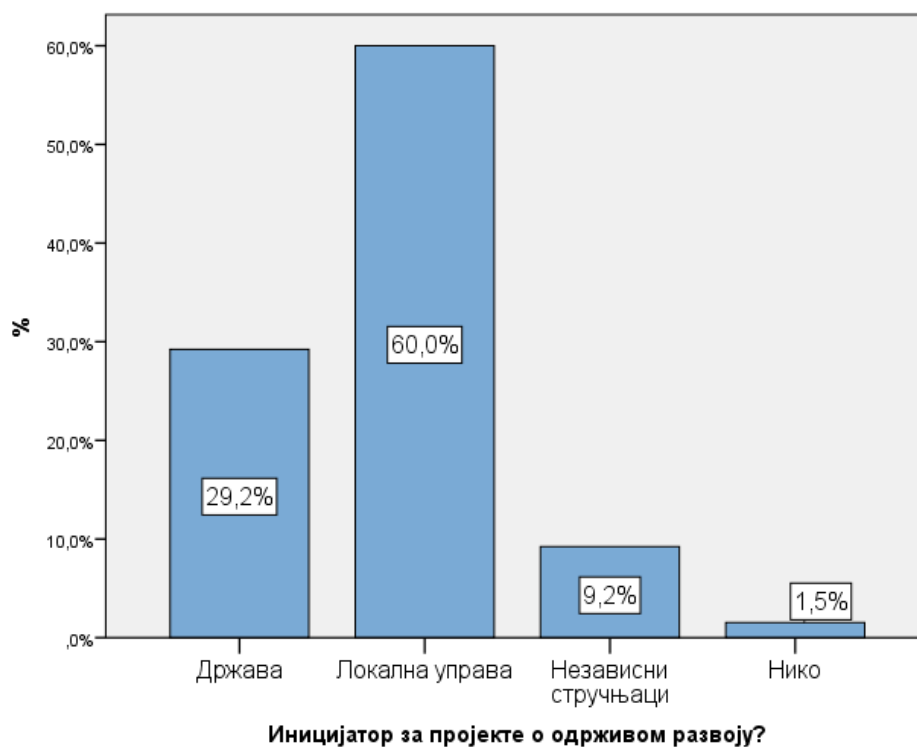
График 12. Структура испитаника према упознатости са пројектима које спроводи локална самоуправа

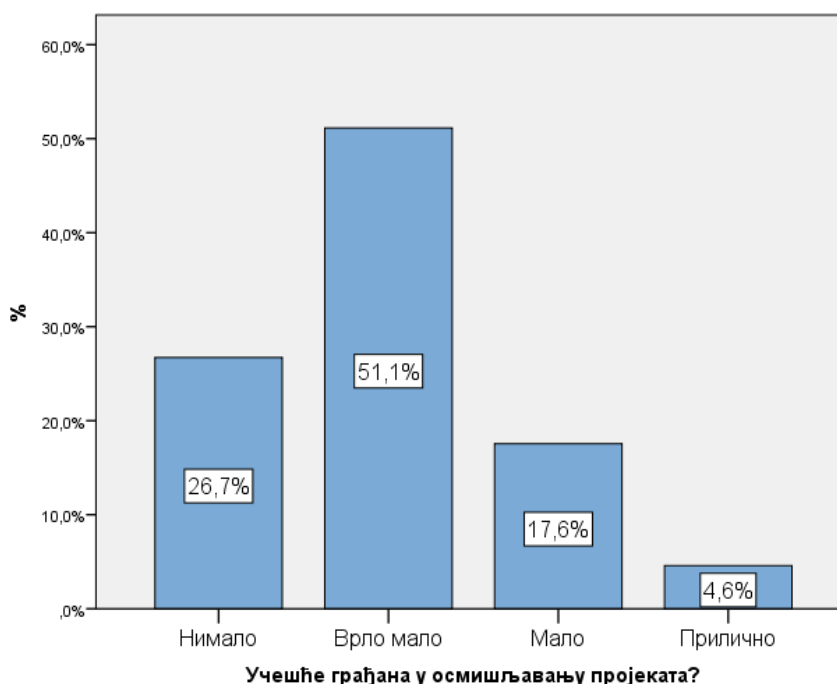
График 13. Структура испитаника према начину добијања информација о пројектима које спроводи локална самоуправа

График 14. Структура одговора испитаника према ставу о иницијатору о одрживом развоју

График 15. Структура испитаника према ставу о учешћу грађана у осмишљавању пројеката

Табела 52. Структура испитаника према полу и личној заинтересованости за пројекте

			Пол		Total
			Мушкарци	Жене	
Лично заинтересовани за пројекте?	Да	Број	52	43	95
		%	72,2%	78,2%	74,8%
	Не	Број	20	12	32
		%	27,8%	21,8%	25,2%
Total	Број	72	55	127	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

$$\chi^2_e = 0,588 < \chi^2_t (DF=1 \text{ i } 0,05) = 3,847 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$$

Табела 53. Структура испитаника према годинама старости и личној заинтересованости за пројекте

			Године старости					Total
			18-25	26-35	36-45	46-55	преко 55	
Лично заинтересовани за пројекте?	Да	Број	5	26	25	20	21	97
		%	62,5%	78,8%	69,4%	95,2%	67,7%	75,2%
	Не	Број	3	7	11	1	10	32
		%	37,5%	21,2%	30,6%	4,8%	32,3%	24,8%
Total	Број	8	33	36	21	31	129	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

$$\chi^2_e = 7,004 < \chi^2_t (DF=4 \text{ i } 0,05) = 9,488 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$$

Табела 54. χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости према годинама старости

			Образовање					Total
			Основна школа	Средња	Виша	Висока	Посдипломске	
Лично заинтересовани за пројекте?	Да	Број	0	38	12	42	5	97
		%	0,0%	71,7%	60,0%	89,4%	71,4%	75,2%
	Не	Број	2	15	8	5	2	32
		%	100,0%	28,3%	40,0%	10,6%	28,6%	24,8%
Total	Број	2	53	20	47	7	129	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

$$\chi^2_e = 13,996 > \chi^2_t(DF=4 \text{ i } 0,05) = 9,488 \Rightarrow p < 0,05 \Rightarrow H_1$$

Табела 55 : χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости према степену образовања

			Пол		Total
			Мушкарци	Жене	
Лична едукација о одрживом развоју?	Да	Број	57	45	102
		%	78,1%	81,8%	79,7%
	Не	Број	16	10	26
		%	21,9%	18,2%	20,3%
Total	Број	73	55	128	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

$$\chi^2_e = 0,270 < \chi^2_t(DF=1 \text{ i } 0,05) = 3,847 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$$

Табела 56. χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости према полу

			Године старости					Total
			18-25	26-35	36-45	46-55	преко 55	
Лична едукација о одрживом развоју?	Да	Број	6	27	30	19	22	104
		%	75,0%	81,8%	83,3%	90,5%	68,8%	80,0%
	Не	Број	2	6	6	2	10	26
		%	25,0%	18,2%	16,7%	9,5%	31,3%	20,0%
Total	Број	8	33	36	21	32	130	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

$$\chi^2_e = 4,415 < \chi^2_t(DF=4 \text{ i } 0,05) = 9,488 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$$

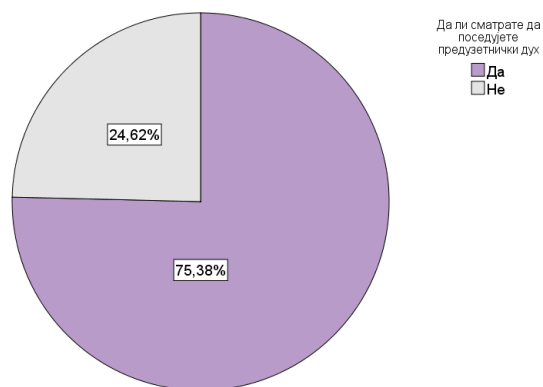
Табела 57. χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости према годинама старости

			Образовање					Total
			Основна школа	Средња	Виша	Висока	Пос дипломске	
Лична едукација о одрживом развоју?	Да	Број	0	43	15	40	6	104
		%	0,0%	81,1%	71,4%	85,1%	85,7%	80,0%
	Не	Број	2	10	6	7	1	26
		%	100,0%	18,9%	28,6%	14,9%	14,3%	20,0%
Total	Број	2	53	21	47	7	130	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

$$\chi^2_e = 9,916 > \chi^2_i(DF=4 \text{ i } 0,05) = 9,488 \Rightarrow p < 0,05 \Rightarrow H_1$$

χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости према степену образовања

График 16. Структура испитаника према ставу о личном поседовању предузетничког духа

8.6. Резултати емпиријског истраживања ставова становника града Врања о могућности усаглашеног економског и еколошког развоја града.

График 17. Структура испитаника према полу

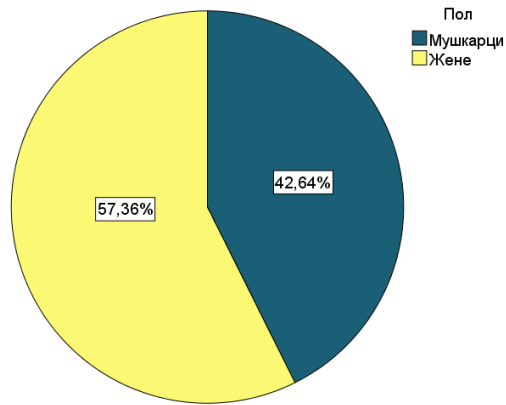
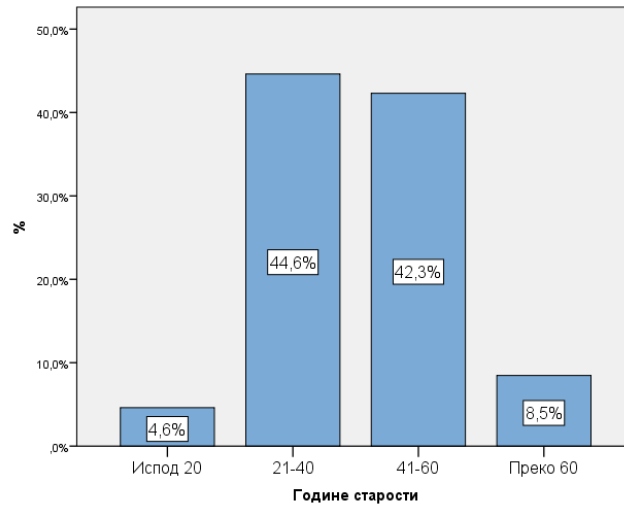

График 18. Структура испитаника према годинама старости

Табела 58. Матрица: учешће испитаника према полу и занимању

			Пол		Total
			Мушкарци	Жене	
Занимање	Издржавано лице	Број	2	5	7
		%	3,8%	6,8%	5,6%
	Запослен/а	Број	40	58	98
		%	75,5%	79,5%	77,8%
	Незапослен/а	Број	8	4	12
		%	15,1%	5,5%	9,5%
	Пензионер	Број	3	6	9
		%	5,7%	8,2%	7,1%
Total	Број	53	73	126	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

$$\chi^2_e = 3,848 < \chi^2_i(DF=3 \text{ i } 0,05) = 7,817 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$$

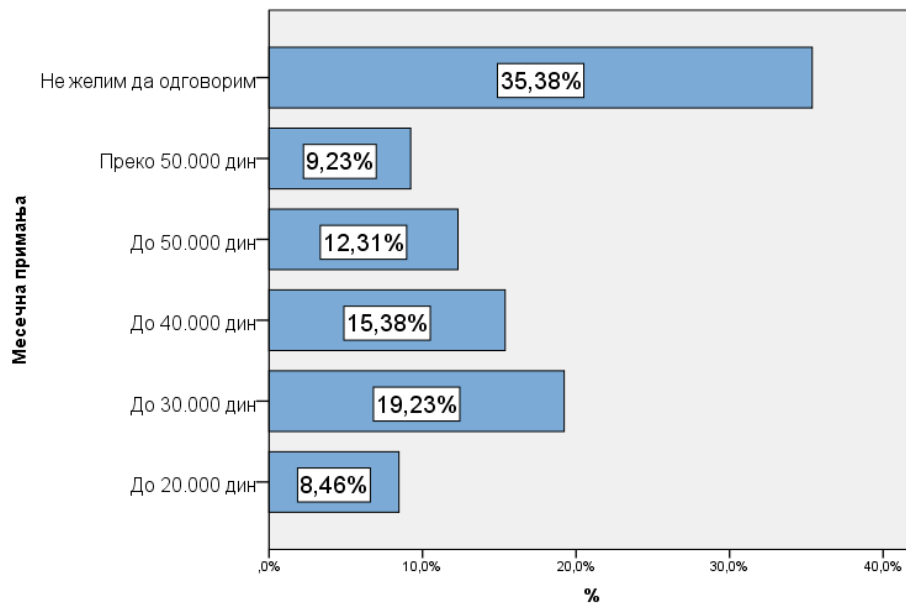
Табела 59. χ^2 значајност разлике опажених (емпиријских) и очекиваних (теоријских) учесталости према полу и степену образовања

		Пол		Total	
		Мушкарци	Жене		
Образовање	Основна школа	Broj	2	3	5
		%	3,6%	4,1%	3,9%
	Средња	Broj	21	29	50
		%	38,2%	39,2%	38,8%
	Виша	Broj	11	15	26
		%	20,0%	20,3%	20,2%
	Висока	Broj	20	24	44
		%	36,4%	32,4%	34,1%
	Посдипломске	Broj	1	3	4
		%	1,8%	4,1%	3,1%
	Total	Broj	55	74	129
		%	100,0%	100,0%	100,0%

$$\chi^2_e = 0,707 < \chi^2_t(DF=4 \text{ i } 0,05) = 9,488 \Rightarrow p > 0,05 \Rightarrow H_0$$

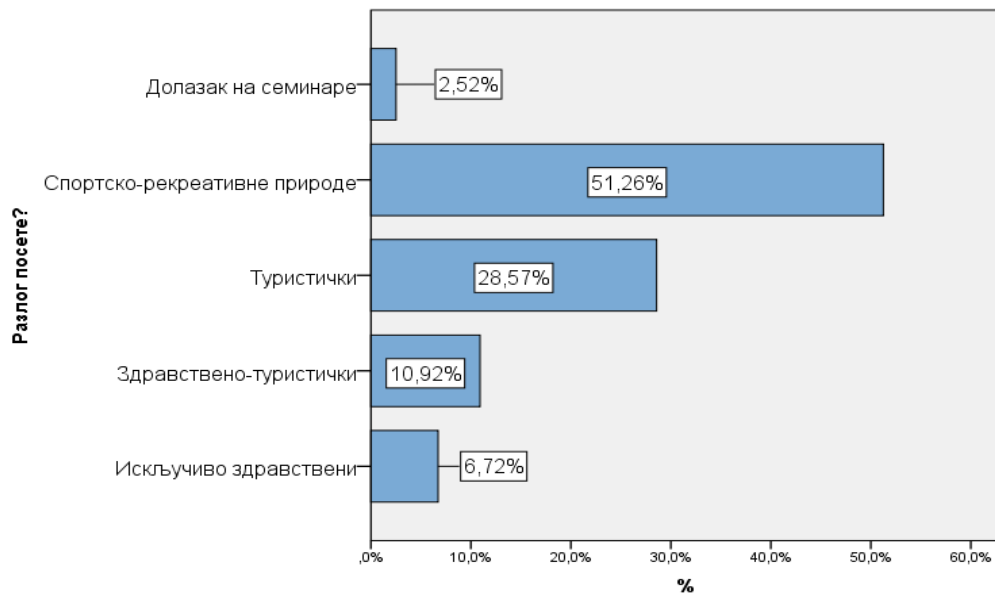
График 19. Структура испитаника према месечним приходима домаћинства

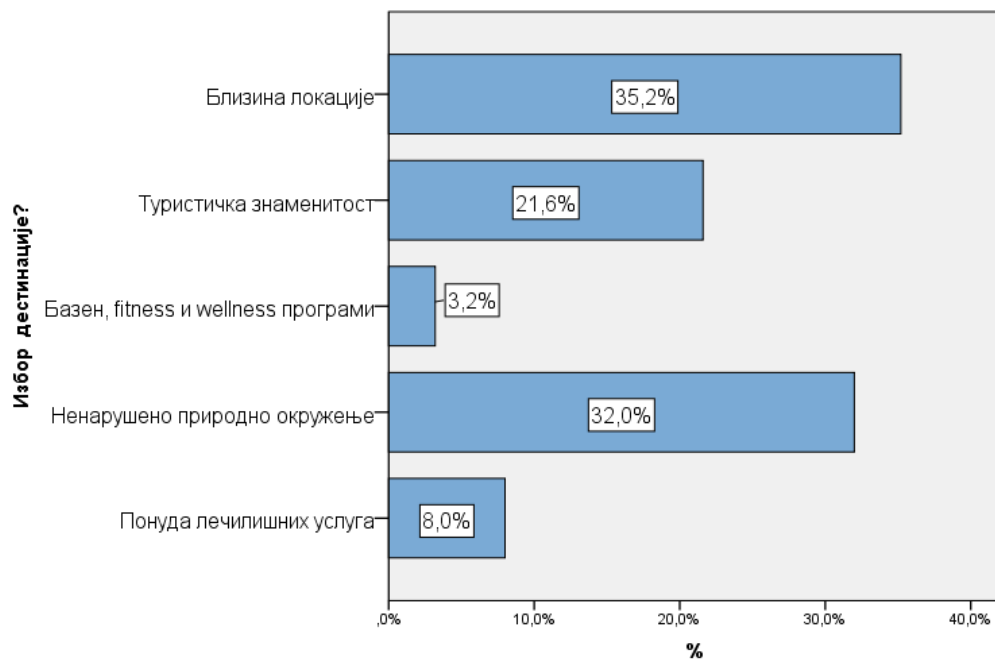
Табела 60. Структура испитаника према учесталости посета рекреативно - туристичким центрима

	Једном годишње	Више пута годишње	Једном месечно	Више пута месечно	Не посећујем
Врањска Бања	26,6%	44,5%	10,2%	6,3%	12,5%
Марково Кале	18,3%	23,8%	1,6%	,8%	55,6%
Скијалиште Бесна Кобила	45,6%	19,2%	,8%	,8%	33,6%
Нешто друго	9,7%	30,6%	2,8%	9,7%	47,2%

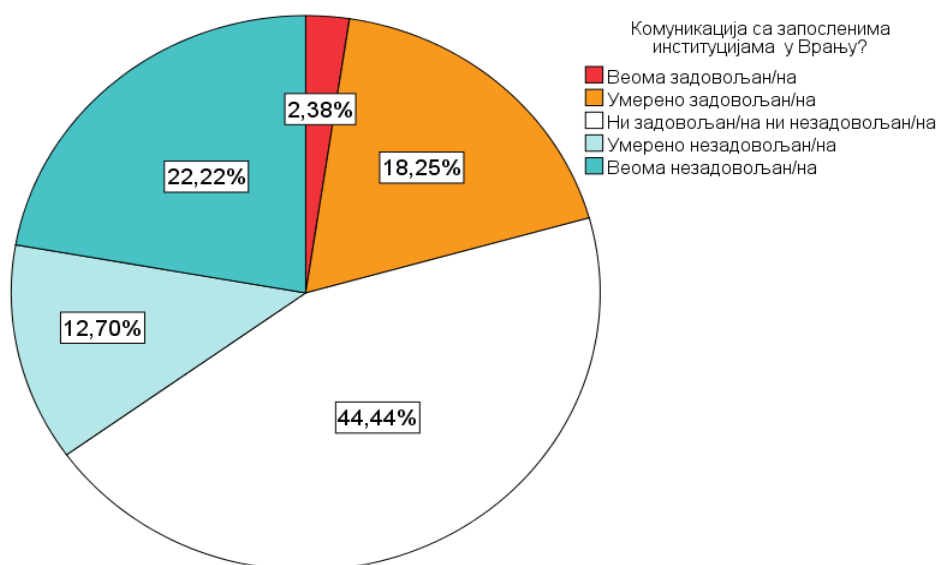
График 20. Структура испитаника према разлозима посете

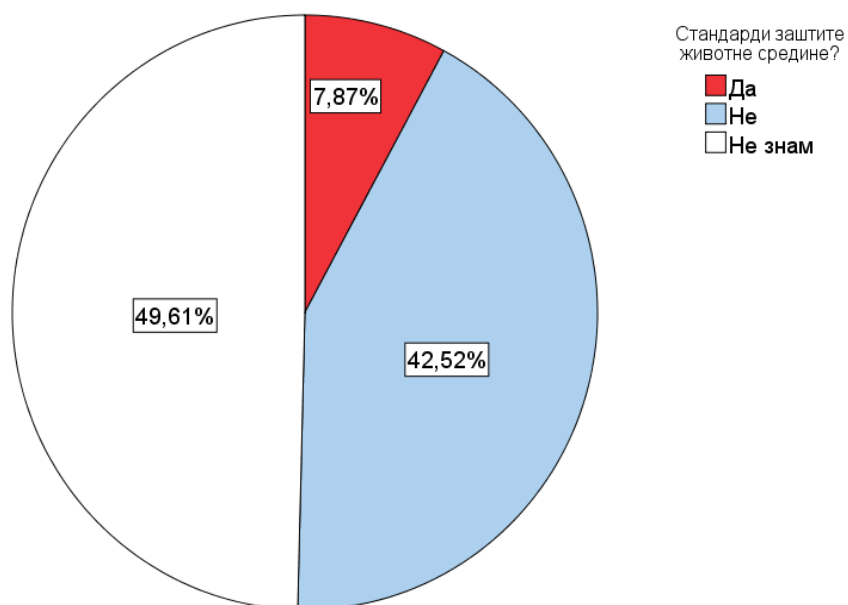
График 21. Структура испитаника према разлозима посете центрима

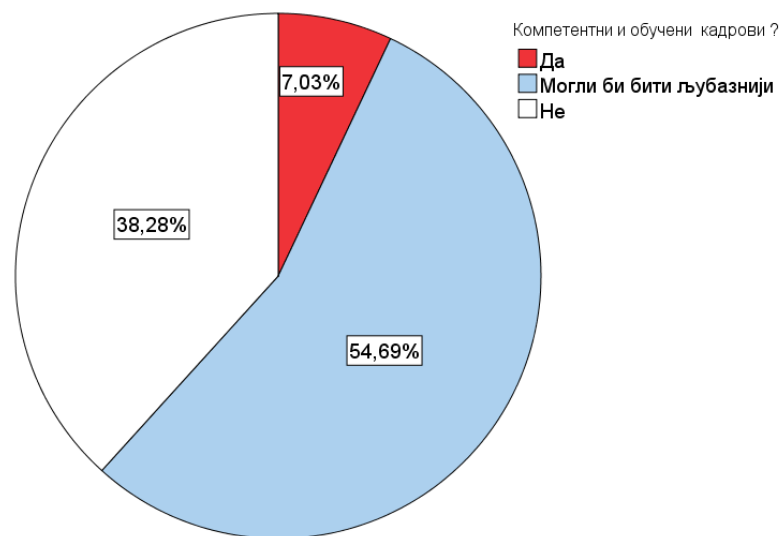
График 22. Структура испитаника према квалитету комуникације са локалном самоуправом

График 23. Структура испитаника према задовољству стандардима животне средине

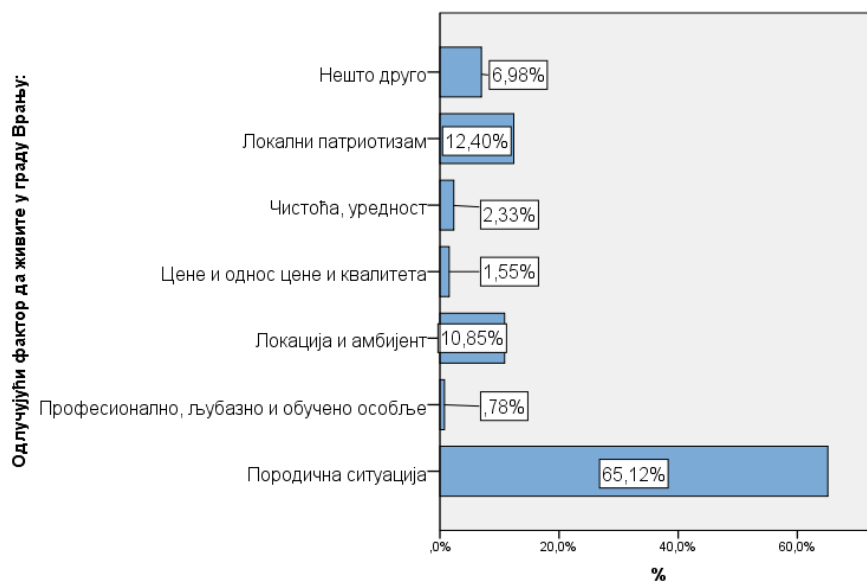
График 24. Структура испитаника према задовољству комуникације са кадровима локалне самоуправе

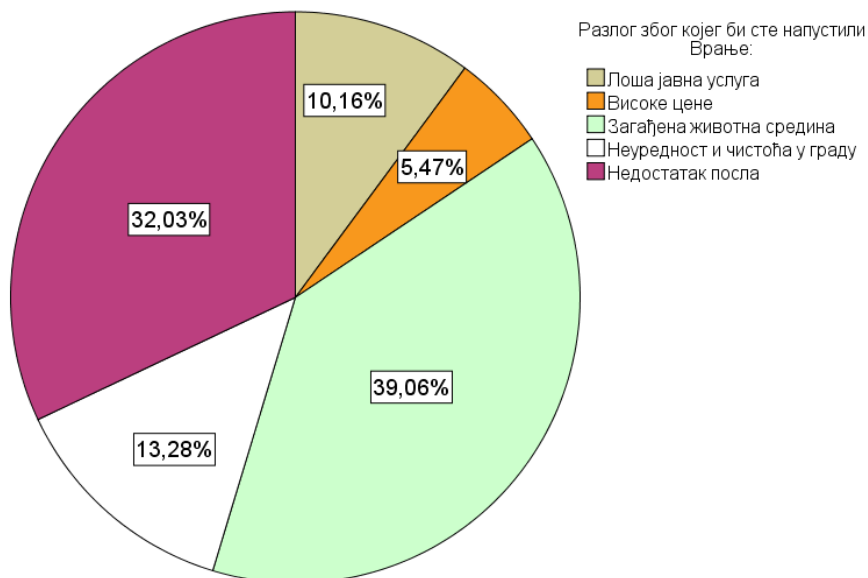
Табела 61. Матрица задовољства испитаника према доступним информацијама о стању животне средине у граду Врању

	Врло сам задовољан/на	Делимично сам задовољан/на	Нисам задовољан/на	Врло сам незадовољан/на
Да ли сте задовољни доступним информацијама?	2,3%	41,9%	43,4%	12,4%
Информације о стању животне средине у Врању?	3,1%	35,9%	45,3%	15,6%

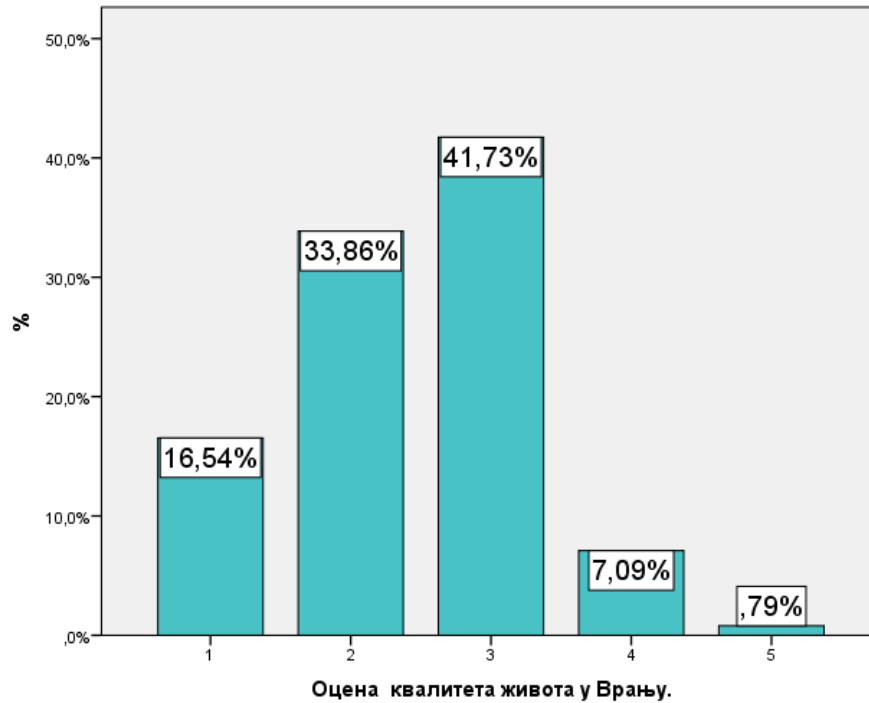
График 25. Ставови испитаника према разлозима и опредељењу да живе у Врању

График 26. Структура испитаника према разлозима због којих би напустили Врање

График 27. *Оцена квалитета живота у Брању*

Табела 62. *Структура испитаника према ставу да ли имају предузетничке способности за покретање сопственог бизниса*

Да ли имате предузетничке способности?	Да	62,20%
	Не	37,80%
Да ли бисте покренули сопствени посао?	Да	58,27%
	Не	41,73%

Табела 63. *Матрица према полу, годинама старости, занимању, приходу испитаника и личном ставу да ли поседују предузетничке способности*

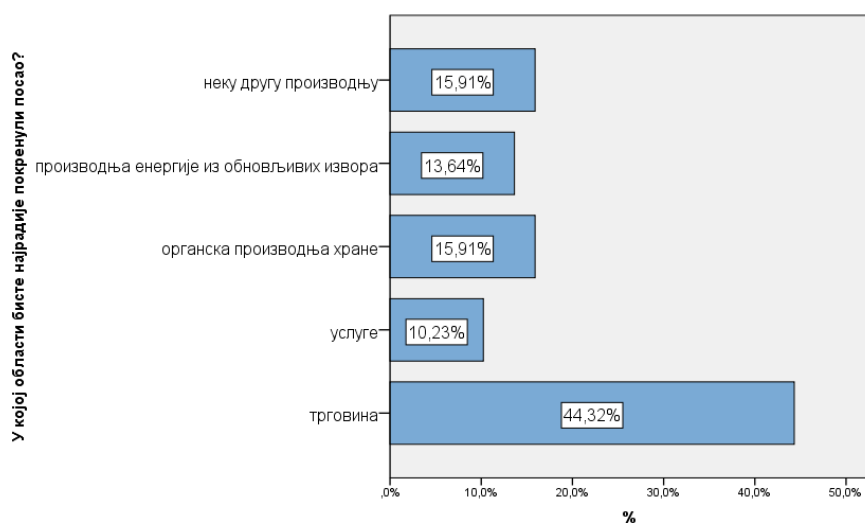
		Да ли имате предузетничке способности?	
		Да	Не
Пол	Мушкарци	56,6%	43,4%
	Жене	65,8%	34,2%
Године старости	Испод 20	16,7%	83,3%
	21-40	78,2%	21,8%
	41-60	58,2%	41,8%
	Преко 60	27,3%	72,7%

Занимање	Издржавано лице	42,9%	57,1%
	Запослен/а	70,1%	29,9%
	Незапослен/а	45,5%	54,5%
	Пензионер	11,1%	88,9%
Образовање	Основна школа	20,0%	80,0%
	Средња	55,1%	44,9%
	Виша	60,0%	40,0%
	Висока	72,7%	27,3%
	Посдипломске	100,0%	0,0%
Месечна примања	До 20.000 дин	45,5%	54,5%
	До 30.000 дин	39,1%	60,9%
	До 40.000 дин	75,0%	25,0%
	До 50.000 дин	50,0%	50,0%
	Преко 50.000 дин	91,7%	8,3%
	Не желим да одговорим	68,9%	31,1%

Табела 64. Структура испитаника према полу, годинама старости, занимању, образовању, месечним приходима и сличном ставу да ли би покренули сопствени посао

		Да ли бисте покренули сопствени посао?	
		Да	Не
		Row N %	Row N %
Пол	Мушкарци	55,6%	44,4%
	Жене	59,7%	40,3%
Године старости	Испод 20	50,0%	50,0%
	21-40	66,1%	33,9%
	41-60	56,4%	43,6%
	Преко 60	30,0%	70,0%
Занимање	Издржавано лице	57,1%	42,9%
	Запослен/а	60,8%	39,2%
	Незапослен/а	66,7%	33,3%
	Пензионер	12,5%	87,5%
Образовање	Основна школа	25,0%	75,0%
	Средња	60,0%	40,0%
	Виша	57,7%	42,3%
	Висока	58,1%	41,9%
	Посдипломске	75,0%	25,0%
Месечна примања	До 20.000 дин	45,5%	54,5%
	До 30.000 дин	33,3%	66,7%
	До 40.000 дин	65,0%	35,0%
	До 50.000 дин	37,5%	62,5%
	Преко 50.000 дин	83,3%	16,7%
	Не желим да одговорим	72,7%	27,3%

График 28. Структура испитаника према одговору у којој области би покренули сопствени посао

Табела 65. Структура испитаника према избору најважнијих фактора који утичу на одлуку о покретању сопственог бизниса

Naziv/kategorija Prirodnih resursa	%
Ništa	36,71%
Ekonomski i privredni razvoj	15,82%
Nove investicije	12,66%
Promena rukovodstva grada	6,33%
Stručnost	6,33%
Zaštita životne sredine-ekologija	6,33%
Kultura	6,33%
Obrazovni kadar	3,80%
Bolje usluge u javnom sektoru	3,16%
Bolja komunikacija	2,53%
Total	100,00%

9. АНАЛИЗА ГЛАВНИХ КОМПОНЕНТИ И ДОКАЗА

Табела 66. Дескриптивна статистика

Питања из анкете	Просечна оцена	Стд. Девиатион
<i>Добијање јасних упутстава</i>	4,45	0,773
<i>Мogućност избора сопственог начина рада</i>	3,97	1,045
<i>Мogućност одлучивања</i>	3,92	1,050
<i>Сарадња са колегама</i>	4,42	0,850
<i>Комуникација са претпостављенима</i>	4,49	0,821
<i>Висина дохотка</i>	4,05	0,902

Мозућност да напредујете	4,17	0,897
Мозућност за стручно усавршавање	4,17	1,039

Табела 67. Корелациона матрица између варијабли

	Пбц	Пбц	Пбц	Пбц	Пбц	Пбц	Пбц	Пбц	
Коефицијенти корелације	Пбц	1,000	,197	,350	,328	,389	,247	,311	,292
	Пбд	,197	1,000	,751	,220	,422	,517	,534	,579
	Пбе	,350	,751	1,000	,378	,462	,633	,677	,669
	Пбф	,328	,220	,378	1,000	,650	,358	,422	,374
	Пбг	,389	,422	,462	,650	1,000	,440	,544	,502
	Пбх	,247	,517	,633	,358	,440	1,000	,681	,520
	Пби	,311	,534	,677	,422	,544	,681	1,000	,765
	Пбј	,292	,579	,669	,374	,502	,520	,765	1,000

Предходна табела нам омогућује да утврдимо јачину везе између варијабли из наше анкете преко коефицијента корелације. Корелациони осег коефицијента је од -1 до +1. Ниво коефицијента зависности међу варијаблима за ову анализу је преко +/- 0,3. Из табеле се види да постоје коефицијенти корелације који су већи од 0,3 и да је наредна анализа оправдана, односно да су подаци погодни за одлучивање.

Методологија анализе нас води кроз још једну потврду тако да приступамо другим тестовима за прецизније оцењивање значајности употребе теста тзв. пропусним тестовима.

Табела 68. Пропусни тестови за анализу главних компоненти

<i>Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.</i>	0,823
<i>Bartlett's Test of Sphericity</i> <i>Approx. Chi-Square</i>	470,963
<i>Df</i>	28
<i>Вероватноћа</i>	0,000

Вредност пропусног теста (*Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy*) већа од 0.5, а и други пропусни тест (*Bartlett's Test of Sphericity*) значајан је на нивоу грешке од 0.000. Овакве вредности пропусних тестова за анализу главних компоненти нам говоре да су подаци са којима смо анкетирали испитанике, односно скала, оправдала као метода мерења ове појаве.

Након предходних провера методологија нас води на израчунавања заједничког варирања које варијабли имају између себе преко тзв. Екстраскоане варијансе. Максимално варирање тежи јединици, што значи да вредности ближе њој имају висе заједничког у погледу варирања са другим варијаблима.

Табела 69. Комуналит објашњен варијасом у варијаблама

Показатељи	Иницијални	Екстракована варијанса
П1	1,000	0,474
П2	1,000	0,713
П3	1,000	0,795
П4	1,000	0,729
П5	1,000	0,729
П6	1,000	0,619
П7	1,000	0,754
П8	1,000	0,701
П9	1,000	0,474
П10	1,000	0,713

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Између показатеља постоји заједнички варијабилитет објашњен апсолутним варирањем преко варијансе. Објашњена количина варијансе (засићеност компоненте) максимално може до јединице да корелира са већим бројем показатеља.

Сврха анализе је утврдити показатеље који истовремено варирају и да на тај начин уствари корелирају до нове димензије која формира групу заједничких фактора који утичу на неку појаву. Ово даље имплицира употребу теста који ће нам израчунати заједнички варијабилитет односно количину истог. Користићемо Кајзеров критеријум преко кога се екстрахује заједнички варијабилитет и које је декларисан оценом већом од јединице.

Које ћемо показатеље задржати у анализи одлучићемо тек након примене такозване ротације факторског простора са циљем да нам се олакша интерпретација резултата. Употребићемо ортогоналну ротацију и преко једне од подразумеваних "Vigimax" покушати да прикажемо показатеља који са високим вредностима варијансе варирају у новим импакт факторима.

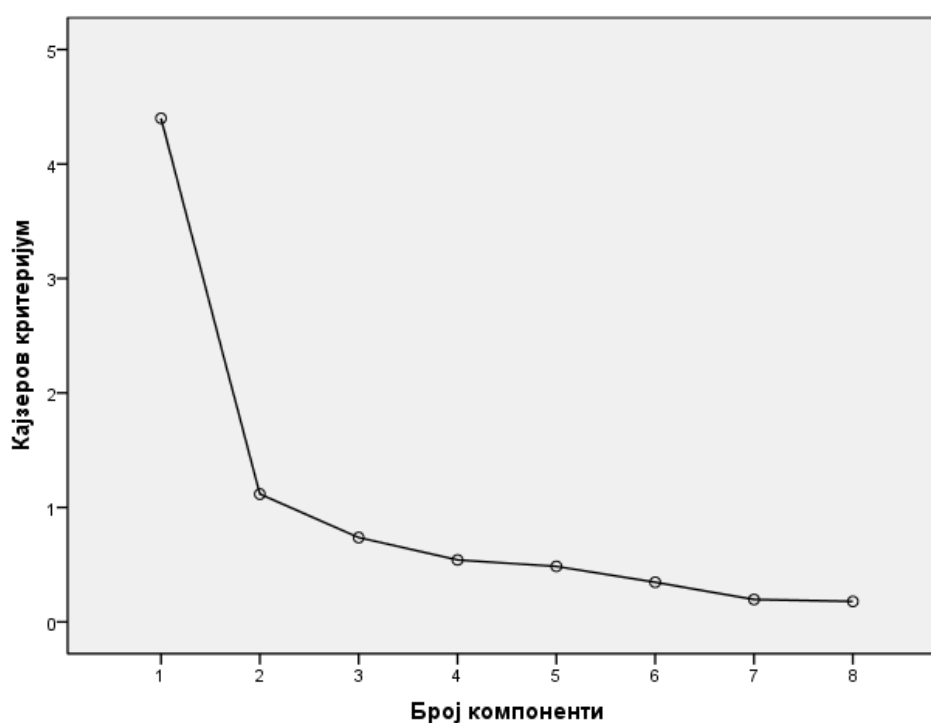
Табела 70. Тотални објашњени варијабилитет анализе главних компоненти

Компоненте	Основни еквиваленти варијансе			Екстраховани сумирани варијабилитет компоненти		
	Тотал	% од варијансе	Кумулативни %	Тотал	% од варијансе	Кумулативни %
1	4,400	54,995	54,995	4,400	54,995	54,995
2	1,117	13,956	68,951	1,117	13,956	68,951
3	0,737	9,214	78,166			

4	0,541	6,762	84,928
5	0,485	6,062	90,989
6	0,346	4,328	95,317
7	0,196	2,447	97,764
8	0,179	2,236	100,000

По правилима анализе задржавају се само оне компоненте(фактори) код којих је Казеров критеријум преко 1 (јединице). То су две компоненте са којима варијаса показатеља корелира у 68,95% случајева. Задржавамо две групе компоненти којим ћемо касније дати имена.

График 29. Скатер дијаграм

Ради доказа употребљен је и предходни график где се види да преломна линија у односу на факторе је после треће компоненте. За анализу задржавамо две компоненте које објашњавају ову анализу. Прва компонента објашњава 55% варијанса а друга 14% варијанса.

Табела 71. Матрица оригиналних компоненти са својим засићењима по основу сваког показатеља

	Компоненте	
	1	2
Добијање јасних упутстава	0,478	0,496

<i>Мозућност избора сопственог начина рада</i>	<i>0,737</i>	<i>-0,412</i>
<i>Мозућност одлучивања</i>	<i>0,854</i>	<i>-0,259</i>
<i>Сарадња са колегама</i>	<i>0,606</i>	<i>0,602</i>
<i>Комуникација са претпостављенима</i>	<i>0,735</i>	<i>0,435</i>
<i>Висина дохотка</i>	<i>0,762</i>	<i>-0,194</i>
<i>Мозућност да напредујете</i>	<i>0,860</i>	<i>-0,125</i>
<i>Мозућност за стручно усавршавање</i>	<i>0,820</i>	<i>-0,172</i>

Ради лакше интерпретације као што је раније наведено радиће се и ротација компонентних засићења

Табела 72. Матрица ротираних компоненти са својим засићењима по основу сваког показатеља прве компоненте

Показатељи	Прва компонента
<i>Добијање јасних упутстава</i>	<i>0,131</i>
<i>Мозућност избора сопственог начина рада</i>	<i>0,842</i>
<i>Мозућност одлучивања</i>	<i>0,857</i>
<i>Сарадња са колегама</i>	<i>0,181</i>
<i>Комуникација са претпостављенима</i>	<i>0,381</i>
<i>Висина дохотка</i>	<i>0,745</i>
<i>Мозућност да напредујете</i>	<i>0,789</i>
<i>Мозућност за стручно усавршавање</i>	<i>0,782</i>

Табела 73. Матрица ротираних компоненти са својим засићењима по основу сваког показатеља друге компоненте

Показатељи	друга компонента
<i>Добијање јасних упутстава</i>	<i>0,676</i>
<i>Мозућност избора сопственог начина рада</i>	<i>0,056</i>
<i>Мозућност одлучивања</i>	<i>0,247</i>
<i>Сарадња са колегама</i>	<i>0,835</i>
<i>Комуникација са претпостављенима</i>	<i>0,765</i>

<i>Висина дохотка</i>	<i>0,252</i>
<i>Могућност да напредујете</i>	<i>0,362</i>
<i>Могућност за стручно усавршавање</i>	<i>0,301</i>

Прва фаза – општа сазнања као предуслов

Табела 74. Упознатост са реализацијом пројекта

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Нисам упознат/анимало	37	26,2	10,8
Упознат/асам врломало	32	26,2	5,8
Упознат/асам мало	53	26,2	26,8
Упознат/асам прилично	8	26,2	-18,2
Упознат/асам у потпуности	1	26,2	-25,2
Тотал	131		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	70,031
Дф	4
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=70,031$) тако да неприхватамо хипотезе о једнакој расподели свих пет категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. Тезу која тврди да ће мо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају да су мање упознати него што би требало са пројектима одрживог развоја на пољу екологије.**

Табела 75. Иницијатори за пројекте о одрживом развоју

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Држава	38	32,5	5,5
Локална управа	78	32,5	45,5
Независни стручњаци	12	32,5	-20,5
Нико	2	32,5	-30,5
Тотал	130		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	106,185
Дф	3
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=106,185$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели свих четири

категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају да локалне институције треба да буду иницијатори на свом подручју јер га најбоље познају.**

Друга фаза – воља за оптимални економски просперитет

Табела 76. Лично заинтересовани за пројкте? /Појам одрживог развоја- крос табела

			Појам одрживог развоја		Тотал
			Да	Не	
Лично заинтересовани за пројкте?	Да	Број	80	14	94
		%	84,2%	45,2%	74,6%
	Не	Број	15	17	32
		%	15,8%	54,8%	25,4%
Тотал	Број	95	31	126	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

Статистички параметри

	Vrednosti	дф	Вероватноћа грешке
Pearson Chi-Square	18,811	1	0,000
Contingency Coefficient	0,360	1	0,000
Odds Ratio	6,5		

На основу предходне табеле можемо закључити да су сазнања која грађани имају у вези одрживог развоја у значајој мери повезана ($\chi^2 - \text{зависности} = 18,811$) су са њиховим личним интересовањима за приступање таквој врсти пројеката. На основу коефицијета контингенције ($C \approx 0,36$) варирање је у 36% случајева објашњено самим интересовањем појединаца за појам одрживог развоја на еколошким принципима. Лично интересовање појединаца је 6,5 пута веће код оних који имају сазнања о одрживом развоју.

Табела 77. Лична едукација о одрживом развоју? / Појам одрживог развоја - крос табела

			Појам одрживог развоја		Тотал
			Да	Не	
Лична едукација о одрживом развоју?	Да	Број	82	19	101
		%	85,4%	61,3%	79,5%
	Не	Број	14	12	26
		%	14,6%	38,7%	20,5%
Тотал	Број	96	31	127	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

Статистички параметри

	Vrednosti	дф	Вероватноћа грешке

Pearson Chi-Square	8,378	1	0,004
Contingency Coefficient	0,249	1	0,004
Odds Ratio	3,7		

На основу предходне табеле можемо закључити да су сазнања која грађани имају у вези одрживог развоја у значајој мери повезана ($\chi^2 - \text{зависности} = 8,378$) су са њиховим личним едукацијом за приступање таквој врсти пројеката. На основу коефицијета контингенције ($C \approx 0,25$) варирање је у 25% случајева објашњено само личним сазнајним процесом појединаца за појам одрживог развоја на еколошким принципима. Едикација појединаца је 3,7 пута веће код оних који имају сазнања о одрживом развоју.

Табела 78. Да ли поседујете предузетнички дух? /Појам одрживог развоја - крос табела

			Појам одрживог развоја		Тотал
			Да	Не	
Да ли поседујете предузетнички дух?	Да	Број	80	15	95
		%	84,2%	48,4%	75,4%
	Не	Број	15	16	31
		%	15,8%	51,6%	24,6%
Тотал	Број	95	31	126	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

Статистички параметри

	Vrednosti	дф	Вероватноћа грешке
Pearson Chi-Square	16,170	1	0,000
Contingency Coefficient	0,337	1	0,000
Odds Ratio	5,7		

На основу предходне табеле можемо закључити да су сазнања која грађани имају у вези одрживог развоја у значајој мери повезана ($\chi^2 - \text{зависности} = 16,170$) су са њиховим предузетничким осећајима за приступање таквој врсти пројеката. На основу коефицијета контингенције ($C \approx 0,34$) варирање је у 34% случајева објашњено самим предузетничким осећајима појединаца за појам одрживог развоја на еколошким принципима. Предузетнички дух појединаца је 5,7 пута више изражен код оних који имају сазнања о одрживом развоју

Трећа фаза – стање код грађана

Табела 79. Учесће грађана у осмишљавању пројеката?

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Нимало	35	32,8	2,3
Врломало	67	32,8	34,3
Мало	23	32,8	-9,8
Прилично	6	32,8	-26,8

Тотал	131		
-------	-----	--	--

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	60,725
Дф	3
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=60,725$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели свих четири категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају да је учешће грађана знатно испод од очекиваног нивоа на подручју на којем живе.**

Четврта фаза – воља за покретање одрживог економског концепта

Табела 80. Да ли имате предузетничке способности?

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Да	79	63,5	15,5
Не	48	63,5	-15,5
Тотал	127		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	7,567
Дф	1
Вероватноћа грешке	0,006

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=7,567$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели двеју категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по сваком номинусудихотомне варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају да су њихове предузетничке значајне за покретање економског просперитета.**

Табела 81. Да ли бисте покренули сопствени посао?

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Да	74	63,5	10,5
Не	53	63,5	-10,5
Тотал	127		

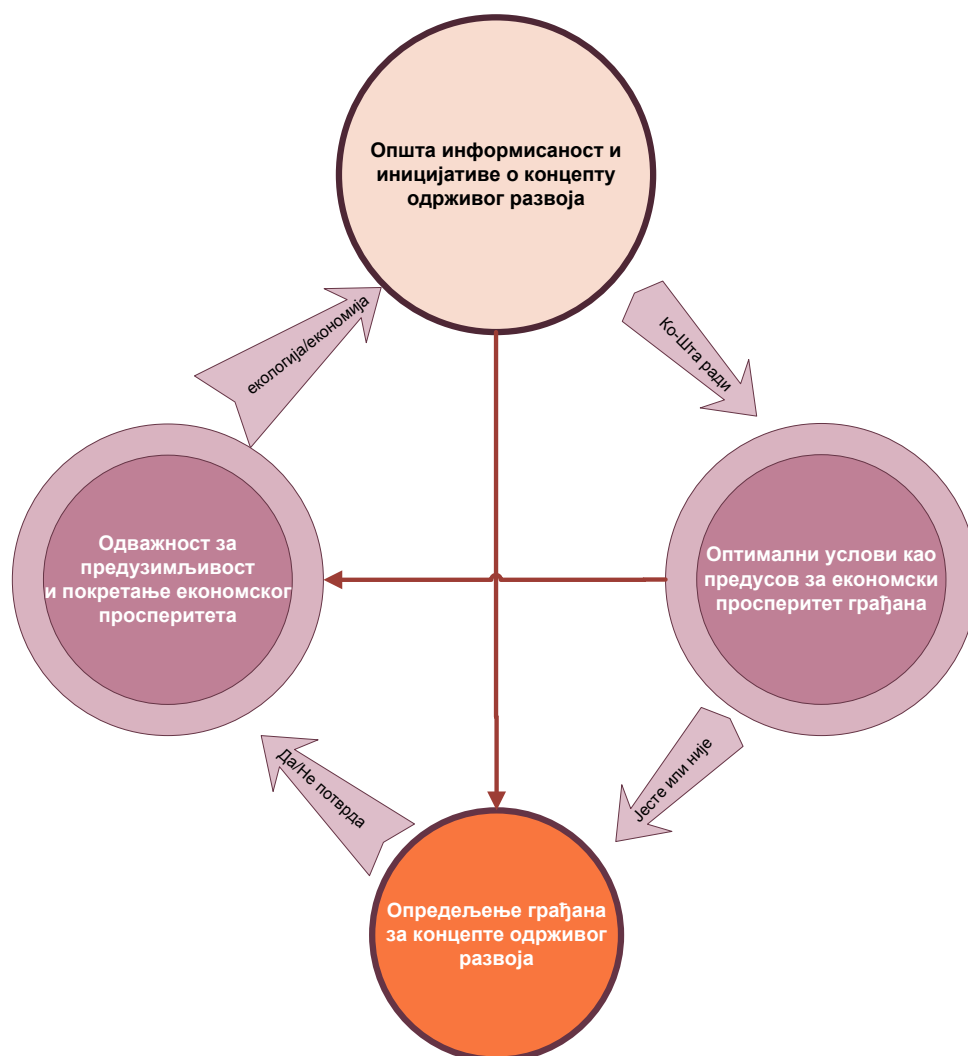
Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	3,472
Дф	1

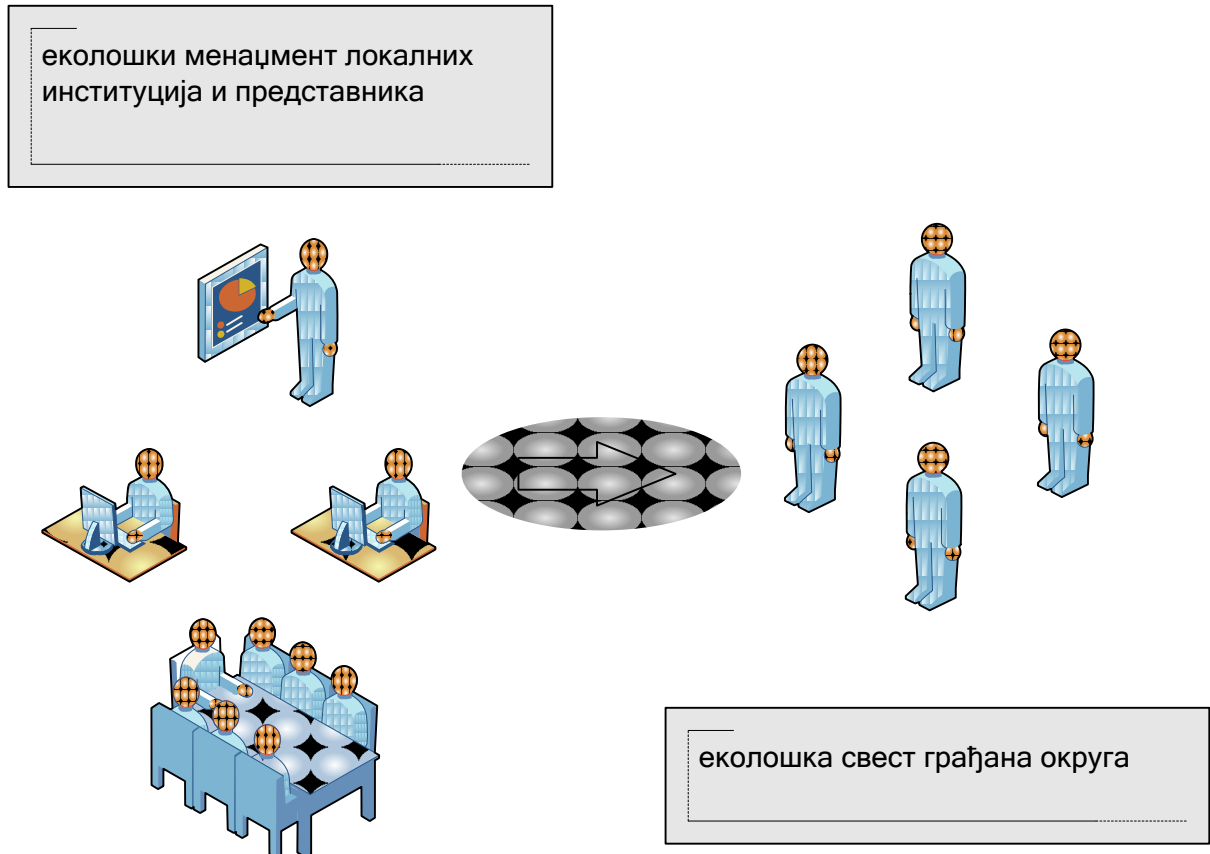

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05}=7,567$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели двеју категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по сваком номинусу дихотомне варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 95% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају да би покернули сопствени посао на принципима одрживог развоја.**

Слика 24. Оптимално управљање природним ресурсима преко концепта одрживог развоја имало би извеснији економски и еколошки развој округа

Слика 25 : Утицај локалног еколошког менаџмента на креирање свести грађана округа

Табела 90. Концепт стратегијског управљања

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Да	79	43,0	36,0
Недовољно	45	43,0	2,0
Нимало неспроводи	5	43,0	-38,0
Тотал	129		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	63,814
Дф	2
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=63,814$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели три категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке

одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају да се недовољно не спроводи концепт стратезиског управљања од стране локалних представника и институција тако та је он спод очекиваног нивоа на подручју на којем живе**

Табела 91. Значај спровођења пројеката

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
<i>Није важно</i>	2	24,2	-22,2
<i>Мало важно</i>	2	24,2	-22,2
<i>Умерено важно</i>	13	24,2	-11,2
<i>Важно</i>	29	24,2	4,8
<i>Врло важно</i>	75	24,2	50,8
<i>Тотал</i>	121		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	153,504
Дф	4
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=153,504$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели пет категорија које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају врло важно да органи управљања од стране локалних представника и институција буду ангажовани на одабиру и импементаџи пројеката из области екологије на концептима одрживог развоја и да у томе дају без резервну подршку.**

Табела 92. Значај укључености у спровођење пројекта и едукацију

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
<i>Није важно</i>	3	23,8	-20,8
<i>Мало важно</i>	4	23,8	-19,8
<i>Умерено важно</i>	11	23,8	-12,8
<i>Важно</i>	45	23,8	21,2
<i>Врло важно</i>	56	23,8	32,2
<i>Тотал</i>	119		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	103,983
Дф	4
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=153,504$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели пет категорија које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају врло важно да органи управљања од стране локалних представника и институција буду лично укључени у спровођење пројеката и едукацију о одрживом развоју из области екологије на концептима одрживог развоја.**

Табела 93. Познавање стандарда заштите животне средине

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
<i>Незнам</i>	63	42,3	20,7
<i>Не</i>	54	42,3	11,7
<i>Да</i>	10	42,3	-32,3
<i>Тотал</i>	127		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	38,001
Дф	2
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=38,001$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели три категорија које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по сваком номинусу предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају органи управљања од стране локалних представника и институција не прате сазнања о заштити животне средине да и већина анкетираних о теме није обавештена и о томе нема никаква сазнања.**

Табела 94. Став о компетентности и оспособљености кадрова локалне самоуправе

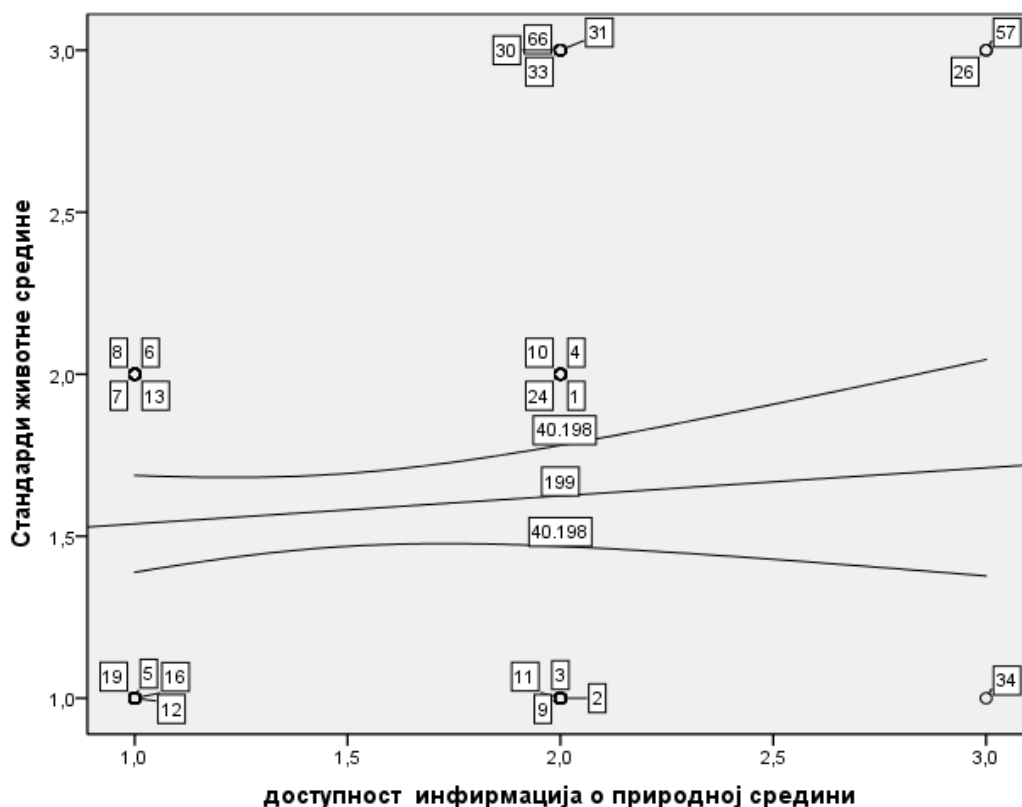
	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
<i>Не</i>	49	42,7	6,3
<i>Више љубазни</i>	70	42,7	27,3
<i>Да</i>	9	42,7	-33,7
<i>Тотал</i>	128		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	45,016
Дф	2
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=45,016$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели три категорија које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по сваком номинусу предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани сматрају органи управљања од стране локалних представника и институција су недовољно едуковани сазнањима за брзо реаговање у кризним ситуацијама када је о заштити животне средине реч.**

График 30. Тачкасти дијаграм распршености податка између два међузависна показатеља

На основу предходног дијаграма видимо да између показатеља друге хипотезе не постоји изражена позитивна веза, тј да са повећањем једног показатеља повећава се и други у незнатној мери, што је био циљ истраживања изражен кроз оквире прве посебне хипотезе.

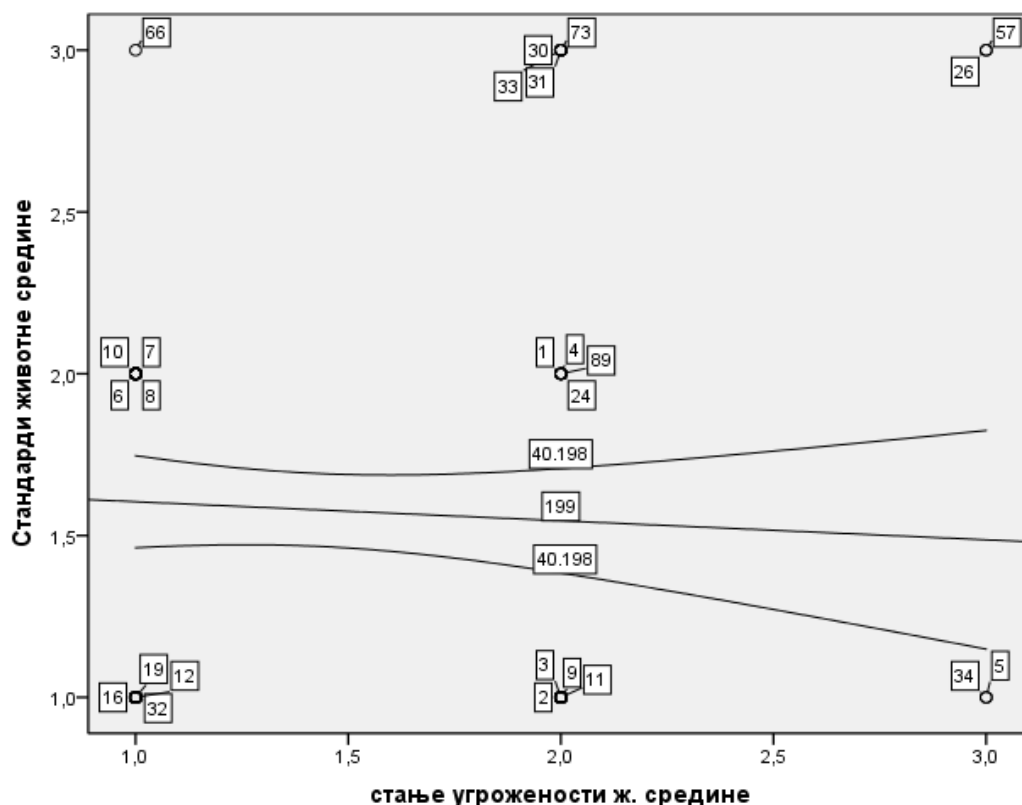
Табела 95. Непараметарски статистички тест за оцену зависности између показатеља друге хипотезе

	<i>Standardi zaštite životne sredine?</i>	<i>Da li ste zadovoljni dostupnim informacijama?</i>
<i>Spearman's rho Correlation Coefficient</i>	-0,023	-0,023
<i>Вероватноћа грешке</i>	0,795	0,795

<i>Број анкетираних</i>	<i>126</i>	<i>126</i>
-------------------------	------------	------------

Применом теста корелације двеју хетерогених варијабли установили смо да не постоји позитивна веза, односно нема никакве везе: „– да еколошки менаџмент локалних институција и представника доприноси обавештености и интеракцији грађана о концептима одрживог развоја“

График 31. Тачкасти дијаграм распршености податка између два међузависна показатеља

На основу предходног дијаграма видимо да између показатеља не постоји изражена позитивна веза, тј да са повећањем једног показатеља повећава се и други у незнатној мери, што је био циљ истраживања изражен кроз оквире прве посебне хипотезе.

Табела 96. Непараметарски статистички тест за оцену зависности између показатеља друге хипотезе

	<i>Standardi zaštite životne sredine?</i>	<i>Informacije o stanju životne sredine u Vranju?</i>
<i>Spearman's rho Correlation Coefficient</i>	<i>-0,163</i>	<i>-0,163</i>
<i>Вероватноћа грешке</i>	<i>0,067</i>	<i>0,067</i>
<i>Број анкетираних</i>	<i>126</i>	<i>126</i>

Применом теста корелације двеју хетерогених варијабли установили смо да не постоји позитивна веза, односно постоји негативна: „– да еколошки менаџмент локалних институција и представникане доприноси обавештености и интеракцији грађанским о стању животне средине“

Табела 97. Разлог за посету регионалним спортско-рекреативно-лечилишним дестинацијама

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Искључивоздравствени	3	18,6	-15,6
Здравствено-туристички	8	18,6	-10,6
Туристички	28	18,6	9,4
Спортско-рекреативнеприроде	52	18,6	33,4
Долазакнасеминаре	2	18,6	-16,6
Тотал	93		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	98,667
Дф	4
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=98,667$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели свих пет категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. Тезу која тврди да ће мо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - *запослени приликом посета округа у значајној већој учесталости долазе због срта и рекреације а одма порет тога и као туристи што значи да би разбој ових капацитета био бољи индикатор за економски развој округа.*

Табела 98. Избор дестинације?

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Понуда лечилишних услуга	3	19,6	-16,6
Ненарушено природно окружење	38	19,6	18,4
Базен, фитнеси веллнесспрограми	3	19,6	-16,6
Туристичка знаменитост	25	19,6	5,4
Близина локације	29	19,6	9,4
Тотал	98		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	51,388
Дф	4
Вероватноћа грешке	0,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=51,338$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели свих пет категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **запослени приликом одређивања приоритета за посету округа у значајној већој учесталости руководе се принципима да је здраво природно окружење у њиховој близи и да има познату знаменитост, што значи да би екомски концепт одрживог развоја здраве средине био главни индикатор за економски развој округа.**

Табела 99. Оцене грађана о задовољству животом у округу (1 – нису задовољни; 5- веома задовољни)

Оцене	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
1	12	19,4	-7,4
2	31	19,4	11,6
3	44	19,4	24,6
4	9	19,4	-10,4
5	1	19,4	-18,4
Тотал	97		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	63,979
Дф	4
Вероватноћа грешке	00,000

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=63,979$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели свих пет категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани запослени сматрају да су мање задовољни квалитетом и концептом живота на округу него што би иначе требало, односно у будућности требало би више радити на индикаторима квалитета живота грађана у округу града Врања**

Табела 100. У којој области бисте најрадије покренули посао?

	Емпиријски одговори	Хипотетички одговори	Разлика
Трговина	26	14,0	12,0
Услуге	8	14,0	-6,0
Органска производња хране	12	14,0	-2,0
Производња енергије из обновљивих извора	11	14,0	-3,0

Неку другу производњу	13	14,0	-1,0
Тотал	70		

Статистички параметри

Chi-Square -тест подударности	13,857
Дф	4
Вероватноћа грешке	0,008

Вредност је статистички значајна на другом прагу значајности ($\chi^2_{0,01}=13,857$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели свих пет категорије које су понуђене анкетираним грађанима тј. тезу која тврди да ћемо имати једнаке одговоре по свакој категорији предложене варијабле. Тест је одбацио хипотезу са преко 99% сигурности, тако да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - **анкетирани заослени сматрају да би улагање у трговину преко понуде органске хране и њима сличних производа обезбедило бољи економски раст и развој округа града Врања**

Последње питање у трећем упитнику гласило је: По Вашем мишљењу, шта би унапредили у Врању како би побољшали квалитет услуга овог регионалног центра? Одговори испитаника су систематизовани у наредној табели.

Табела 101. *Шта би унапредили у Врању како би побољшали квалитет услуга овог регионалног центра*

Назив/категорија Природних ресурса	%
Ништа	36,71%
Економски и привредни развој	15,82%
Нове инвестиције	12,66%
Промена руководства града	6,33%
Стручност	6,33%
Заштита животне средине-екологија	6,33%
Култура	6,33%
Образовни кадар	3,80%
Боље услуге у јавном сектору	3,16%
Боља комуникација	2,53%
Тотал	100,00%

10. ПРЕДЛОЗИ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

На југу Србије и општинама Пчињског региона, као и у самом регионалном центру Граду Врању, остаје још доста тога да се уради. Чини се да је у великом делу региона свест о неопходности транзиције и промене привредног система касно заживела међу доносиоцима политичких одлука. Потребно је да се у наредном периоду привреда икономски раст, који као битну компоненту подразумевању и привлачење инвестиција, бити окосница активности локалних самоуправа региона. Само јасно постављање економског развоја и прилива инвестиција као приоритета локалне самоуправе може довести до надпросечног раста и достизања вишег животног стандарда у региону. Позитивне промене се не дешавају саме по себи – неопходно је програме економског развоја квалитетно конципирати и доследно спровести.

Резултати истраживања у доброј мери потврђују налазе наших и страних истраживача и аутора.

При том нарочито треба указати на чињеницу да се професионалне категорије значајно разликују у самопроцени недостатка стручних знања, што актуелизује потребу диференцираног приступа у планирању програмирању професионалног образовања.

У целини, наше основно очекивање – да су организационе и друге промене у експлоатацији природних ресурса на принципима одрживог развоја значајан чинилац понашања запослених, добило је потврду у налазима емпиријског истраживања чиме је потврђена основна хипотеза: ***Формула успеха је у стратегијском управљању природним ресурсима краја, прилагођавању променама и усвајању нових знања и вештина, нових иновативних и креативних технологија и техника***, нових и савремених ИКТ, у циљу економског развоја региона и сваког појединца.

Обзиром на сложеност испитаних варијабли, комплексност и њихове међусобне интеракције, будући истраживачи имају могућност и прилику да наставе овај још увек недовољно истакнут и истражени проблем.

То значи да би било пожељно и потребно да будући истраживачи ове проблематике, промене садржај рада као подстицајног фактора образовања и учења непосредније доведу у везу са ширим окружењем, односно радном и социјално-културном средином.

Процес планирања привредног развоја региона се врши са недовољним укључивањем стручне јавности и цивилног сектора што због затворености локалне самоуправе што због недовољне активности грађана. Стратегије које постоје ће у најбољем случају делимично бити остварене, што због погрешно успостављених приоритета што због изостанка очекиване подршке са централног нивоа.

Овакво стање није могуће превазићи „преко ноћи“. Ако желимо другачију, развијенију локалну средину, морамо још много да радимо на развоју локалне демократије, професионализацији управе и већој транспарентности доношења одлука које имају утицај на живот грађана. Ако уз то обезбедимо усклађивање

постојећих хоризонталних и вертикалних стратегија и планова у јединствен и функционалан стратешки оквир, неки будући резултати истраживања би могли да буду далеко, далеко повољнији. Процес стратешког планирања у таквим ситуацијама служи да се на прави начин дође до квалитетних информација, како би се формирала основа за квалитетно и сврсисходно одлучивање. Тако се локална заједница проактивно залаже за подстицање локалног економског развоја као императива развоја целокупне заједнице. Процес у коме равноправно учествују функционери локалних самоуправа, запослени у управама, приватни и цивилни сектор са својим експертима гарантује своју сврсисходност и примењивост на задати период. У Србији се стратешки планови доносе на различите рокове важења, али најчешћи рок је 10 година. Ово је посебно интересантно с обзиром да се у Србији доста често мења састав локалних власти, па тако и особа надлежних за спровођење донесених стратегија. То значи да стратешки планови општина и градова у Републици Србији по правилу садрже планове за развој, промоцију и наглашај да је развој пољопривреде један од примарних циљева, теже и надају се високотехнолошким инвестицијама у индустријске паркове. Све то би пратио висок ниво улагања у екологију, управљање отпадом, процесе пречишћавања отпадних вода. Главни фактор који одређује да ли је неки план реалан и остварив је постојање конкретног пројекта за његово спровођење у одређеном периоду. Исто тако, имплементација разних пројеката који се декларишу као развојни, а који нису део стратегије развоја немају никакву будућност и брзо бивају заборављени. Стратешка документа креирана уз учешће донаторских програма, као у случају града Враћа имају успостављену јасну везу између стратешких циљева и конкретних пројеката. Ипак, овај процес је праћен и одређеним изазовима. Пракса у примени стратегија неретко показује да локалне самоуправе иако са јасно дефинисаним процедурама не прате и немају показатеље успешности имплементираних пројеката. Канцеларије или Агенције за економски развој локалне заједнице најчешће управљају процесом стратешког планирања у локалним самоуправама. Најчешћи изазови и потешкоће у имплементацији стратегија могу да буду мањак политичке воље, слабе финансијске могућности, искљученост кључних актера цивилног друштва, лоша или никаква подршка медија. Кроз наведене развојне пројекте, уз помоћ европских предприступних фондова, чак и недовољно развијена општина југа Србије има шансу и може да модернизује рад општинских служби и органа, што ће имати непосредан ефекат на квалитет живота њених грађана. Ти пројекти имају велики утицај на економски развој општине/града, они су некад и први “инвеститор” у области годинама биле запостављаним или никада нису заживеле на територији локалне самоуправе.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Реч *стратегија* је грчког порекла и значи војсковођа. Стратегијски менаџмент подразумева промишљање, доношење одлука и активности на стварању конкурентске предности, чиме се утиче на промене у привредној структури. Појам стратешког планирања је релативно нов грађанима Србије и домаћој јавности уопште, али је упркос тој чињеници успео да се прилично брзо одомаћи у речнику политичких елита, односно представника грађана у локалним парламентима. Стратешко планирање је сврсисходна делатност људи ка оптималном односу између циљева и расположивих средстава.⁹⁹ Сврха стратешког планирања у градовима би тако била дефинисање и прикупљање информација из свих релевантних извора ради утврђивања кључних елемената у основним тенденцијама и потребама грађана (пореским обвезницима) у вези важних комуналних, инфраструктурних потреба, у циљу унапређења квалитета живота. Задатак регионалног стратешког планирања јесте да прилагоди градове и општине да обухвате довољно послова и предузму низ различитих активности како би што јефтиније, а ефикасније унапредили једну или више кључних области свог деловања. *Етапе у стратешком планирању регионалног привредног развоја су:*

1. Идентификовање интересних група и образовање Комисије за стратешко планирање
2. Израда профила заједнице – дијагностиковање стања и дефинисање тенденција
3. Идентификовање кључних области за економски развој
4. Израда нацрта стратешке визије на основу спроведене SWOT-анализе
5. Дефинисање циљева, задатака и акционих планова
6. Израда и усвајање стратешког плана
7. Спровођење стратешког плана
8. Праћење спровођења стратешког плана, његово ажурирање и прилагођавање⁹⁹

Основна идеја ових етапа је да градови и општине кроз конкретне кораке дођу до најоптималнијег плана развоја који у себи садржи све основне податке и смернице да би се сматрао за „кровни документ“ који ће омогућити да се на основу њега припрема годишњи процес планирања, као и да се пројектују буџети за текућу и наредну годину. Стратешки план треба да кроз индикаторе покаже ниво испуњености постављених циљева, како би се мерио напредак у правцу њиховог остваривања.

Природни услови су фактор привредног развоја једне државе и њихов утицај на привредни развој последично зависи од нивоа развијености привреде једне државе: ако је ниво развијености већи и утицај природних услова као фактора привредног развоја је нижи и обратно. Природни ресурси имају кључну улогу у развоју привреда већине држава у савременом свету. Они су опште добро и

---

⁹⁹ Војовић, Ј., *Локални економски развој – Приручник за практичаре*, The Urban Institute, Beograd 2010., стр. 49–56

заједничко богатство. У условима глобалне енергетске и сировинске кризе долази до раста значаја природних ресурса за привредни развој региона и националне економије у целини. Природно окружење представља извор природних ресурса који су потребни за развој производње, достављајући привреди потребне сировине и енергију.

Познавање природних услова има за циљ правилан и рационалан приступ у коришћењу природних потенцијала простора, али без нарушавања природне равнотеже. Пракса развијених земаља на северо-западу Европе доказала је да привреда државе може да оствари значајан раст и развој захваљујући открићу минералних сировина или енергетских ресурса на својој територији. Комплексном анализом природних услова неког простора може се утврдити оптимална намена одређене територије, а анализе су незамисливе без доброг познавања интензитета природних процеса који делују на тој површини. То значи да анализа природних услова подразумева њихово тренутно стање које је настало као синтеза деловања различитих природних, али све више и антропогених процеса на тој површини.

Генерално, привредни развој Србије текао је споро у поређењу са развијеним земљама: прекидан петовековним ропством, борбама за ослобођење, Балканским ратовима, Првим и Другим светским ратом, ратним сукобима на територији СФРЈ и одвајањем Хрватске (1991. год), Словеније (1991. год), Босне и Херцеговине (1992. год), Македоније (1992. год), у светским оквирима незапамћеном инфлацијом деведесетих година XX века и међународним санкцијама, Нато агресијом 1999. године, одвајањем Црне Горе 2006. године и бројним отежавајућим околностима и дуговима који су задесили Србију. Након сваког рата Србија се суочавала са великим бројем људских жртава, са великом материјалном штетом, еколошке изазове, а што је захтевало обнову и отклањање последица ратова. Услед све чешћег и све интензивнијег нарушавања еколошке равнотеже велика пажња почела је да се поклања образовању за заштиту и унапређење животне средине.

У овом раду посебна пажња је посвећена најважнијим факторима развоја привреде конкретног региона југоисточне Србије коме припада Пчињски округ са седиштем у граду Врању, а највећи део посвећен је природним факторима на којима може да се темељи будући друштвено-економски развој. Подручје града Врања припада региону југоисточне Србије. Општа карактеристика овог региона је јако изражено демографско пражњење села и целог подручја, на шта је утицало неколико узрока. Најпре, то је брдско-планинско подручје које инфраструктурно није могло да се повеже са привредно развијеним подручјима и центрима и запостављен привредни развој планинског подручја. Град се налази у северозападном делу врањске котлине, у подножју Пљачковице (1231м), Крстиловице (1154м) и Пржара (731м), на левој обали Јужне Мораве. Реку и град деле магистрални пут Е-10 и железничка пруга. Град Врање се простире на површини од 860 км², и спада у ред већих у Србији. Има 105 насеља, 32 Месне заједнице и 21 Месну канцеларију. Просечна надморска висина износи 480 метара, а клима је умерено-континентална. Кроз територију града Врања пролази главни крак СалзбургСолун паневропског саобраћајног Коридора 10 (К-10), који представља једну од главних европских артерија друмског и железничког саобраћаја. Гранични прелази са Македонијом

налазе се на 35 км (Прохор Пчињски) и 48 км (Чукарка), а са Бугарском 74 км (Стрезимировце) и 115 км (Рибарце). Деветовековна традиција и положај учинили су да Врање постане највећи и најпознатији град на југу Србије. То је економски, политички, административни и културни центар Пчињског округа. Према попису становништва из 2011.године у граду Врању живи 83.524 становника. Од 1953. године па до 2002. бележен је контантан раст становништва. Растући тренд нарочито је био изражен у периоду индустријализације Врања, тј. у периоду од 1961. до 1981. године.

Од укупног броја становника преко 72% живи у граду, око 7% у Врањској Бањи и 23% у сеоским срединама. Оваква распоређеност становника је неповољна, пре свега због немогућности да развој инфраструктуре у граду прати повећање броја становника. Полна структура становништва на територији града Врања је следећа: 50,1% је мушкараца, а 49,9 % су жене, док је структура у Србији 48,6% мушкараца и 51,4%, што показује да женско становништво мигрира ка осталим деловима Србије.

У оквиру природних фактора издвојени су географски положај Србије и Пчињског округа, који је веома повољан, затим минерални потенцијали којима уопштем случају Србија не обилује, али се могу користити за даљи раст и развој. Посебно су значајни водни и енергетски потенцијал, који ће у наредним година можда одиграти најзначајнију улогу у развоју Србије и њених административних целина, као и пољопривредни и шумски потенцијал.

Појмом обновљиви извори енергије (ОИЕ) подразумева ресурсе енергије који се налазе у природи, обнављају се у целини (или делимично), а односи се на енергију водотокова, ветра, неакумулирана соларна енергија, биопотенцијал, геотермална енергија. Коришћење ових извора доприноси ефикаснијем коришћењу сопствених потенцијала у производњи енергије, смањењу емисија „гасова стаклене баште“, смањењу увоза фосилних горива, развоју локалне индустрије и отварању нових радних места. Пчињски регион је на првом месту по богатству региона у разноврсним расположивим обновљивим изворима енергије.

Процес развоја стратегије економског развоја Пчињског региона са седиштем у граду Врању мора бити вођен принципом да становници овог региона могу на најбољи начин да идентификују своје привредне потребе и покушају да донесу најбоља решења како би задовољили утврђене потребе. У складу са овим принципом, постоји неопходност укључивања привредника региона у процес израде нацрта стратегије привредног развоја. Овим истраживањем је идентификован низ активности и мера које локални органи треба да спроведу како би осетно побољшале пословну климу и поспешиле прилив инвестиција у Пчињски округ.

Циљеви стратешког планирања, или посебне користи за десетогодишњи период су:

- 1) Делотворније суочавање и управљање променама на територији града Врања;
- 2) Оспособљавање локалне власти да препозна потребе заједнице и адекватно одговори на њих;
- 3) Већа повезаност заједнице и стварање партнерства на више нивоа;
- 4) Основ за јачање регионалног повезивања;

- 5) Смањење трошкова и ефикаснија, усмеренија финансијска ефективност;
- 6) Ефективно и ефикасно управљање ресурсима у складу са тенденцијом одрживог развоја;
- 7) Олакшан приступ развојним фондовима Републике Србије, Европске Уније, као и других међународних донатора и инвеститора;
- 8) Делотворнији политички развој.

У давању препорука смо се водили принципом (који сугерише и релевантна литература) да истовремено решавање великог броја проблема не даје довољно добре резултате, већ да јепотребно ограничене ресурсе локалних власти концентрисати на неколико приоритетних проблема чије ће отклањање имати највеће директне позитивне ефекте. У том смислу, идентификовали смо три приоритетне групе активности које предлагемо као приоритетне радистварања услова за привлачење инвестиција у округ.

Први низ приоритетних мера везује се за израду планске документације и успостављање адекватне понуде земљишта инвеститорима. Питање земљишта и земљишне документације је битно и сви релевантни актери га истичу као кључни проблем са којим се потенцијални инвеститори сусрећу. Наиме, већина Општина у Пчињском округу нема израђене ажурне генералне урбанистичке планове и нема довољну понуду слободног и опремљеног земљишта намењеног за изградњу привредних погона. Општине треба да у наредном периоду усмере своје ресурсе на израду генералних урбанистичких планова и да у њима предвиде адекватне површине за индустријске зоне. Затим је потребно израдити планове детаљне регулације за дефинисане индустријске зоне и приступити откупљивању потребног земљишта и његовом привођењу намени. На крају је пожељно и опремање индустријских зона неопходном инфраструктуром. Овакво припремљено и опремљено земљиште отклања баријеру инвестицијама изазвано недовољном и неадекватном понудом земљишта приведеног намени. Активности везане за повећање понуде индустријског земљишта и урбанистичка решења која дефинишу његову намену захтевају фокус, труд и напор, и не могу се обавити у малом року, а њихова реализација је неопходна како би се решио кључни проблем спорог прилива инвестиција.

Друга приоритет активности и мера локалне самоуправе ка привлачењу инвестиција се односи на поправљање и поједностављивање општинских процедура и административних активности. Локалне власти могу значајно да помогну инвеститорима тако што ће потребне процедуре бити што јасније, ажурније и транспарентније.

Трећа група активности односи се на активан став локалних власти према привлачењу инвестиција. Потребно је да локална самоуправа приоритизује економски развој као окосницу на којој се општина развија. Такође, битно је схватити да су инвестиције важан чинилац за даљи економски раст. У том смислу је битно да локалне власти имају позитиван про-активан став према инвеститорима, и да инвеститорима који често незнају ни језик и не познају локалне законе и компликоване административне процедуре помогну и олакшају добијање неопходних сагласности, одобрења и дозвола. Пожељно је да локалне власти активно

помажу инвеститорима и око добијања дозвола које нису у директној надлежности општина. Потребно је да локалне власти раде и на промоцији својих општина као инвестиционих дестинација. Наравно, активна промоција мора бити пропраћена и адекватном локалном понудом. Због тога је неопходно посебну пажњу посветити првој и другој групи препоручених приоритета, како би се регион заиста учинио пожељном дестинацијом за инвеститоре, у складу са њиховим потребама.

Коначно, процес стратешког планирања у граду Врању је према свим показатељима до сада текао уз сарадњу и помоћ екстерних фактора, било уз помоћ ЕУ, шире донаторске заједнице или институција Републике Србије. Тренутно важећи стратешки документи су сем Локалног акционог плана за запошљавање града Врања и Локалног акционог плана за родну равноправност рађени уз помоћ и подршку донаторске заједнице и неретко ангажовање консултантских фирми И појединача. Уз праву и непристрасну политичку подршку, паметно буџетско планирање, изградњу партнерстава са организацијама цивилног друштва и профитним сектором приликом привлачења средстава али и редовно информисање јавности и политичких представника у локалној самоуправи о резултатима остварених пројеката - добијају се све потребне претпоставке за квалитетно управљање пројектима, који је неодвојиви део процеса стратешког планирања. Ово је процес, не решава се преко ноћи али је остварив, и може се побољшати бољом комуникацијом, заједничким активностима (укључујући заједничке едукације и програме размене искустава) као и програмима стажирања и волонтирања представника цивилног друштва у локалној Градској управи. Свим тим ситним корацима напред се отвара пут за огроман напредак у будућем процесу стратешког планирања. За почетак, нуди се могућност да резултат на крају буде реалан И остварив. За општину на југу Србије која се свакодневно суочава са бројним проблемима и тај први корак је огроман. Он нуди стабилну основу за боље сагледавање тренутних капацитета и ресурса са којима Град располаже, како би се у будућности амбициозније а са много више сигурности кренуло у креирање неке нове Стратегије развоја. ***На основу извршених истраживања проблема задатих темом, у прилици смо да предложимо неколико препорука:***

1. Потребно је подићи свест о значају изградње локалне заједнице са становишта инклузивног развоја и правичног друштва међу представницима локалних власти, политичких партија, државних институција и локалних медија. То може бити остварено преко следећих активности:

- Опште кампање за подизање свести;
- Специфичних обука обликованих према специфичним потребама и улогама различитих актера;
- Јавних дебата у које би се укључили представници/е различитих заинтересованих страна (нпр. локалних власти, политичких партија, организација цивилног друштва, медија, и сл.);
- Конкретних акција усмерених на оснаживању демократске свести грађана у општинама Пчињског региона које би имале високу видљивост у јавности;
- Јавног приказивања позитивних примера.

2. Потребно је развити систематско знање о димензијама и карактеристикама развоја локалних политика код свих кључних актера (локалних власти, политичких партија, институција, организација цивилног друштва, медија).

3. Потребно је упознати кључне локалне актере, а посебно представнике/це локалних власти и политичких партија, о значајним међународним и националним обавезама у области унапређења демократског потенцијала једне локалне заједнице. У том циљу потребно је обезбедити кључне међународне документе преведене на локалне језике (српски, ромски, албански) или пак обезбедити један документ који би на кондензован и целовит начин представио ове кључне документе, указујући која би била улога локалних власти у остваривању циљева дефинисаних овим документима. То би требало да буде један од задатака локалних радних тела.

4. Представници/це локалних власти треба да буду обучени за доношење програма и праћење политика.

5. Важно је оснажити капацитете и повећати одговорности локалних радних тела. Њихова активност и ефикасност могу се повећати путем умрежавања и повезивања са субјектима који се баве истом или сличном проблематиком, са различитим секторима у локалној власти, другим важним локалним актерима и другим локалним заједницама.

6. Треба подићи посвећеност локалних власти у циљу унапређења демократске свести грађана, јачање њиховог активизма, њиховог учешћа у процесима одлучивања.

7. Потребно је подићи свест о значају изградње локалне заједнице са становишта инклузивног развоја и правичног друштва међу представницима локалних власти, политичких партија, државних институција и локалних медија и активности:

- Опште кампање за подизање свести;
- Специфичних обука обликованих према специфичним потребама различитих актера;
- Јавних дебата у које би се укључили представници заинтересованих страна (нпр. локалних власти, политичких партија, организација цивилног друштва, медија).

Специјални део рада односи се на могућност усаглашеног развоја Пчињског округа са регионалним центром у граду Врању. Истраживање је обављено методом анкете у периоду од почетка 2017. г а обухватило је 716 испитаника од чега је 49% мушкараца и 51% испитаника женског пола.

Закључци до којих смо дошли након спроведене статистичке обраде су следећи:

- Анкетирани сматрају да су мање упознати него што би требало са пројектима одрживог развоја на пољу екологије.
- Предузетнички дух појединаца је 5,7 пута више изражен код оних који имају сазнања о одрживом развоју
- Анкетирани сматрају да је учешће грађана знатно испод од очекиваног нивоа на подручју на којем живе.
- Анкетирани сматрају да су њихове предузетничке значајне за покретање економског просперитета.

- анкетирани сматратају да би покернули сопствени посао на принципима одрживог развоја.

- анкетирани сматратају да се недовољно не спроводи концепт стратегског управљања од стране локалних представника и институција тако та је он спод очекиваног нивоа на подручју на којем живе

- анкетирани сматратају врло важно да органи управљања од стране локалних представника и институција буду ангажовани на одабиру и импементацији пројеката из области екологије на концептима одрживог развоја и да у томе дају без резервну подршку.

- анкетирани сматратају врло важно да органи управљања од стране локалних представника и институција буду лично укључени у спровођење пројеката и едукацију о одрживом развоју из области екологије на концептима одрживог развоја.

- анкетирани сматратају органи управљања од стране локалних представника и институција су недовољно едуковани сазнањима за брзо реаговање у кризним ситуацијама када је о заштити животне средине реч.

- да еколошки менаџмент локалних институција и представникане доприноси обавештености и интеракцији грађанским о стању животне средине“

- запослени приликом посета округа у значајној већој учесталости долазе због спорта и рекреације а одма порет тога и као туристи што значи да би разбој ових капацитета био бољи индикатор за економски развој округа.

- запослени приликом одређивања приоритеа за посету округа у значајној већој учесталости руководе се принципима да је здраво природно окружење у њиховој близи и да има познату знаменитост,што значи да би екомски концепт одрживог развоја здраве средине био главни индикатор за економски развој округа.

- анкетирани запослени сматратају да су мање задовољни квалитетом и концептом живота на округу него што би иначе требало, односно у будућности треало би више радити на идикаторима квалитета живота грађана у округу града Врања. На основу наведеног можемо закључити да је Општа (генерална) хипотеза која гласи: *„Што је управљање природним ресурсима Пчињског округа оптималније, то је извеснији економски и еколошки развој, округа и града Врања“* – **потврђена са великом статистичком сугурношћу од 99%.**

Такође, на основу статистичких истраживања доказано је да је генерална хипотетичка тврдња је такође потврђена посебним хипотезама:

- Што је еколошка свест менаџмента у привредним организацијама града Врања на вишем нивоу, то ће се и природним ресурсима лакше управљати на одрживи начин.

- Што је већи економски развој града Врања, то ће стопа запослености бити већа.

- Што је већа стопа запослености становништва Врања, то ће и економски индикатори привредног развоја бити бољи.

С обзиром на то да је истраживање које обухвата дисертација мултидисциплинарно, препоруке за даља испитивања би се могле остварити кроз још дубље спајање научних поља екологије, економије, социологије. Поред тога, јединице локалне самоуправе у саставу Пчињског региона, као што су Бујановац, Прешево, Трговиште, Владичин Хан, Босилеград, истраживачки модели коришећни за испитивање одрживих развојних потенцијала града Врања могу се применити и на те локалне самоуправе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адигес, И., Како решити кризу управљања, Глобус, Загреб, 1989.
2. Адигес, И., Како управљати у време кризе, Асее, Нови Сад, 2009.
3. Адигес, И., Стилони доброг и лошег управљања, Асее, Нови Сад, 2009.
4. Askoff, R., Corporate Planning, Wiley-Inter Science, New York, 1996. Ansoff, I., Mc Donnell, E., *Implanting Strategic Managements*, Prentice Hall, London, 1990.
5. Басен, М., За одбрану урбане социологије, www.komunikacija.org.rs, 2013.
6. Басен, М., За одбрану урбане социологије, www.komunikacija.org.rs, 2013.
7. Bessant, J., *Crisis-driven Innovation*, ISPIIM Conference, Helsinki, 2013.
8. Blakely, E., Gren, N., *Planning Local Economic Development*, Sage, Los Angeles, 2011.
9. Болтор, П., Водич за стратешко планирање за градове и општине, www.mir.2.undf.org.yu, 2013.
10. Брзаковић, М., Јовановић, В., Раданов, П., Иновациони приступ ефикаснијем развоју градова, Међународна научна конференција, МЕФ, Београд, 10.12.2014.
11. Вељовић, А., Томашевић, Б., Управљање развојем предузећа, ФИМ – инжењерски менаџмент, Београд, 2010.
12. Гербер, М., Мит о предузетништву, Чаробна књига, Београд, 2010.
13. Гиденс, Е., Европа у глобалном добу, Агора, Београд, 2009.
14. Gijss, W., *Creating Innovative Product and Services*, Union Road, Farnhaw, 2011.
15. Горчић, Ј., и др., Управљање кризом предузећа и банака, Проинком, Београд, 2009.
16. Грандов, З., Стратегије планирања и буџетирања, БТО, Београд, 2010.
17. Грандов, З., Међународни бизнис и трговина, БТО, Београд, 2009.
18. Дракер, П., *Посткапиталистичко друштво*, Грмеч – Привредни преглед, Београд, 1995.
19. Дракер, П., *Мој поглед на менаџмент*, Асее Books, Нови Сад, 2006.
20. Dess, L., и др., Стратегијски менаџмент, Дата статус, Београд, 2007.
21. Ђуричин, Д., Јаношевић, С., Каличанин, Ђ., Менаџмент и стратегија, Економски факултет, Београд, 2011.
22. Ерић, Д., Увод у менаџмент, Чигоја штампа, Београд, 2000.
23. European Commission, *Making our cities attractive and sustainable*, Luxembourg, 2010.
24. Zemke, R., *Scandinavian Management – A Look to Future*, Management Review, 7/1988, Stocholm.
25. Јакић, Б., Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године, Пројекат (књига ИИ), Београд, 2002.
26. Јакић, Б., Брзаковић, М., Раданов, П., Компетентност планера развоја градова, Међународна научна конференција „Иновација у функцији привреде“, МЕФ, Београд, 10.12.2014.
27. Jonson, D., Turner, C., *International Business*, Routledge, London, 1999.

28. Јовановић, П., и др., Методе и технике пројектованог менаџмента, Желнид, Београд, 2007.
29. Јовановић, В., Планирање бизниса у кризним условима привређивања (докторска дисертација), ПУ „Апеирон“, Бања Лука, 2012.
30. Јовановић, В., Каравидић, С., Раданов, П., Компарација метода планирања развоја градова, Међународна научна конференција „Примењени менаџмент, економија и финансије у функцији одрживог развоја“, МЕФ; Београд, 26.06.2012.,
31. Јовановић, В., Радојевић, М., Прилагођавање планирања бизниса кризном привређивању, ЕМЦ Рењињ, Но4, Бања Лука, 2012.
32. Каравидић, С., Транзиција и развој привреде – пут за привредни опоравак, Институт за економију и финансије, Београд, 2005.
33. Каравидић, С., Јовановић, В., Раданов, П., Компарација метода за планирање развоја градова, Међународна конференција „Примењени менаџмент, економија и финансије у функцији одрживог развоја“, МЕФ, Београд, јун 2014.
34. Kerzner, H., *Project Management*, Wiley, New York, 2008.
35. Коларевић, М., и др., Методологија израде стратегије одрживог развоја, Међународни научни скуп, „Менаџмент 2010“, Крушевац, 17-18.03.2010.
36. Колтер, М., Стратегијски менаџмент на делу, Дата статус, Београд, 2011.
37. Колтер, Ф., Кослон, Ј., Каотика – управљање и маркетинг у турбулентним временима, Мате, Загреб, 2009.
38. Campbell, D., i dr., *Business Strategy*, Mac Millan, New York, 2011.
39. Certo, S., Peter, P., *Strategic Management: Concepts and Apolications*, MC Graw-Hill, New York, 1991.
40. Certo, S., Samuel, T., *Strategic Management: A Focus on process*, Irwin Professional Publishing, Chicago, 1993.
41. Колтер, М., *Стратегијски менаџмент на делу, Дата статус, Београд, 2011.*
42. Lancaster, G., Massingham, L., *Marketing Management*, Mc Graw-Hill, London, 2008.
43. Леви-Јакшић, М., Управљање технолошким иновацијама, Чигоја штампа, Београд, 2004.
44. Лојаничић, Р., Пословно планирање, Цеком боокс, Нови Сад, 2007
45. Марић, Б., Управљање пројектима, Факултет за предузетни менаџмент, Нови Сад, 2000.
46. М.Николић, Мастер рад, „ Индустијски потенцијали Пчињског округа“, Универзитет Унион „ Никола Тесла“, Београд 2015.
47. Маслов, А., Психологија у менаџменту, Асее боокс, Нови Сад, 2004.
48. Милисављевић, М., Тодоровић, Ј., Стратегијско управљање, Економски факултет, Београд, 1991.
49. Модринић, З., Менаџерска компетентност, БМД-МЕГА, Београд, 2006.

50. Павловић, К., Шовљански, Р., Приручник за стратешко планирање и управљање локалним развојем у Републици Србији, Центар за регионализам, Нови Сад, 2010.
51. Plana, D., *Noprofit Strategy Revolution*, Field Stone Alliance, Nashville, 2008.
52. Радовановић, Т., Јовановић, В., Планирање бизниса, Научно друштво за право и економију, Београд, 2011.
53. Rhonda, A., *Successful Business Plan*, R Media, Los Angeles, 2011.
54. Sachs, J., Larrain, P., *Macroeconomics in the Global Economy*, Prentice Hall, London, 1993.
55. Smith, P., Oltmann, J., *Flexible Project Management*, PM World Today – PM Advisory, XII/2011.
56. Сотировић, В., Адамовић, Ж., Методологија научно-истраживачког рада са статистиком у МСЕХЦЕЛ-у, Технички факултет „Михајло Пупин“, Зрењанин, 2005.
57. Steiner, G., i dr., *Management Policy and Strategy*, Mac Millan, New York, 1986.
58. Staton-Reinstein, R., *Success Planning*, Tobsus Press, North Miami Beach, 2003.
59. Tisen, R., i dr., *Dividenda znanja*, Asee books, Novi Sad, 2006.
60. Tuller, L., W., *Entrepreneurial Growth Strategies*, Holbook, Massachusetts, 1994.
61. UN Habitat, *Planning Sustainable cities*, New York, 2009.
62. Farrell, L., Farrell, C., *Getting Entrepreneurial*, Wiley, New York, 2003.
63. Fogg, D., *Team-Based Strategic Planning*, Amacow, New York, 2010.
64. Fraser-Sampson, G., *Alternative Assets: Investments for a Post-crisis World*, Wiley, New York, 2011.
65. Хамел, Г., Будућност менаџмента, Асее, Нови Сад, 2009.
66. Healey, P., *Urban Complexity and Spatial Strategies*, Routledge, London, 2007.
67. Hirt, S., Stanilov, K., *Revisiting urban planning in the transitional countries*, UN, New York, 2009.
68. Штиглиц, Ц., Противречности глобализације, СБМ, Београд, 2004.

УПОТРЕБЉЕНЕ СКРАЋЕНИЦЕ И ПОЈМОВИ

ЛАП – Локални акциони план

МСП – Мала и средња предузећа

ОИЕ - Обновљиви извори енергије

Тен – Тона еквивалентне нафте

ОР – Одрживи развој

SWOT - Акроним елемената анализе – у преводу: снаге, слабости, могућности, претње

ПЕСТ - акроним од следећих речи: политичко, економско, социолошко и технолошко окружење.

ЕУ – Европска унија

СДИ – Стране директне инвестиције

χ^2 - хи-квадрат тест

Grinfield инвестиције - Врста инвестиције у којој компанија гради нове објекте за своје пословање.

Braunfield инвестиције - Инвестирање кроз куповину већ постојећих објеката и њихово адаптирање.

Бизнис инкубатори - Пружају непосредну подршку предузећима која тек почињу са радом, у периоду када су најподложнија неуспеху, и на тај начин директно утичу на њихову успешност.

Кластери - Индустијски кластер је групација индустрије и институција у једном региону. Индустрије су повезане на више начина: неке индустрије ће снабдевати друге, друге ће бити купци, неке ће делити радну снагу и искуство. Дакле, када се формира кластер најважније је да су индустрије у кластеру економски повезане, да су конкурентне, да сарађују, али и да међусобно зависе једна од друге.

Развојна чворишта - Локација на коју се плански усмерава комерцијални, или индустријски развој.

Основна инфраструктура - Инфраструктура у коју спада транспортна инфраструктура (путеви, железница, аеродроми, луке), индустријски и комерцијални објекти, водовод, телекомуникациона и енергетска мрежа, и друго. Секундарна инфраструктура - мање опипљив аспект економског развоја у који спадају едукација, објекти за подизање квалитета живота (паркови, библиотеке), бизнис мреже, манифестације, и друго.

Интересне групе/важни учесници/стејкхолдери - означава појам „интересних група“ и „важних учесника“. Осим носилаца процеса, у свакој активности учествују и многе друге организације, институције и појединци – важни учесници.

Директна инвестиција - Категорија међународних инвестиција која одражава циљ субјекта у једној привреди да постигне трајан интерес у предузећу чије је седиште у другој привреди. (Дефиниција предложена од ММФ-а и усвојена од ОЕЦД-а)

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1 – АНКЕТНИ УПИТНИК О СТРАТЕГИЈСКОМ УПРАВЉАЊУ ОДРЖИВИМ РАЗВОЈЕМ ЗАПОСЛЕНИХ У ПРИВРЕДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА И ИНСТИТУЦИЈАМА У ГРАДУ ВРАЊУ

Поштовани/а,

Учествоваћете у анкети о испитивању ставова запослених о примени пројеката Стратегијског управљања одрживим развојем у Вашој радној организацији. Анкета је анонимна и употребиће се искључиво у научно-истраживачке сврхе. Молимо Вас да на понуђена питања одговорите крајње искрено и по датом редоследу.

1. Ви сте особа ког пола:

- a) Мушког пола
- b) Женског пола

2. Године старости:

- a) 18-25
- b) 26-35
- c) 36-45
- d) 46-55
- e) преко 55

3. Степен вашег образовања:

- a) Средња стручна спрема
- b) Виша стручна спрема (или после Болоњског система, I степен)
- c) Висока стручна спрема
- d) Магистар, мастер, доктор наука

4. Да ли знате шта је стратегијско управљање, а шта је одрживи развој?

---

5. Да ли сматрате да Ваша организација спроводи концепт стратегијског управљања одрживим развоја у свом пословању?

- a) Да
- b) Не довољно
- c) Нимало не спроводи

6. Молим Вас да на скали од 1 до 5 (1- није важно, 2- мало важно, 3- умерено важно, 4- важно, 5- врло важно) оцените колико је за успешност спровођења пројеката стратегијског управљања одрживом развоју важно:

- a) Да Ваши руководиоци дају подршку спровођењу пројеката _____
- b) Да Ваши руководиоци буду лично укључени у спровођење пројеката и едукацију о одрживом развоју _____
- c) Добијање јасних упутстава од руководиоца шта се од Вас очекује у оквиру посла _____
- d) Могућност избора сопственог начина рада _____
- e) Могућност одлучивања у оквиру Вашег домена рада _____
- f) Сарадња са колегама у Вашој радној организацији _____
- g) Комуникација са претпостављенима _____
- h) Индивидуално оцењивање резултата рада (висина дохотка) _____
- i) Могућност да напредујете у служби у зависности од постигнутих резултата рада _____
- j) Могућност за стручно усавршавање _____

7. Одредите важност понуђених 10 карактеристика (које су већ дате у питању број4) за спровођење пројеката о стратегијском управљању одрживим развојем, тако што место број 1 додељујетенајважнијој ставки, а место број 10, најмање важној ставки:

- a) Да Ваши руководиоци дају подршку спровођењу пројеката _____
- b) Да Ваши руководиоци буду лично укључени у спровођење пројеката и едукацију о одрживом развоју _____
- c) Добијање јасних упутстава од руководиоца шта се од Вас очекује у оквиру посла _____
- d) Могућност избора сопственог начина рада _____
- e) Могућност одлучивања у оквиру Вашег домена рада _____
- f) Сарадња са колегама у Вашој радној организацији _____
- g) Комуникација са претпостављенима _____
- h) Индивидуално оцењивање резултата рада (висина дохотка) _____
- i) Могућност да напредујете у служби у зависности од постигнутих резултата рада _____
- j) Могућност за стручно усавршавање _____

8. Ваш лични коментар:

ХВАЛА!

**ПРИЛОГ 2 – АНКЕТНИ УПИТНИК О СТРАТЕГИЈСКОМ
УПРАВЉАЊУ ОДРЖИВИМ РАЗВОЈЕМ ЗАСНОВАНОМ НА
ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА У ПЧИЊСКОМ ОКРУГУ**

Поштовани/а,

Учествоваћете у анкети о испитивању ставова о примени стратегијског управљања одрживим развојем заснованом на компаративним природним ресурсима у Пчињском округу.

Анкета је анонимна и употребиће се искључиво у научно-истраживачке сврхе.

Молимо Вас да на понуђена питања одговорите крајње искрено и по датом редоследу.

1. Ви сте особа ког пола:

- a) Мушког пола
- b) Женског пола

2. Године старости:

- a) 18-25
- b) 26-35
- c) 36-45
- d) 46-55
- e) преко 55

3. Степен вашег образовања:

- a) Основна школа
- b) Средња стручна спрема
- c) Виша стручна спрема (или после Болоњског система, I степен)
- d) Висока стручна спрема
- e) Магистар, мастер, доктор наука

4. Да ли сте упознати са појмом одрживог развоја?

- a) Да
- b) Не

5. Да ли знате дефиницију стратегијског управљања и шта је одрживи развој?

---

6. Да ли су по Вашем мишљењу појам „одрживог развоја“ и појам „Заштита животне средине“

исти појмови?

- a) Да
- b) Не

7. По Вашем мишљењу, који су најважнији природни ресурси на територији Пчињског округа?

- a) _____
- б) _____
- ц) _____
- д) _____
- е) _____

8. Колико сте упознати са пројектима о одрживом развоју на територији Пчињског округа?

- a) Нисам упознат/а ни мало
- b) Упознат/а сам врло мало
- c) Упознат/а сам мало
- d) Упознат/а сам прилично
- e) Упознат/а сам у потпуности

9. На који начин добијате информације о пројектима о одрживом развоју?

- a) Путем телевизије
- b) Путем штампе
- c) Путем интернет извора
- d) Из других извора
- e) Уопште не добијам информације

10. По Вашем мишљењу, ко би највише требало да иницира значајније укључивање грађана у пројекте о одрживом развоју?

- a) Држава
- б) Локална управа
- b) Независни стручњаци
- c) Друге структуре, нпр. _____
- d) Нико, сматрам да то није потребно

11. Према Вашој процени, колико је учешће грађана у осмишљавању пројеката о одрживом развоју?

- a) Нимало
- b) Врло мало
- c) Мало
- d) Прилично
- e) У потпуности

12. Уколико би се отворила могућност за учествовање у неком од пројеката о одрживом развоју заснованом на расположивим природним ресурсима, да ли би Ви лично били заинтересовани да се укључите у такав вид пројеката?

- a) Да
- b) Не

13. Да ли би били вољни да сазнате нешто више о одрживом развоју, путем организованих предавања или радионица?

- a) Да
- b) Не

14. Да ли сматрате да поседујете предузетнички дух, односно да ли би били спремни да покренете сопствени посао?

- a) Да
- b) Не

15. Ваш лични коментар:

**ПРИЛОГ 3 – АНКЕТНИ УПИТНИК ЗА СТАНОВНИКЕ ГРАДА
ВРАЊА О МОГУЋНОСТИ УСАГЛАШЕНОГ ЕКОНОМСКОГ И
ЕКОЛОШКОГ РАЗВОЈА ГРАДА**

Поштовани/а,

Учествујете у анкети која се спроводи са циљем утврђивања мишљења становника града Врања. Резултати анкетеће се користити искључиво у научно-истраживачке сврхе и ни на који други начин неће битикоришћени. У циљу доласка до истинитих одговора и показатеља правог стања, молимо Васда на понуђена питања одговорите крајње искрено.

1. Ви сте особа ког пола:

- a) Женски
- b) Мушки

2. Ваше године:

- a) Испод 20
- b) 21-40
- c) 41-60
- d) Преко 60

3. Ваше занимање:

- a) Издржавано лице
- b) Запослен/а
- c) Незапослен/а
- d) Пензионер

4. Досадашње стечено образовање:

- a) Основна школа
- b) Средња школа
- c) Виша школа
- d) Факултет
- e) Доктор, магистар, мастер

5. Ваша месечна примања су:

- a) До 20.000 дин

- b) До 30.000 дин
- c) До 40.000 дин
- d) До 50.000 дин
- e) Преко 50.000 дин
- f) Не желим да одговорим

6. Које од понуђених дестинација у граду Врању најчешће посећујете и колико често?

a) Врањска Бања:

- Једном годишње
- Више пута годишње
- Једном месечно
- Више пута месечно
- Не посећујем

б) Околна излетишта (Марково Кале)

- Једном годишње
- Више пута годишње
- Једном месечно
- Више пута месечно
- Не посећујем

б) Околна излетишта (Скијалиште Бесна Кобила)

- Једном годишње
- Више пута годишње
- Једном месечно
- Више пута месечно
- Не посећујем

б) Нешто друго _____

- Једном годишње
- Више пута годишње
- Једном месечно
- Више пута месечно
- Не посећујем

7. Разлог ваше посете понуђеним дестинацијама је:

- a) Искључиво здравствени
- б) Здравствено-туристички
- ц) Туристички
- д) Спортско-рекреативне природе
- e) Долазак на семинаре

8. Шта вам је најважније приликом избора дестинације?

- a) Понуда лечилишних услуга
- б) Не нарушено природно окружење
- c) Базен, fitness и wellness програми
- д) Туристичка знаменитост
- e) Близина локације

9. Да ли сте задовољни комуникацијом са запосленима у локалним институцијама власти по питању заштите животне средине у Врању?

- a) Веома задовољан/на
- b) Умерено задовољан/на
- c) Ни задовољан/ни незадовољан/на
- d) Умерено незадовољан/на
- e) Веома незадовољан/на

10. Да ли сматрате да локална власт прати стандарде по питању заштите животне средине, доступности лечилишних и образовних институција?

- a) Да
- b) Не
- c) Не знам

11. Да ли сматрате да су локални кадрови Врања довољно компетентни и обучени за рад са људима и реагују брзо на захтеве становника ?

- a) Да
- b) Могли би бити љубазнији
- c) Не

12. Да ли сте задовољни доступним информацијама о природним ресурсима Врања?

- a) Врло сам задовољан/на
- b) Делимично сам задовољан/на
- c) Нисам задовољан/на
- d) Врло сам незадовољан/на

13. Да ли сте задовољни доступним информацијама о стању, угрожености и заштити животне средине у Врању?

- a) Врло сам задовољан/на
- b) Делимично сам задовољан/на
- c) Нисам задовољан/на
- d) Врло сам незадовољан/на

14. Шта је одлучујући фактор ваше одлуке да живите у граду Врању:

- a) Породична ситуација
- b) Професионално, љубазно и обучено особље у медицинским, социјалним и образовним институцијама
- c) Локација и амбијент
- d) Цене и однос цене и квалитета у односу на друге градове
- e) Чистоћа, уредност и квалитет живота у граду Врању
- f) Локални патриотизам
- g) Нешто друго _____

15. Изаберите један разлог због којег би сте напустили Врање и више се не би вратили:

- a) Лоша јавна услуга
- b) Високе цене
- c) Загађена животна средина
- d) Неуредност и чистоћа у граду
- e) Недостатак посла

16. Оцените генерално квалитет живота у Врању.
Понуђеним оценама (1- најнижа, 5- највиша оцена).

- a) 1
- b) 2
- c) 3
- d) 4
- e) 5

17. Да ли сматрате да Ви лично имате предузетничке способности?

- a) да
- b) не

18. Ако би Вам нека институција понудила кредит под повољним условима, да ли бисте покренули сопствени посао?

- a) да
- b) не

19. У којој области бисте најрадије покренули посао?

- a) трговина
- b) услуге _____ (наведите које)
- c) органска пољопривреда и производња хране
- d) производња енергије из обновљивих извора
- e) нку другу производњу _____ (наведите шта)

20. По Вашем мишљењу, шта би унапредили у Врању како би побољшали квалитет услуга овог регионалног центра?

_____ (На црти можете уписати Ваше мишљење, уколико мислите да је потребно још нешто што није понуђено у одговорима)

ХВАЛА!!!